

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑ*

ΥΠΟ
ΜΕΓΑ Λ. ΦΑΡΑΝΤΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ' Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΥΠΕΡΒΑΤΙΚΟΥ ΘΕΟΥ

1. Τὰ κοσμοειδῶλα τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς λαμβάνει, βασικῶς, χώραν μία *ἀνατροπὴ* καὶ *ἀντιστροφή* ὄλων τῶν περὶ κόσμου καὶ ζωῆς ἀξιῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς κλασσικῆς περιόδου: τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀνθρώπων μετατίθεται ἐκ τῆς *παρούσης* ζωῆς εἰς τὴν *μετὰ τὸν θάνατον*.

Ὅπως ἐλέχθη καὶ εἰς προηγούμενα, ἡ περὶ πραγματικοῦ ἀντίληψις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ διέπεται ὑπὸ μοναδικῶν καὶ ιδιούτων διὰ τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ γνωρισμάτων. Διὰ τὸν ἀρχαιο-ελληνικὸν στοχασμὸν καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ ὁ κόσμος εἶναι ἡ *μοναδική* πραγματικότης, ἐμπεριέχουσα ἐν ἑαυτῇ *πάντα* τὰ καθ' ἕκαστα: θεοὺς, ἀνθρώπους καὶ ἅπαντα τὰ λοιπὰ ζῶντα καὶ ἄψυχα ὄντα¹. Ἡ ἰδέα αὕτη διήκει δι' ὅλης τῆς ζωῆς καὶ τῆς

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελίδος 79 τοῦ 1-2 τεύχους 1993.

1. Εἰς τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων «κατανοεῖται τὸ Θεῖον ὡς τὸ ὑπόβαθρον παντὸς τοῦ ὄντος καὶ τοῦ γίνεσθαι, τοῦτο δὲ διαφαίνεται δι' ὄλων τῶν πραγμάτων καὶ τῶν γεγονότων τόσον σαφῶς, ὥστε νὰ γίνεται λόγος περὶ αὐτοῦ κατὰ τὸν πλέον φυσικὸν καὶ συνήθη τρόπον. Οὐδεμία εἰκὼν τοῦ Ζωντανοῦ νοεῖται πλήρως, ἄνευ τοῦ Θεοῦ». «Τὴν Ὀμηρικὴν ταύτην γραμμὴν ἠκολούθησεν ἡ Ἑλληνικὴ ἰδιοφυΐα», παρὰ τὰς ποικίλας τάσεις, τὰς ὁποίας παρουσίασεν (W. F. Otto, *Die Götter Griechenlands*, 19. 20). Ἡ ἔννοια «θεὸς» ἀποδίδει, μᾶλλον, ἐν «κατηγόρημα» (Prädikat), ἓνα «γεγονὸς-χαρακτῆρα». «Διὸ καὶ δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὸ ἴδιον-ἐλληνικὸν περιεχόμενον τοῦ θεός, κάλλιστα, μὲ τὸ *Ecce deus!* ἢ μὲ τὸ «θεῖον συμβᾶν» (Κ. Κερένυι, *Theos und Mythos*, ἐν: *Griechische Grundbegriffe*, 1964, 17 ἐξ.). Πρβλ. καί: Κ. Κερένυι, *Antike Religion*, 207 ἐξ. Εἰς τὸ κοσμοειδῶλον τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ὅπως ἐκφράζεται ἰδιαίτερος εἰς τὴν Στοάν, κατανοεῖται «ὁ κόσμος ὡς νομοτελικῶς δομημένη ἐνότης, ἥτοι ὡς κόσμος», «ὡς ὑπὸ θεῶν δυνάμεων διῴκνουμένη ἐνότης», ὁ δὲ ἄνθρω-

ιστορίας τοῦ κλασσικοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος, καὶ δὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πινδάρου, διὰ τοῦ: «Ἐν ἀνδρῶν, ἐν θεῶν γένος· ἐκ μιᾶς δὲ πνέομεν ματρὸς ἀμφοτέρου»², καὶ τοῦ Θαλῆ, διὰ τοῦ «πάντα πλήρη θεῶν»³, μέχρι καὶ τῆς ἐκπνοῆς τούτου εἰς τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα τῆς Στοᾶς, καθ' ἣν ὁ κόσμος εἶναι «τὸ ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων σύστημα»⁴, καὶ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, καθ' ὃν «τὸ Ἐν πάντα..., ἐξ αὐτοῦ πάντα»⁵.

Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς λεκτικὰς ἀποχρώσεις ἐκφράζεται μία καὶ ἡ αὐτὴ πεποιθήσις, ὅτι δηλ. ὄντως ὄν καὶ ὄντα διακρίνονται μὲν, ἀλλὰ δὲν διαχωρίζονται, συνυπάρχοντα ὁμοῦ, ἀσυγχύτως καὶ ἀχωρίστως, εἰς τὸ αὐτὸ ἓν «σύστημα», ἥτοι τὸν κόσμον, τὸ ὁποῖον ὀρίζει ὁ Πλάτων, κατὰ κλασσικὸν τρόπον, ὡς ἀκολουθῶς: «Φασὶ δ' οἱ σοφοὶ καὶ οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους τὴν κοινωνίαν συνέχειν καὶ φιλίαν καὶ κοσμιότητα καὶ σωφροσύνην καὶ δικαιοσύνην, καὶ τὸ ὅλον τοῦτο διὰ ταῦτα κόσμον καλοῦσιν»⁶. Ὁ κόσμος δὲ οὗτος εἶναι ζῶν καὶ λογικὸς καὶ αὐτάρκης: «ζῶον ἔμψυχον, ἔνουν τε τῇ ἀληθείᾳ», «οὐδενὸς ἐτέρου προσδεόμενον»⁷. Τὸ θέμα τῆς σχέσεως ὄντως ὄντος καὶ ὄντων παραμένει ἓν ἅλυστον πρόβλημα διὰ τὴν ἐλληνικὴν ὄντολογίαν, λόγῳ τῆς ἀδυναμίας κατανοήσεως τοῦ εἶδους τῆς ὑπερβατικότητος, τὴν ὁποίαν ἐπρέσβευον οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες. Φαίνεται,

πος «ὡς εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἐνσωματωμένος καὶ ἐξησφαλισμένος», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Καὶνὴν Διαθήκην, ἥτις πιστεύει εἰς Θεόν, τὸν Δημιουργόν, δηλ. «διὰ τὴν ΚΔ ὁ Θεὸς δὲν ἀνήκει εἰς τὸν κόσμον ὡς ἡ δύναμις ζωῆς καὶ ὁ νόμος του», ἀλλὰ, «πολλῶ μᾶλλον, ὁ Θεὸς κεῖται ἐπέκεινα τοῦ κόσμου, καὶ ἔναντι αὐτοῦ» (R. Bultmann, *Das Verständnis von Welt und Mensch im neuen Testament und im Griechentum*, ἐν: *Glauben und Verstehen*, II, 1952, 63 ἐξ.). «Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ἐνὸς κόσμου ζοῦν, λοιπόν, θεοὶ καὶ ἄνθρωποι. Οἱ θεοὶ τῶν Ἑλλήνων εἶναι, συνεπῶς, οὐχὶ τὸ ἔντελὸς διάφορον, τὸ ξένον, τὸ φοβερὸν ἔναντι κόσμου καὶ ἀνθρώπου, ἀλλ' αἱ δυνάμεις, αἱ παρέχουσαι εἰς τὸ ὄν καὶ τὸν κόσμον νόημα καὶ μέτρον, τάξιν καὶ δίκαιον» (G. Bornkamm, μν. ἔργ., 14). Ἐφεξῆς ἀποφεύγεται εἰς τὸ κείμενον ἡ ὑποτακτικὴ.

2. Πινδάρου, *Νέμεα* VI, α'. Ὁμοίως καί: Ἡσιόδου, *Ἔργα καὶ Ἡμέραι*, 108: «Ὡς ὁμόθεν γενάσαι θεοὶ θνητοὶ τ' ἄνθρωποι». Ἐπίσης ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος, ὅτι οἱ Πέρσαι «οὐκ ἀνθρωποφυέας ἐνόμισαν τοὺς θεοὺς κατὰ περ οἱ Ἕλληνες εἶναι» (*Ἱστοριῶν* Α', 131).

3. Ἀριστοτέλους, *Περὶ Ψυχῆς* 411a: «Θαλῆς φῆθη πάντα πλήρη θεῶν εἶναι».

4. Ζήνων: «Ἔστι κόσμος... σύστημα ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν τούτοις φύσεων ἢ σύστημα ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων καὶ τῶν ἕνεκα τούτων γεγονότων» (*Διογενεὺς Λαερτίου*, μν. ἔργ., VII, 138).

5. Πλωτίνου, *Ἐνν.* V. 2, 1.

6. Πλάτωνος, *Γοργίας* 508a.

7. Πλάτωνος, *Τίμαιος* 30b, 34b.

ὅμως, ὅτι τὸ ὑπερβατικὸν ἀποτελεῖ ἐγγενὲς τοῦ κόσμου στοιχεῖον, ὅς-
τις νοεῖται ὡς αὐτόφωτος καὶ οὐχὶ ὡς ἑτερόφωτος ὄντοτης. Ἐν τῷ
κόσμῳ, καὶ οὐχὶ διὰ τῆς φυγῆς, ἀναζητεῖ τὸ ἄτομον τὸ νόημα καὶ τὸ
πλήρωμα αὐτοῦ διὰ τοῦ Ἀγαθοῦ, τὸ ὁποῖον ἐκφαίνεται μὲν διὰ τῆς
«οὐσίας» αὐτοῦ, κείται, ὅμως, «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας,... οὐκ οὐσίας ὄν-
τος τοῦ Ἀγαθοῦ»⁸.

Ἐνῷ εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν ἡ πορεία καὶ ἡ ἀνέλιξις τῆς
πολιτικο-κοινωνικῆς καὶ τῆς πολιτιστικῆς ζωῆς φέρει ἀδρὰ τὰ γνωρί-
σματα τῆς *σαφηνείας* καὶ τῆς *καθαρότητος*, τὰ δὲ ἰδεολογικο-φιλοσο-
φικὰ σχήματα, καὶ διὰ τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἰώνων μέχρι καὶ ἐκεί-
νης τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῆς Στοᾶς, διακρίνονται *σαφῶς* ἀπ' ἀλλή-
λων διὰ τὴν κρυσταλλίνην διαύγειαν τῶν ἰδεῶν των, συμβαίνει τὸ
ἐντελῶς ἀντίθετον κατὰ τὴν περίοδον τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων: ἐπι-
κρατεῖ πλήρης συμφύρμις καὶ σύγχυσις καὶ συγκερασμός εἰς ὅλα τὰ
ἐπίπεδα, ἦτοι τόσον εἰς τὸν κοινωνικὸν χώρον καὶ εἰς τὴν μετακίνη-
σιν καὶ ἀνάμειξιν τῶν λαῶν, ὅσον καὶ εἰς τὸν πνευματικὸν καὶ εἰς τὴν
διάδοσιν καὶ ἀνάμειξιν παντοειδῶν ἰδεῶν, δοξασιῶν καὶ διδασκα-
λιῶν⁹.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐγκαταλείπεται, πλέον, τὸ ἀρχαιο-ελλη-
νικὸν κριτήριον τῆς συνεποῦς διατυπώσεως ἀρχῶν καὶ ἀκολουθιῶν,
καὶ αἱ παντοειδοῦς προελεύσεως ποικίλαι καί, ἐν πολλοῖς, ἀντίθετοι
ιδέαι καὶ θεωρίαι, ἐκ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἐκ τῶν ἀνατολικῶν θρη-
σκειῶν, ἐκ τοῦ Ὁρφισμοῦ καὶ τῶν αἰγυπτιακῶν μυστηριακῶν τελε-
τουργιῶν καὶ τοῦ μύθου, συμφύρονται εἰς ἐνιαῖα συστήματα θρησκευ-
τικο-φιλοσοφικῆς «γνώσεως» καὶ φαντασίας. Ἐδῶ λαμβάνει χώραν,
κατ' ἐξοχὴν, τὸ πνευματικὸν φαινόμενον τοῦ Συγκρητισμοῦ. Οὐδενὸς

8. Πλάτωνος, *Πολιτεία* 509b.

9. «Ὁ Ἑλληνισμός (Hellenismus) εἶναι ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου»,
ὅτε Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἔθιμα, ἀντικείμενα χρήσεως, τέχνη, λογοτεχνία, φιλοσοφία καὶ
θρησκεία ἐξηπλώθησαν εἰς τὴν ἐγγὺς καὶ μέσην Ἀνατολήν, ἐκ Μακεδονίας μέχρι τῶν
Ἰνδιῶν, ἐκ τῶν βορείων ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου πόντου καὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Δουνάβεως
μέχρι τῆς Νουβίας καὶ τῆς Σαχάρας. Κατὰ τὸν ὅρισμόν τοῦ J. G. Droysens, ὅστις καὶ
διεμόρφωσε τὴν ἔννοιαν ταύτην, ἤρχισεν ἡ ἐποχὴ αὕτη μὲ τὴν κατάκτησιν τοῦ Βασι-
λείου τῶν Περσῶν ὑπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου (331 π.Χ.) καὶ ἐτελείωσεν — 31
π.Χ. — μὲ τὴν ἄνοδον τοῦ Imperium Romanum... Τῷ ὄντι ὁ Ἑλληνισμὸς οὐδέποτε
ἐτελείωσεν. Ἡ ἐπιρροή του εἰσέδυσε βαθέως εἰς ὅλον τὸν ρωμαϊκὸν κόσμον, ἐν Δύσει
καὶ Ἀνατολῇ, καὶ προσδιώρισε, περαιτέρω, τὴν πορείαν τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου,
τοῦ Μεσαίωνος καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως. Τὰ κύρια γνωρίσματά του ἦσαν ἡ συγχώνευσις
καὶ ἡ ἀμοιβαία διεξόδους τῶν διαφόρων πολιτισμῶν ἐν τῇ ἐπαφῇ των μὲ τὴν Ἑλληνι-
κὴν ζωὴν καὶ σκέψιν, ἥτις κατεῖχε καὶ τὴν ἡγεσίαν. Εἰς τὸν χώρον τῆς θρησκείας
ὁμιλεῖ τις περὶ Συγκρητισμοῦ» (F. C. Grant, *Hellenismus*, ἐν: RGG 3³, 209-210).

πνευματικού συστήματος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔχομεν σαφῆ γνῶσιν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, καθὼς καὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῶν ἀκολουθιῶν του, καὶ οὐδενὸς πνευματικοῦ ἀνδρὸς γνωρίζομεν, μὲ βεβαιότητα, τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν αὐτοῦ.

Ὁ R. Seeberg περιγράφει ὡς ἀκολούθως τὸ πολιτιστικὸν περιβάλλον τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς: «Αἱ μεγάλοι θεοσκεῖαι τῆς Ἀρχαιότητος εἶχον διανύσει τὸ στάδιον ἀναπτύξεώς των, ἡ ἱστορικὴ των ἀποστολὴ ἐφαίνετο ἐκπληρωθεῖσα, ἀλλ' οὐδεμία ἐξ αὐτῶν εἶχεν ἀποθάνει. Ἀπὸ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἡ μεγάλῃ συγχώνευσις ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ Ἀρχαιότης, ἥτις κατέστη τὸ ἔδαφος τόσον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅσον καὶ τῶν ἀντιπάλων του, εἶναι μία ζῶσα σύνθεσις ἐκ τριῶν ἀντιτιθεμένων πρὸς ἀλλήλα στοιχείων: τοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ ἀνησύχου πνεύματος τῆς Ἀνατολῆς καὶ τοῦ κοσμοδιαμορφωτικοῦ πνεύματος τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ τοῦ δικαίου του. Ἐκ τῶν στοιχείων τούτων προέκυψεν μία σύνθεσις, εἰς τὴν ὁποίαν συνεπυκνώθη τὸ ἀπόσταγμα τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἰς μίαν δραστηκὴν ἐνότητα, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὸν θεοσκευτικὸν Συγκρητισμόν, ὅστις ἐκυριάρχει εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν... Αἱ ξέναι θεοσκεῖαι διεισδύουν, ἀρχίζει δὲ καὶ ἡ Φιλοσοφία νὰ ἀφομοιώνεται, δι' ἀλληγοριῶν καὶ ἄλλων ἐρμηνειῶν, ὑπὸ τὰ σχήματα καὶ τὰ αἰτήματα τῶν θεοσκευῶν... Ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ θεοσκεῖα εἶχον συνενωθεῖ, ἀλλὰ καὶ αἱ θεότητες καὶ αἱ θεοσκευτικαὶ τάσεις τῆς Ἀνατολῆς εἶχον, σιγὰ-σιγὰ, προσαρμοσθεῖ εἰς τὴν συγκρητιστικὴν διαδικασίαν... Προσέτι δὲ καὶ ἡ Φιλοσοφία προσήγγιζε τὴν Θεοσκεῖαν ὁλονὲν καὶ περισσότερον... Ἀτελείωτοι πόλεμοι καὶ ἄγριαι ἐμφύλαι διαμάχαι εἶχον προηγηθεῖ. Ἀνοσιουργήματα παντὸς εἶδους εἶχον λάβει χώραν, ἡ ἠθικὴ εἶχεν ἀποθάνει, ἡ ζωὴ καὶ ἡ περιουσία εἶχον καταστεῖ ἀβέβαια. Ἐν αἴσθημα ἀπογνώσεως εἶχεν εὐρέως διαδοθεῖ» (*Lehrbuch der Dogmengeschichte*, I, 1965, 27-28).

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ ζωὴ τῶν λαῶν φέρει ἔκδηλα τὰ συμπτώματα τῆς ἐξαθλίωσεως, συνυφασμένης πρὸς πλῆθος κοινωνικῶν δεινῶν, ὅπως τάς, ἔνεκα τῶν πολέμων καὶ τῶν κοινωνικῶν ταραχῶν, μετακινήσεις τῶν λαῶν, τὴν οἰκονομικὴν δυσπραγίαν ἐκ τῆς ὑφαρπαγῆς τῶν ἀγαθῶν των ὑπὸ τῶν κατακτητῶν καὶ τυράννων, τὴν δουλοπαροικίαν καὶ δουλείαν αὐτῶν κ.λπ., μὲ ἀποτέλεσμα τὴν εὐρείαν ἐξάπλωσιν ἐνὸς αἰσθήματος ἀνασφαλείας καὶ ἀπαισιοδοξίας. Ἡ παρούσα ζωὴ ἐκλαμβάνεται ὡς ἀπαξία, ὡς ἡ κοιλὰς κλαυθμῶνος, ἡ δὲ «σωτηρία» ἀναζητεῖται εἰς τὸ ἐπέκεινα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς διὰ τῆς φυγῆς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην παρατηρεῖται ὄργιον δράσεως τῶν διαφορῶν «σχολῶν», θεοσκευτικοφιλοσοφικοῦ περιεχομένου, ὅπως τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, τῶν Νεοπυθαγορείων, τῶν Γνωστικῶν, Μανιχαίων, Μαρκιωνιτῶν, τοῦ Μοντανισμοῦ, καὶ πλῆθους ἄλλων ἀποκρύφων καὶ μυστηριακῶν τελετουργιῶν, εἰς τὰς ὁποίας οἱ μυσούμενοι εἰς τὴν ὁδὸν τῆς «γνώσεως» ἐθεοποιοῦντο ἤδη εἰς τὸν παρόντα κόσμον διὰ μετοχῆς των εἰς τὴν θείαν ζωὴν.

Πλείστοι ἐκ τῶν ἐρευνητῶν θεωροῦν οὐχὶ ὡς παρελθόν, ἀλλ' ὡς ἐπαναλαμβανομέ-

νην μέχρι και σήμερα την κοινωνικήν πραγματικότητα της Έλληνιστικής εποχής, εις την αντιστοιχίαν π.χ. Καπιταλισμού και Σοσιαλισμού, με όλας τὰς συνεπαγομένας ἐρμηνείας της ὑπὸ τῶν ποικίλων κοινωνικῶν ομάδων και στρωμάτων. Ὅπως π.χ. τὸ Ἐγὼ καλεῖται εἰς φυγὴν πρὸς τὸ Ἐπέκεινα ἐκ τοῦ παρόντος, αἰσθητοῦ, κόσμου τῆς διαφθορᾶς και τῆς ἀλλοτριώσεως, οὕτω και ἡ ἀλλοτριωθείσα διὰ τῆς καπιταλιστικῆς ἐκμεταλλεύσεως ἐργατικὴ τάξις καλεῖται «πρὸς ἀπολύτρωσιν εἰς μίαν ὑψηλοτέραν ὑπαρξιν, εἰς τὸν ἀληθινὸν ἀνθρωπισμόν, μέσα εἰς τὴν σοσιαλιστικὴν κοινωνίαν» (E. Topitsch, *Seelenglaube und Selbstinterpretation*, ἐν μν. ἔργ.: *Sozialphilosophie...*, σ. 215). Τὸ «μοντέλλον» παρούσα-ἐπέκεινα-ζωὴ ἀποτελεῖ ἓνα «κενὸν τύπον» (Leerformel), τὸν ὅποιον δύνανται νὰ πληρῶναι ἕκαστος κατὰ τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον. Οὕτως «οἱ πλοῦσοι και ἰσχυροὶ θὰ προσεδόκουν τὴν συνέχισιν τῆς κυριότητός των, οἱ πτωχοὶ και καταπιεσμένοι τὴν ἀνταπόδοσιν διὰ τὴν ἀθλιότητά των, οἱ κληρικοὶ, διὰ τῆς ἀπειλῆς τῆς κολάσεως, νὰ κρατοῦν ὑπὸ τὸν ἐλεγχόν των και νὰ παρακινοῦν εἰς πλουσίας δωρεὰς και ἀφιερώσεις τοὺς λαϊκοὺς καί, κυρίως, τοὺς ἰσχυροὺς τοῦ κόσμου. Αἱ ποικίλαι μορφαὶ ἐπιθετικότητος, ἐκδικητικότητος και ἀνταποδόσεως, αἵτινες δὲν δύνανται νὰ ἱκανοποιηθοῦν εἰς τὴν παρούσαν ζωὴν, εὐρίσκουν τὴν διέξοδόν των εἰς τὰς περὶ Ἐπέκεινα παραστάσεις» και «περισποῦν τὴν δυσαρέσκειαν τῶν καταδυναστευομένων ἀπὸ ἐπαναστατικὰς ἐνεργείας εἰς τὸν ἐδῶ-κόσμον» (222.221).

Ἀναλόγως κρίνει και ὁ Ν. Berdiajew, ἀναφέρων ὅτι «ὁ Ρωσικὸς σοσιαλισμὸς ἀποτελεῖ οὐχὶ πολιτικόν, ἀλλὰ *θρησκευτικὸν* ἐρώτημα», ἀφοῦ τὸ αἷτημά του συμπεκνύεται εἰς «μίαν ριζικὴν ἀναμόρφωσιν συνόλου τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς», τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς πλήρη διαφθορὰς και ἀθλιότητος. «Οὗτος ἐπιζητεῖ», ὅπως και ὁ Μαρκίων, «νὰ καταστρέψῃ τὸν κόσμον τοῦτον και νὰ οἰκοδομήσῃ ἓνα ἄλλον, εἰς τὸν ὅποιον οἱ πόνοι δὲν θὰ ἔχουν θέσιν». Ὑπὸ μόνῃν τὴν διαφορὰν ἐναντι τῶν θειστικῶν συστημάτων τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὅτι ἀναζητεῖ ὁ Σοσιαλισμὸς οὗτος τὸ ἐπέκεινα, ὡς ἰδεώδη τρόπον ζωῆς, εἰς τὸν ἐδῶ-κόσμον και οὐχὶ εἰς τὸ ἐπέκεινα αὐτοῦ. «Οὗτος εἶναι μία *θρησκεία τοῦ τελεσιδίκου Ἐδῶ*, τῆς ἐσχάτης και τελεσιδίκου ἀρνήσεως τοῦ ἐπέκεινα κόσμου και τῆς πνευματικῆς ζωῆς» (*Wahrheit und Lüge des Kommunismus*, 1934, σ. 40.41.30).

Ἡ νοσταλγία αὕτη τῶν λαῶν τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς πρὸς λύτρωσιν διὰ τοῦ Ὑπερβατικοῦ δὲν θὰ πρέπει νὰ συναρτηθῇ πρὸς τὰ κοινωνικὰ δεινὰ των, *ὅπωςδῆποτε*, εἰς σχέσιν αἰτιατοῦ πρὸς αἷτιον.

«Κατὰ τῆς *μαρξιστικῆς* θέσεως, ὅτι ἡ θρησκεία προέρχεται πάντοτε ἐκ κοινωνικῶν συνθηκῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος διάγει βίον ἐλεεινότητος και δουλείας,... ἡ χριστιανικὴ ἀπάντησις εἶναι... Ἡμεῖς *γνωρίζομεν*, ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι τι τὸ διάφορον ἢ ἀπλὴ ἀκολουθία ἀνθρωπίνης ἀθλιότητος και ἀνεπαρκoῦς διαφανείας κοινωνικῶν σχέσεων. Ἐάν, ὁμως, Σεῖς, πιστεύετε, ὅτι ἄλλως ἔχουν τὰ πράγματα, τότε *ἀποδείξατε*, ὅτι ἡ θρησκεία ἀποθνήσκει *ἀφ' ἑαυτῆς*, ὅταν δημιουργεῖ τις ἰδανικὰς κοινωνικὰς συνθήκας, εἰς τὰς ὁποίας δύνανται νὰ ζήσουν εὐτυχισμένοι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι» (I. Festscher, *Wandlungen der marxistischen Religionskritik*, ἐν: Karl Marx und der Marxismus, 1967, 217). Ἡ *μαρξιστικὴ* κριτικὴ προχωρεῖ, ἐκ τῶν καταχρήσεων τῶν *ἱστορικῶν* θρησκειῶν, και ἰδίως τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως π.χ. τῆς συναλλαγῆς τοῦ Ἱερατείου πρὸς τὴν κοσμικὴν, τὴν τυραννικὴν, ἐξουσίαν κ.λπ., ἀνοχῆς δουλείας, καταπιέσεων τῶν ἀδυνάτων, οἰκονομικῆς δυσπραγίας κ.λπ., εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῆς θρησκείας *καθ' αὐτὴν* και τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ *περιεχόμενον*, θεωροῦσα τὰς καταχρήσεις και τὰς ἀποκλίσεις ταύτας «ὡς ἐξωτερικεύσεις τῆς οὐσίας καί, μάλιστα, ὡς οὐσιώδη στοιχεῖα τοῦ

Χριστιανισμού», ἐνῶ αὐται ἀντίκεινται «πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ» (W. Bienert, *Der überholte Marx*, 1975³, 295-296). Παρομοίως κρίνει καὶ ὁ N. Berdiajew, ὅστις ἀναφέρει: «Ἡ ἀλήθεια τοῦ ἀθέου Κομμουνισμοῦ συνίσταται εἰς τὴν ἐξέγερσιν κατὰ τοῦ ψεύδους τοῦ ἐκφυλισμένου χριστιανικοῦ κόσμου». «Οὐχὶ ἡ χριστιανικὴ ἀλήθεια καὶ διδασκαλία, ἀλλὰ οἱ Χριστιανοί, οἱ ὅποιοι ἀπεδείχθησαν, συχνάκις, ὡς ψευδο-χριστιανοί, φέρουν τὴν εὐθύνην διὰ τὴν κομμουνιστικὴν συγκλόνησιν τοῦ μοντέρνου κόσμου... Ἡ τραγικότης τῆς ἱστορίας συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ὁ ἀληθὴς Χριστιανισμὸς δὲν κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς δύναμιν καὶ κυριαρχίαν εἰς τὸν κόσμον τούτου. Δύναμις καὶ ἐξουσία ἀνήκουν εἰς τὸν ψευδῆ Χριστιανισμόν». «Διὰ τοὺς Χριστιανούς ἔχει ὁ Κομμουνισμὸς ἐν ὅλῳ ἰδιαίτερον νόημα: σημαίνει τὸ ξεσκέπασμα τῶν χριστιανικῶν ἁμαρτιῶν καὶ τὴν ὑπόμνησιν διὰ τὴν μὴ-εἰσέτι-ἐκπληρωθεῖσαν ἀποστολὴν καὶ ὑποχρέωσιν» (μν. ἔργ., σ. 10.34.7). Τὰ περιεχόμενα τῆς *γενήσεως* θρησκευτικότητος εἶναι, κατ' οὐσίαν, *θετικά*, ἥτοι *πλήρωσις* τῶν ὑπαρξιακῶν «δομῶν» τοῦ ἀνθρώπου, καὶ οὐχὶ ἀρνητικά, ἥτοι ὑποκατάστατον ἀρνητικῶν ἀνθρωπίνων ἐμπειριῶν.

Ἑκτακτοὶ καὶ ἰδίως ἀρνητικαὶ καταστάσεις ἐξάπτουν, οὐχὶ σπανίως, *ἰδιαίτερώς* τὸν πόθον πρὸς ἀπολύτρωσιν ἀνθρώπων καὶ λαῶν, χωρὶς τοῦτο καὶ νὰ σημαίνει ὅτι αὐταὶ προκαλοῦν αὐτόν. Τὰ δεινὰ καὶ αἱ θλίψεις, ἐὰν δὲν ὀδηγήσουν εἰς ἀπόγνωσιν, ἐπιδροῦν εὐεργετικῶς καὶ γίνονται μέσον μετανοίας καὶ ἐξίλασμοῦ. Δι' αὐτῶν ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς ἑαυτόν, ὠριμάζει καὶ γίνεται δεκτικὸς τοῦ μηνύματος τῆς σωτηρίας, κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς κατανοήσεως τοῦ Εὐαγγελίου ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου: «Ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν Αὐτοῦ» (Γαλ. 4,4).

Ὁ R. Seeberg ἀναφέρει σχετικῶς πρὸς τὸ χωρίον τοῦτο: «Θὰ ἡδύνατό τις νὰ παραστήσῃ σύνολον τὴν θρησκευτικὴν ἱστορίαν ὡς ἐν ὑπόμνημα ἐπὶ τοῦ ἔδαφίου τούτου» (μν. ἔργ. I, 27). Ὁ δὲ Λεων. Φιλιππίδης ἀφιερώνει, εἰς τὸ ὁγκῶδες ἔργον του: *Ἱστορία τῆς ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξ ἐπόψεως παγκοσμίου καὶ πανθρησκειακῆς*, Ἀθῆναι 1958, πλῆθος σελίδων (587-845) διὰ νὰ καταδείξῃ, ὅτι ἡ πανανθρωπίνη προσδοκία ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου καὶ Λυτρωτοῦ «προβάλλει ὡς ἀναγκαία καὶ λογικὴ συνέπεια τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως γνωρίσῃ τὸν Ἐνα Θεόν του, τὴν διὰ μέσου τῶν αἰώνων Ἀναζητούμενον, καὶ ἐνωθῇ μετ' Αὐτοῦ, ἥτοι λυτρωθῇ» (764). «Οὕτως ἡ ὅλη Οἰκουμένη, τὸ μὲν ἀναζητοῦσα τὸν Ἐνα ἀληθινὸν Θεόν,... τὸ δὲ προσδοκῶσα τὴν οὐρανόθεν εἰς τὴν γῆν κάθοδον αὐτοῦ δι' ἐνανθρωπήσεώς Του, ὁμοιάζει, μικρὸν πρὸ τοῦ μεγάλου γεγονότος, πρὸς κάλυκα ἀνθους ἀνοικτόν, ἔτοιμον νὰ δεχθῇ τὴν ζωοποιὸν γῆριν» (828). Παρὰ τήν, ὁμολογουμένως, γιγαντιαίαν προσπάθειαν, πὺν κατέβαλεν ὁ σεβαστὸς διδάσκαλος διὰ νὰ ἀποδείξῃ «ὡς ἀναγκαίαν καὶ λογικὴν» τὴν πανανθρωπίνην προσδοκίαν ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου, θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ αὕτη ὡς δογματικὴ καὶ ἀποτυχημένη, ἀφοῦ ἡ πορεία τῆς ἱστορίας οὔτε «λογικὴ» οὔτε καὶ «ἀναγκαία» ἀποδεικνύεται, ὅπως ἐπίστευον τὰ μεγάλα ἰδεαλιστικὰ συστήματα τοῦ παρελθόντος: Ἑγελιανισμός, Μαρξισμὸς κ.λπ., ἀλλ' ἔχει τοὺς δικoὺς της, ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς, νόμους, ἐγκειμένους εἰς τὰ ἀνεξιχνίαστα» βάθῃ τῶν θείων Βουλῶν: «Ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κτίματα Αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ Αὐτοῦ. Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου» (Ρωμ. 11, 33-34); Σήμερον δέ, ἐγκατελείφθη ἀκόμη καὶ ὑπὸ τῆς Φυσικῆς ἢ ἰδέας περὶ «λειτουργίας» τοῦ Σύμπαντος ὑπὸ «λογικῶν» ἢ «ἀναγκαίων» νόμων, ἐπεκράτησε

δὲ ἡ ἀποψις περὶ *σχετικότητος* καὶ *ἀπροσδιορίστου* τῶν φυσικῶν «διαδικασιῶν».

Βεβαίως οὐδόλως ἀποκλείεται ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ διακαοῦς τούτου πόθου τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀπολύτρωσιν ὑπὸ τῆς παραθρησκευτικῆς ἀγυρτείας, τῆς μαγείας καὶ τῆς δεισιδαιμονίας, μὲ συνθήματα, ὅπως: «ἰδοὺ ὧδε ὁ Χριστός, ἰδοὺ ἐκεῖ» (Μρκ. 13,21· Μτθ. 24,23) κ.λπ., τοῦθ' ὅπερ παρατηρεῖται εἰς εὐρείαν κλίμακα καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων.

Ἐναντι τῆς ὄντολογίας τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ διαφοροποιούνται ἢ καὶ ἀντιτίθενται τὰ ἀκόλουθα θεολογικο-φιλοσοφικά «μοντέλλα»: 1. τοῦ *Νεοπλατωνισμοῦ*, τὸ ὁποῖον διαχωρίζει τὴν θείαν ἐκ τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος, καὶ ἀποδίδει εἰς μὲν τὴν θείαν τὰ ιδιώματα τοῦ τελείου καὶ αἰδίου, εἰς δὲ τὴν κοσμικὴν ἀτελῆ καὶ σκιώδη ὄντοτητα, μὲ κύριον αἶτημα τὴν «φυγὴν» τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ παρόντος κόσμου πρὸς τὸ Ὑπερβατικὸν καὶ Ἐπέκεινα δι' ἀποτάξεως, ἥτοι «στερησεως» καὶ «ἀποφάσεως» τῶν κοσμικῶν πραγμάτων καὶ ἀγαθῶν. Ὅμως τὸ κοσμοεἶδωλον τοῦτο τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ διασώζει καὶ *θετικά* τινα στοιχεῖα τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος, ὥς ἀκτίνας φωτὸς ἐκ τῆς ὑπερκειμένης ὄντοτητος τοῦ Ἀγαθοῦ, νοουμένης ὡς τῆς «πηγῆς» παντὸς καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ εἰς τὸν κόσμον.

2. Τὸ «σύστημα» τῆς *ἱρανικῆς Δυναρχίας* θεωρεῖ Θεὸν καὶ κόσμον εἰς ἀντίθεσιν καὶ ἐχθρότητα, ἀνάγει δὲ τὴν δικαίωσίν του εἰς μίαν μεταφυσικὴν Ἀρχὴν τοῦ μεταγενεστέρου Ζωροαστρισμοῦ, νοουμένην ὡς τὸ ἀντιθετικὸν δίδυμον τοῦ Ahura Mazda, ἥτοι τοῦ πνεύματος τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τοῦ Ahriman, ἥτοι τοῦ πνεύματος τοῦ κακοῦ, αἰωνίως ἀντιπαλαιόντων πρὸς ἄλληλα.

Ὁ L. Söderblom παρέδωκε μίαν θαυμασίαν εἰκόνα περὶ τῆς Mazda-Θρησκείας, τῆς ὁποίας προφήτης ὑπῆρξεν ὁ Ζωροάστρης ἡ Ζαρατούστρα, εἰς τὴν μελέτην του: *Religion als Kampf gegen das Böse. Zarathustra*, ἐν: μν. ἔργ.: *Der lebendige Gott...*, σ. 162-224, ἐκ τῆς ὁποίας παραθέτομεν τὰ ἀκόλουθα: Κατ' ἀρχὴν «ὁ Ζωροάστρης ὑπῆρξεν εἰς κοινωνικὸς μεταρρυθμιστὴς» (182), ἐπιτελέσας «μίαν ἐπανάστασιν» (181), τὴν ὁποίαν φέρει εἰς συνάφειαν πρὸς τὰς *θρησκευτικὰς* του πεποιθήσεις. Ὁ ἀγὼν του ἐστρέφετο *ὑπὲρ* τῶν δικαίων μίας κοινωνίας ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἔζων *εἰρηνικῶς*, καλλιεργοῦντες τὴν γῆν καὶ ἀσχολούμενοι μὲ τὴν κτηνοτροφίαν καὶ, ἰδίως, μὲ τὴν διατροφήν ἀγελάδων, τῶν ὁποίων, ὅμως, τὰ δίκαια κατεπατοῦντο ὑπὸ φυλῶν νομάδων καὶ κυνηγῶν, οἵτινες, ζῶντες πλάνητα βίον, ἐλυμαίνοντο τοὺς καρποὺς καὶ τὰ ζῶα των. Ὑπὲρ τῆς τάξεως, λοιπόν, τῶν *ἀδικουμένων* τούτων ἀνθρώπων τάσσεται, μὲ ἱερὸν θρησκευτικὸν ζῆλον, ὁ Ζωροάστρης, ὅστις συνδέει τὰ δίκαιά των πρὸς τὸ θέλημα τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, τοῦ Ahura-Mazda, ἥτοι τοῦ Πανσόφου Κυρίου, τὸ ὁποῖον ἐκφράζεται ὡς εὐνοια καὶ σεβασμὸς τῶν δικαίων τῶν εἰρηνικῶν τούτων ἀγροτῶν καὶ τῶν κτηνῶν των.

Ἀποτελεῖ, ἴσως, μεγάλην παράλειψιν τὸ γεγονός, ὅτι ἡ σύγχρονος *Οἰκολογία* δὲν ἔστρεψεν, εἰσέτι, τὴν προσοχὴν τῆς πρὸς τὰ Gatha-κεῖμενα, διὰ τῶν ὁποίων ἐκφράζεται

ὁ Προφήτης. Ταῦτα ἀποτελοῦν ἐν ἐκ τῶν πλέον εὐγενῶν τεκμηρίων ἀγάπης καὶ στοργῆς πρὸς τὰ ζῶα καὶ τὴν γῆν, τὰ ὁποῖα ἔχει νὰ ἐπιδειξῇ ἡ ἀνθρωπότης. Ὁ Θεὸς Ahura εἶναι ὁ ποιητὴς καὶ προστάτης τῶν ζώων καὶ τῆς φύσεως καὶ καλεῖ τὸν ἀνθρώπον νὰ φέρεται ἀναλόγως: ἀπαγορεύεται ἡ σφαγὴ τῶν ζώων, — ὁ ἀνθρώπος ὀφείλει νὰ ζεῖ μόνον ἐκ τοῦ γάλακτος αὐτῶν —, τὰ ζῶα ἔχουν ψυχὴν καὶ διαλέγονται μὲ τὸν Θεόν, οἱ δὲ κακοποιοῦντες αὐτὰ εἶναι οἱ ἀνθρώποι τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ διαβόλου, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Θεοῦ, οἱ λάτρες τῶν Daeva, τῶν κακῶν πνευμάτων. «Τὰ Gatha-κείμενα εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ παθιασμένην φροντίδα τοῦ Προφήτου διὰ τὰ ζῶα, τοὺς κατόχους τῶν καὶ τὸ ἔδαφος» (172). Διὰ τὸν Ζωροάστρεν *θεοσέβεια καὶ σεβασμὸς τῆς φύσεως* καὶ τῶν ὄντων τῆς εἶναι πράγματα *ἀρρήκτως συνδεδεμένα*. Οὐδέποτε δύναται ἐχθρὸς καὶ διώκτης τῶν ζώων καὶ τῆς φύσεως νὰ εἶναι θεοσεβής. Ὅλον τὸ ἱερὸν πάθος τοῦ Προφήτου ἐκδηλοῦται κατὰ «τῶν ληστῶν, οἱ ὁποῖοι ἔζων ἐκ τῶν καρπῶν τῆς ἐργασίας τῶν ποιμένων... Οὗτος ἀκούει τὰς κραυγὰς... ζῶων καὶ ἀγροτῶν, αἵτινες φθάνουν μέχρι τοῦ Κυρίου, Ahura, τοῦ προστάτου τοῦ εἰρηνικοῦ καὶ ποιμενικοῦ ἔργου» (181.180).

Ἡ περὶ Θεοῦ εἰκὼν τοῦ Ζαροτούστρα εἶναι *μονοθεϊστικὴ*. «Ἄλλους θεοὺς δὲν ἀπαγορεύει ρητῶς· ἀλλὰ διὰ τὸν Προφήτην εἶναι οὗτοι ἀνύπαρκτοι» (189). Καί, συνεπῶς, ὁ ἀποδιδόμενος εἰς αὐτὸν Dualismus δὲν εὐσταθεῖ. Διὰ τὸν Προφήτην ὑπάρχει εἰς Θεός, ὁ Ahura, ἀντίκειται δὲ αὐτοῦ μόνον ἡ δύναμις τοῦ ψεύδους, τοῦ Drug. «Ἐδῶ ἱστάμεθα πρὸ ἐνὸς ἀληθοῦς Monotheismus» (199). Τὸ θέμα τοῦ Dualismus εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ζαροτούστρα συνιστᾷ μίαν λεπτὴν καὶ δυσνόητον πτυχήν, ἀφοῦ εἰς τὰ παλαιὰ κείμενα τῶν Gatha μόνον ὑπαινιγμούς τινας, καὶ σπανίως, ἔχομεν περὶ ὑπάρξεως αἰδώς καὶ ἐξ ἀρχῆς δύο *ἀντιθέτων* πνευμάτων: τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ὡς «ζεύγος Διδύμων», καὶ τὰ ὁποῖα ἐδημιούργησαν τὸ μὲν τὴν Ζωήν, τὸ δὲ τὴν Μῆ-Ζωήν (205). Ἡ σύνθεσις τῆς μεταφυσικῆς ταύτης ἀρχῆς εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθεῖ ὡς μία ἔκφρασις τῆς κοσμικῆς, κοινωνικῆς καὶ ἀτομικῆς, πραγματικότητος, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ καλὸν εὐρίσκεται *μεμειγμένον* μετὰ τοῦ κακοῦ (208).

Ὅμως εἰς τὴν μεταγενεστέραν Avesta ὁ Dualismus οὕτως λαμβάνει σαφὴ καὶ εὐρεῖαν ἐξέλιξιν, ἀποδεχόμενος *δύο αἰωνίους Ἀρχάς*, ἐξ ὧν ἡ μὲν ἐποίησε τὸ κακὸν μέρος τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος, ἡ δὲ τὸ ἀγαθὸν αὐτῆς ἔτοι, ὥστε «εἰς τὸν παρόντα καιρὸν ὑπάρχει μείξις Ἀγαθοῦ καὶ Κακοῦ» (209). Ὁ Dualismus, ὅμως, οὗτος τῆς θρησκείας τοῦ Ἰρὰν οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν ἀντίστοιχον *ἀπαισιόδοξον* τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ὅστις οἰκοδομεῖ «μίαν μεταφυσικὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ πνεύματος καὶ ὕλης, μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ... καὶ καλεῖ τὸν ἐξ ὧν τῶν γήινων πραγμάτων ἀπογοητευθέντα ἀνθρώπον εἰς φυγὴν πρὸς τὸν κόσμον τοῦ πνευματικοῦ» καὶ «εἰς καταπίεσιν τοῦ σωματικοῦ», «διότι πᾶν τὸ κακὸν προέρχεται ἐκ τῆς ὕλης» (215). Ἡ θρησκεία τοῦ Ζαροτούστρα ἔχει μίαν «φρεσκάδα»: θεωρεῖ «τὸ σῶμα ὡς δῶρον τοῦ Θεοῦ» καὶ καλεῖ εἰς «ἀγῶνα» — αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ κύριον γνώρισμά της — πρὸς καταπολέμησιν καὶ ὑπέρβασιν τοῦ κακοῦ εἰς τὸν *παρόντα* κόσμον, καὶ οὐχὶ εἰς φυγὴν ἐξ αὐτοῦ (216.212).

Τὴν Δυναρχίαν δὲ ταύτην υἰοθέτησαν, ὑπὸ ποικίλας παραλλαγὰς, ὁ *Μανιχαϊσμός*, ὅστις θεωρεῖ τὸν κόσμον ὡς μείξιν ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, καθὼς καὶ τὰ διάφορα θρησκευτικὰ ρεύματα τοῦ *Γνωστικισμοῦ*. Εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ «συστήματα» θεωρεῖται ὁ κόσμος, ὑπὸ ποικίλας παραλλαγὰς καὶ ἀποχρώσεις, οὐχὶ ἀπλῶς ὡς ἀτελὴς καὶ σκιώδης ὄντοτης, ὅπως ἐκλαμβάνει τοῦτον ὁ Νεοπλατωνισμός, ἀλλ' ὡς τὸ *καθ' αὐτὸ κακόν*: τὸ ἀρνητικὸν καὶ δαιμονικόν, τοῦ ὁποῖου «δημιουργὸς» εἶναι ὁ

Θεὸς τοῦ Κακοῦ, εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἐπέκεινα τούτου Ἀγαθόν. Τὸ εἰς τὴν ὕλην δεσμευθὲν πνευματικὸν «σπέρμα», ἦτοι ἡ ψυχὴ, καλεῖται εἰς ἐγκατάλειπιν τοῦ κόσμου καὶ εἰς φυγὴν πρὸς τὸ ἐπέκεινα τούτου Ἀγαθόν. Συγχρόνως ἐκφράζεται ἡ ἐχθρότης πρὸς τὴν ὕλην καὶ πρὸς τὸν κόσμον ὡς διάθεσις καταστροφῆς αὐτοῦ, ἐκδηλουμένη πρὸς δύο κυρίως τάσεις: τὴν τῆς αὐστηρᾶς ἀσκήσεως καὶ ἐγκρατείας, καὶ τὴν, πρὸς ταύτην ἀντίθετον, τῆς καθ' ὑπερβολὴν ἀκρατείας καὶ ἀκολασίας, —τάσεις, ἐκφράζουσαι τὸ μῖσος πρὸς τὸ σωματικὸν καὶ τὸ γήϊνον, διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ καταχρήσεως τοῦ ὁποῖου κατορθοῦται ἡ καταστολὴ καὶ ἡ νέκρωσις τῶν σωματικῶν παθῶν.

Ὁ *Μανichaϊσμός* εἶναι ἡ θρησκεία τοῦ Πέρσου *Μάνη* ἢ *Μανichaίου* (216-276), ὅστις ἐθεώρει τὴν διδασκαλίαν του ὡς τὸ ἔσχατον, ἦτοι ὡς τὸ πλήρωμα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴν ἀποκάλυψιν, ἐν τῷ προσώπῳ του, τοῦ Παρακλητοῦ, ὅστις, μετὰ τοὺς Βουδῶδα, Ζαρατούστρα καὶ Ἰησοῦν Χριστόν, ἐκλήθη, ὡς ὁ ἔσχατος καὶ ὕψιστος τῶν προφητῶν, νὰ σώσει τὰ ὑποδουλωμένα εἰς τὸ Σκότος στοιχεῖα τοῦ Φωτός, ἦτοι τὰς ψυχάς, καὶ νὰ ἀναγάγῃ, ἐκ νέου, εἰς τὸ Βασιλεῖον τοῦ Φωτός. Τὸ σύστημα τοῦτο τοῦ *Μανichaϊσμοῦ* εἶναι συνεπὴς *Δυναρχία*, δεχόμενον, ὡς *αἰδίου* καὶ *χωρισμένου* ὑφισταμένου δύο *μεταφυσικὰς* Ἀρχάς, τὴν τοῦ Φωτός καὶ τὴν τοῦ Σκότους. Ἡ *ἀνάμειξις* Φωτός καὶ Σκότους συνετελέσθη, ὅτε οἱ Ἀρχόντες καὶ οἱ Δαίμονες τοῦ *Ahriman*, τοῦ Θεοῦ τοῦ Βάθους, ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ Βασιλείου τοῦ Φωτός, πρὸς ἀντιμετώπισιν δὲ αὐτῶν ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς Ὑψος τὸν Πρωτάνθρωπον, ὅστις, ὅμως, εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῶν δαιμόνων τοῦ Σκότους ἠττήθη καὶ κατεβαραθρώθη εἰς τὸ Βασιλεῖον τοῦ Σκότους, τὸ ὁποῖον καὶ κατεβρόχθισε τὰ στοιχεῖα τοῦ Φωτός του. Ἐκτοτε ἤρχισεν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ Φωτός ἡ διαδικασία ἀπελευθερώσεώς των διὰ τῶν, ὡς ἄνω, προφητῶν, κατὰ δὲ τὰ ἔσχατα θὰ *χωρισθῶν* καὶ πάλιν, *τελεσιδικῶς*, τὰ δύο Βασιλεία.

«Εἰς τὸν *Μανichaϊσμόν* καὶ μόνον διεμορφώθη ὁ *Dualismus* μὲ ἀπόλυτον συνέπειαν». Ἐν τούτοις δὲν ταυτίζεται ἀπολύτως οὗτος πρὸς τὸν Γνωστικισμόν, ἀφοῦ δὲν ταυτίζει οὗτος τὸ κακὸν πρὸς τὴν ὕλην. «Ἡ σύμπτωσις τῶν πόλων πνεῦμα καὶ σῶμα μὲ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν δὲν εἶναι Ἰρανικὴ» (C. Colpe, *Manichäismus*, ἐν: RGG 4 (1960), 721). «Εἰς τοὺς *Μανichaίους* ἡ δημιουργία τοῦ *αἰσθητοῦ* κόσμου δὲν εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου δημιουργία ἐνὸς *κακοῦ* δημιουργοῦ, ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς Γνωστικούς» (E. Brehier, *Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας*, (μετφρ. ὑπὸ Π. Ἰωαννίδην), Α' (1957), 369). Πρβλ. καί: Βλ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Α', 1992, 163 ἐξ. Ὁ W. Windelband ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ ἱερός *Αὐγουστίνος*, ὅστις ἐμαθήτευσεν, ὡς προσήλυτος, ἐπὶ 9 ἔτη εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν *Μανichaίων*, ἐπηρεάσθη ἐξ αὐτῶν, ἀπορρήψας μὲν «τὴν ἰσχύουσαν παρὰ τοῖς *Μανichaίοις*, ὡς *ἀρχικὴν*, ἀντίθεσιν Ἀγαθοῦ καὶ Κακοῦ», υἱοθετήσας δὲ «τὸν *Dualismus* Ἀγαθοῦ καὶ Κακοῦ ὡς τὸ *τελικόν* στάδιον τῆς κοσμικῆς ἱστορίας» (*Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*, 1957¹⁵, 245). Τὴν θέσιν ταύτην τοῦ *Αὐγουστίνου* ἀποδέχεται, ὅμως, σχεδὸν σύνολος ὁ Χριστιανισμός, ἀφοῦ ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία ἀπέρριψε τὴν περὶ ἀποκαταστάσεως διδασκαλίαν τοῦ Ὁριγένους, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Τὸ «*λυτρωτικόν*» πρόγραμμα τοῦ *Γνωστικισμοῦ* συνοψίζουσιν οἱ *Οὐαλεντινιανοὶ* ὡς ἀκολουθῶς: «Ἔστι δὲ οὐ τὸ λυτρὸν μόνον τὸ ἐλευθερῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ Γνώσις: τίς ἤμεν, τί γέγοναμεν' ποῦ ἤμεν, ποῦ ἐνεβλήθημεν' ποῦ σπεύδομεν, πόθεν λυτρουμέθα' τί γέννησις, τί ἀναγέννησις» (Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Ἐκ τῶν Θεοδότου... ἐπιτομαί*, ἐν: ΒΕΠ 8 (1956), 335). Τὰ περὶ τῶν διδασκάλων καὶ τῶν διδασκαλιῶν τοῦ

Γνωστικισμού πληροφορούμεθα, κυρίως, ἐκ τῶν συγγραφῶν τῶν ἀντιγνωστικῶν ἐκκλησιαστικῶν θεολόγων, ὅπως Εἰρηναίου, Ἰππολύτου, Τερτυλλιανοῦ κ.λπ. Ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἡμέτερον θέμα, ἐν σημείον ἔχει ἰδιαίτεραν σημασίαν: ὁ Dualismus μεταξύ πνευματικοῦ καὶ ὑλικοῦ, νοούμενος ὡς ἀντίθεσις μεταξύ Θεοῦ καὶ κόσμου, σώματος καὶ ψυχῆς κ.λπ., ὅστις ἀποτελεῖ κοινὸν τόπον ὄλων τῶν Γνωστικῶν συστημάτων. Κατὰ Μαρκίωνα, «πονηρὸς» καὶ «κακὸς ἐστὶν ὁ Δημιουργὸς καὶ τούτου τὰ ποιήματα» (Ἰππολύτου, *Κατὰ πασάν τῶν αἰρέσεων ἔλεγχος*, Ζ', 30.31. ΒΕΠ 5,331.332). Καὶ κατὰ Οὐάλεντινον, «ὁ διάβολος» εἶναι «ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου... Ἐκ τῆς ὑλικῆς οὐσίας καὶ διαβολικῆς ἐποίησεν ὁ Δημιουργὸς ταῖς ψυχαῖς τὰ σώματα», «τὸ πανδοχεῖον ἢ κατοικητήριον... ψυχῆς καὶ δαιμόνων» (αὐτόθι, ΣΤ', 34. ΒΕΠ 5,301). Τὸ σημεῖον τοῦτο τῶν Γνωστικῶν, οἵτινες δέχονται «τὸ κακῶς γεγονέναι τόνδε τὸν κόσμον», διδὼν καὶ «μισοῦσιν» αὐτόν, ἀποτελεῖ τὸν στόχον τῆς πολεμικῆς καὶ τοῦ Πλωτίνου (Ἐνν.ΙΙ.9, 4-5). Τὸ στίγμα τοῦτο τῆς *κακοποιήσεως* τοῦ κόσμου: τοῦ αἰσθητοῦ καὶ σωματικοῦ οὐδέποτε ἔλειπεν ἐκ τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Πρβλ. περὶ *Γνωστικισμοῦ*, ἐν γένει, καί: Βλ. Φειδᾶ, μν. ἔργ., 151 ἐξ., 220 ἐξ. Ἀν. Θεοδώρου, *Ἱστορία τῶν Δογμάτων*, Α', 1963, 318 ἐξ., 333 ἐξ. Ὁμοίως καί: Μ. Λ. Φαράντου, *Τὸ φιλοσοφικὸν ὑπόβαθρον τῆς θεολογίας τοῦ Ψευδο-Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου*, ἐν: Θεολογία, τεύχ. 3 (1993), σ. 399 ἐξ.

3. Τέλος κάμνει τὴν ἐμφάνισίν του κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον συναντᾷ πανανθρωπίνην ἀπήχησιν. Τὸ *ἰουδαίιο-χριστιανικὸν* τοῦτο κοσμοεἶδωλον ἀποτελεῖ μίαν καινὴν καὶ ἰδιότυπον περὶ Θεοῦ καὶ κόσμου διδασκαλίαν καὶ παρουσιάζει οὐσιώδεις διαφορὰς ἐναντι πάσης ἄλλης, σχετικῆς, κοσμοθεωρίας. Ἡ θεμελιώδης διδασκαλία του περὶ τῆς ἐξ οὐκ ὄντων κτίσεως τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ μοναδικὸν δόγμα, εἰς οὐδὲν θρησκευτικὸν «σύστημα» τῆς ἀνθρωπότητος ἀπαντῶμενον. Διὰ τοῦ δόγματος τούτου κατοχυροῦται, τὸ πρῶτον, *γνησία* ὑπερβατικότης καὶ κοσμικότης. Θεὸς καὶ κόσμος διαχωρίζονται ὀξέως ἔτσι, ὥστε ἡ μεταξύ ἀμφοτέρων διαφορὰ εἶναι *ποιοτική* καὶ *ἄπειρος*. Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ὄντως «ἐπέκεινα» τοῦ κόσμου, ὁ δὲ κόσμος, ὡς τὸ κτισθέν, στερεῖται πάσης θειότητος. Δὲν ὑπάρχουν *θεαῖα* δυνάμεις εἰς τὸν κόσμον, τὰ πάντα δὲ εἰς αὐτόν, — καὶ αἱ ψυχαί, οἱ ἄγγελοι καὶ οἱ δαίμονες —, εἶναι κτισταὶ δυνάμεις καὶ ὄντα. Οὐδεμία «γέφυρα» ὑπάρχει ἐκ τοῦ κόσμου πρὸς τὸν Θεόν: τὸ «χάσμα» εἶναι «μέγα» (Λουκ. 16,26). Οὐδεμία «κοσμική» Δύναμις δύναται νὰ μᾶς λυτρώσῃ· δὲν ὑπάρχουν «μεσάζοντα» ὄντα: Αἰῶνες κ.λπ., ἅπαντα δὲ τὰ πνευματικὰ ὄντα εἶναι ἀπλῶς «λειτουργικὰ πνεύματα, εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν» (Ἐβρ. 1,14).

Ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ αὐτο-λύτρωσις εἶναι δυνατὴ διὰ τινος «μεθόδου», ὅπως δι' ἀσκήσεων, ἔργων, προσευχῆς, πνευματικῆς αὐτο-βυθίσεως, ἀπορρίψεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀγαθῶν του καὶ «φυγῆς» πρὸς τὸν Θεὸν κ.λπ. Ὁ ἄνθρωπος, ὡς κτίσμα, εἶναι προωρισμένος εἰς τὸ μὴ-ὄν, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ προήλθε. Μόνον ὁ κτίσας αὐτὸν Θεὸς δύναται καὶ

νὰ ἀναγεννήσει αὐτόν: «Ἐὰν μὴ τις γεννηθῇ *ἄνωθεν*, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ» (Ἰω. 3,3).

Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπο-θεοποιεῖ τὴν κτίσιν, ἥτοι ἀπογυμνώνει αὐτὴν ἐκ πάσης θειότητος καὶ ἐντάσσει αὐτὴν εἰς τὸ κτιστὸν εἶναι τῆς. Οὕτως ἀπαλλάσσει τὸν ἄνθρωπον ἐκ παντὸς φόβου ἔναντι τῶν κοσμικῶν δυνάμεων, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ ἔκφρασιν πνευματικῆς ὠριμότητος. «Οὕτω καὶ ἡμεῖς, ὅτε ἤμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἤμεν *δεδουλωμένοι*» (Γαλ. 4,3). Συγχρόνως δὲ ἀπαλλάσσει τὸν ἄνθρωπον ἐκ πάσης ψευδαισθήσεως καὶ ἐλπίδος, ὅτι δηλ. ἐν τῷ κόσμῳ καὶ διὰ τοῦ κόσμου εἶναι δυνατόν νὰ κατορθώσῃ τις τὸ πλήρωμα τῆς ζωῆς του, ἥτοι τὴν εὐδαιμονίαν καὶ σωτηρίαν του, «δουλεύων τοῖς *μὴ φύσει* οὕσι θεοῖς» καὶ «ἐπιστρέφων ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα» τοῦ κόσμου καὶ τῶν δυνάμεων του (Γαλ. 4,8-9).

Ἡ ἀπο-μύθευσις καὶ ἀπο-θεοποιήσις αὕτη τοῦ κόσμου δὲν ὑποτιμᾷ τὴν κτίσιν, ἀλλ' ἐπιστρέφει αὐτὴν εἰς τὸ πραγματικὸν εἶναι τῆς. Τὴν ἀξίαν του ἔχει ὁ κόσμος, *οὐχὶ ἐν ἑαυτῷ*, ὅπως εἰς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ. Ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ Κτίστου αὐτοῦ, λαμβάνει ὁ κόσμος τὴν τιμὴν καὶ τὴν δόξαν του, καὶ εἰς τὸν Θεὸν ἀναφέρει ταύτην. Ὁ προσβάλλων τὴν τιμὴν τοῦ κτίσματος προσβάλλει τὸν Κτίστην αὐτοῦ. Εἰς τὴν πρότασιν ταύτην θεμελιούται τὸ κέντρον τῆς χριστιανικῆς Οἰκολογίας, ἥτις χρήζει, ὅμως, συμπληρώσεως. Ὁ Θεὸς δὲν ἔκτισε τὸν κόσμον «*θεϊστικῶς*» τῷ τρόπῳ, ἥτοι ἐγκαταλείψας αὐτόν, περαιτέρω, ὥστε νὰ ζεῖ *μόνος καὶ αὐτονόμως* καὶ εἰς τὴν δικήν του τύχην. Ὁ Θεὸς εἶναι *διαρκῶς* παρὼν εἰς τὴν κτίσιν καὶ ἐν τοῖς ἔργοις του, κατευθύνων τὸν κόσμον εἰς τὸν ὑπ' Αὐτοῦ τεθέντα σκοπὸν. Ἡ περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ὄντων του πρόνοια τοῦ Θεοῦ εἶναι διαρκῆς καὶ ἀδιάλειπτος, «οὐ μακρὰν ἀπὸ ἐνδὸς ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντος. Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν» (Πρξ. 17, 27-28). Ὁ δὲ θεῖος Λόγος διήκει, προνοῶν, διὰ παντὸς τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος. Ἡ «πνευματικὴ» ὠριμότης τοῦ ἀνθρώπου ἐγκεῖται εἰς τὸ νὰ μάθῃ νὰ «*διαβάξῃ*» «τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν» (Μτθ. 16,3) καὶ νὰ ἐναρμονίζει τὸ ἴδιον θέλημα πρὸς τὸ θεῖον Βούλημα περὶ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ καθόλου. Ἡ ἀνθρωπίνη ἁμαρτία δὲν παραβιάζει τὸ περὶ τοῦ κόσμου θεῖον Θέλημα, ἀλλὰ στρέφεται ἐκδικητικῶς ἐναντίον τοῦ *ιδίου* τοῦ παραβάτου. Τέλος, διὰ τῆς «σαρκώσεως» τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀπλῶς «παρὼν» εἰς τὸν κόσμον, ἀλλὰ γίνεται «φορεὺς» αὐτοῦ, κατὰ τό: «Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν» (Ἰω. 1,14), ἐνεργῶν ἀναγεννητικῶς πλεον *ἐφ' ὅλης* τῆς κοσμικῆς πραγματικότητος διὰ τοῦ «σώματος» Αὐτοῦ, ὅπερ εἶναι ἡ Ἐκκλησία.

Ὁ κόσμος, λοιπόν, κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν δὲν εἶναι ἀντίθετος ἢ ἐχθρικὴ πρὸς τὸ Θεῖον πραγματικότητα, ἀλλὰ παντελῶς *διάφορος* Αὐτοῦ ὄντοτης, ἥτοι κτιστὴ καὶ ἀπολύτως ἐξηρημένη ἐξ Αὐτοῦ. Τὰ ὄντα του εἶναι θαυμαστά, διότι εἶναι «λόγοι» τοῦ Θεοῦ Λόγου, διότι ὑπεμφαίνουν τὴν παρουσίαν καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ. Ἡ περὶ κόσμου αὕτη ἀντίληψις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπομακρύνεται τόσο ἐκ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, ὅστις θεωρεῖ Θεῖον καὶ κοσμικὸν εἰς ὀργανικὴν μᾶλλον συνάφειαν καὶ ἀλληλο-εξάρτησιν, ὅσον ἐκ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ὅστις ἐκλαμβάνει τὸ αἰσθητὸν ὡς σκιώδη καὶ ἄνευ ἀξίας πραγματικότητα, ὅσον δὲ καὶ ἐκ τῶν δυναρχικῶν συστημάτων, τὰ ὁποῖα θεωροῦν τὸν κόσμον καὶ τὸ ὑλικόν, ὡς τὸ κακόν, καὶ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν θεϊαν πραγματικότητα.

Εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἐκλαμβάνεται τὸ κακὸν ὡς *θέσει*, καὶ οὐχὶ ὡς φύσει ὑπάρχον. Δὲν ἔγκειται εἰς τὴν φύσιν τοῦ κόσμου, ὅπως δέχεται ἡ ἀπαισιόδοξος κοσμοθεωρία τοῦ Γνωστικισμοῦ, οὔτε, ὅμως, καὶ ἀποτελεῖ ἀπλῶς «στέρησιν» τοῦ ἀγαθοῦ καὶ σκιώδη συνοδοιπορίαν αὐτοῦ, ὅπως δοξάζει ἡ αἰσιόδοξος κοσμοθεωρία τοῦ Πλατωνισμοῦ καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν. Περὶ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ θὰ πρέπει νὰ προβληματισθεῖ ἐκ νέου καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παραδόσεώς της ἡ Ὁρθόδοξος θεολογία, διότι πολλὰ πρεσβεύει, ὅχι μόνον ὀρθολογικὰ καὶ δυτικῆς προελεύσεως, ἀλλὰ καὶ ἄτοπα, ἐξ ἐπόψεως τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως. Οὔτε τὸ «κατὰ φύσιν» ζεῖν καὶ ἐνεργεῖν ἀποτελεῖ τὸ «ἀγαθόν», κατὰ τὴν χριστιανικὴν-ὀρθόδοξον πίστιν. Ἄλλ' ἐπ' αὐτοῦ θὰ ἐπανέλθομεν εἰς ἄλλον τόπον.

Συνοψίζομεν: Εἰς μὲν τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμὸν ἐκλαμβάνεται τὸ Ἄγαθόν, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, πανθειστικῶς, ἥτοι ὡς τὸ ἐγκείμενον ἐν τῇ φύσει τοῦ κόσμου ὄντως Ὄν, ὁ δὲ κόσμος κατανοεῖται ὡς αὐτάρκης καὶ αὐτόφωτος πραγματικότης. Τὸ δὲ κακὸν ἀποκτὰ σκιώδη χαρακτηρὰ, κυρίως εἰς τὸν Πλάτωνα, θεωρούμενον ὡς «στέρησις» τοῦ ἀγαθοῦ καὶ παρακολουθοῦν τὸ ὄν ἐν εἶδει σκιᾶς αὐτοῦ: «τὰ κακά... περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης»¹⁰.

10. «Ἄλλ' οὐτ' ἀπολέσθαι τὰ κακὰ δυνατόν, — ὑπεναντίον γὰρ τι τῷ ἀγαθῷ αἰεὶ εἶναι ἀνάγκη —, οὐτ' ἐν θεοῖς αὐτὰ ἰδρῦσθαι, τὴν δὲ θνητὴν φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐν ἀνάγκῃ» (Θεαίτ. 176a). Ὁ J. Hirschberger, ἐξηγῶν τὴν θέσιν ταύτην τοῦ Πλάτωνος, ἀναφέρει σχετικῶς: «Διὰ τὸ ἠθικὸν κακὸν ὑπεύθυνος εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Ὁ θεὸς εἶναι ἀνεύθυνος. Διὰ τὸ φυσικὸν κακόν, τ.ἐ. ἀσθένειαν, πάθος, ἀνάγκην καὶ θάνατον, ἡ αἰτία ἐγκτεται εἰς τὸ πεπερασμένον τοῦ ὅρατοῦ κόσμου, μετὰ τοῦ ὁποίου εἶναι ἐξ ἀνάγκης συνυφασμένον (Θεαίτ. 176a). Ἀργότερον προέκυψεν ἐκ τῆς διδασκαλίας ταύτης, ἥτις, ἐνταῦθα, παρὰ Πλάτωνι παρέχει, ἀπλῶς, μίαν ἐξήγησιν περὶ τῆς ἀτελείας τοῦ κόσμου, ἢ θεωρία, ὅτι τὸ σωματικὸν εἶναι τὸ καθ' αὐτὸ κακόν» (Ge-

Εἰς δὲ τὸν Νεοπλατωνισμόν κεῖται τὸ Ἄγαθόν «ἐπέκεινα οὐσίας, ἐπέκεινα καὶ ἐνεργείας καὶ ἐπέκεινα νοῦ καὶ νοήσεως», ἥτοι εἰς τὸ ἐκτὸς τοῦ κόσμου. Συγχρόνως δὲ ἡ φύσις τοῦ κόσμου εἶναι μὲν σκιώδης καὶ ἀρνητική, ἐν πολλοῖς, οὐχὶ ὅμως καὶ παντελῶς κακὴ, ὡς μετέχουσα, ἐν τινι τρόπῳ, τοῦ Ἄγαθοῦ, ὅπερ παρέχει «ἐξ αὐτοῦ νοῦν καὶ οὐσίαν καὶ ψυχὴν καὶ ζωὴν καὶ περὶ νοῦν ἐνέργειαν». Οὕτως ὁ κόσμος διασώζει ἔχνη ἀληθείας καὶ ἀγαθοῦ, κάλλους καὶ φωτός, ἀναμειγμένα, ὅμως, μετὰ τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ σκότους¹¹. Εἰς δὲ τὸν ἱρانيκὸν Ζωροαστρισμόν, τὸν Μανιχαϊσμόν, ἰδίως δὲ τὸν Γνωστικισμόν καὶ τὰ ἄλλα δυαρχικὰ συστήματα, ὁ κόσμος ἐκλαμβάνεται πλέον ὡς καθ' αὐτὸ κακόν, τὸ δὲ Ἄγαθόν μετατίθεται εἰς τὸ παντελῶς ἐπέκεινα, οὐδεμίαν παρουσίαν ἢ ἀνταύγειαν ἔχον ἐν τῷ κόσμῳ. Ὁ μύστης διάκειται ἐχθρικῶς πρὸς τὸν κόσμον: τὴν ὕλην καὶ τὸ αἰσθητόν, τὸ ὅποιον καταπολεμεῖ, ἐπιζητῶν νὰ καταστρέψῃ παντὶ τρόπῳ, καλεῖται δὲ εἰς «φυγὴν», εἰς πνευματικὴν μέθεξιν καὶ ἔνωσιν μετὰ τοῦ Ἄγαθοῦ, ἥδη εἰς τὴν παρούσαν ζωὴν. Τέλος εἰς τὸν Ἰουδαίῳ-Χριστιανισμόν παρεμβάλλεται μετὰ τὴν θεῖαν καὶ κοσμικὴν πραγματικότητος ἡ ἐξ οὐκ ὄντων δημιουργία τῆς κτίσεως, διὰ τῆς ὁποίας ὁ κόσμος ἀπογυμνοῦται μὲν πάσης θεϊότητος, χωρὶς, ὅμως, καὶ διὰ τοῦτο νὰ εἶναι κακός, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ εἶναι «καλὰ λίαν», ὡς ὄντα ἔργα τοῦ ἀγαθοῦ Κτίστου. Ἡ φύσις τοῦ κόσμου, οὕσα κτιστή, εἶναι παντελῶς διάφορος τῆς τοῦ Θεοῦ, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ εἶναι κακὴ. Ὁ παράγων «κακόν» ἐμφανίζεται ὡς ἐν μυστήριον δυσαρμονίας τῆς κτίσεως, ἐξ αἰτίας τῆς ἀρνητικῆς παρεμβάσεως ἀκριβῶς τῶν πνευματικῶν ἐκείνων ὄντων, τὰ ὁποῖα ἐκτίσθησαν καὶ προωρίσθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ νὰ ζοῦν καὶ νὰ ἐνεργοῦν ἐν ἀρμονίᾳ καὶ ὑπακοῇ εἰς τὸ θεῖον Θέλημα.

2. Χριστιανισμός καὶ Νεοπλατωνισμός: θεολογικαὶ σχέσεις καὶ διαφοραὶ

Τὸ πλέον ἐγγὺς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἱστάμενον θεολογικὸν σύστημα εἶναι ὁ Νεοπλατωνισμός, ὅστις ἐπὶ 2.000 ἔτη ἐπέζησε κυρίως μέσῳ

schichte der Philosophie, I, 1963, 87). Εἰς τὸν ὠριμώτερον στοχασμόν του τείνει, ὅμως, ὁ Πλάτων νὰ ταυτίσῃ καὶ τὸ *ἡθικὸν κακόν* πρὸς τὴν *στέρησιν* πρὸβλ. *Πολιτ.* 444e: «Ἀρετὴ μὲν ὑγεία τέ τις καὶ κάλλος καὶ εὐεξία *ψυχῆς*, κακία δὲ νόσος τε καὶ αἰσχος καὶ ἀσθένεια». Ὁ J. Hirschberger ἀναφέρει, ὅτι ὁ Πλάτων «ἦτο εἰς ἐντελῶς θετικῶς τοποθετημένος ἄνθρωπος καὶ τὸ ἀρνητικὸν οὐδεμίαν θέσιν εἶχεν εἰς τὴν σκέψιν του» (86).

11. Πλωτίνου, *Ἐννεάδες* I. 7, 1· I. 8, 2.

τῶν ἐπιδράσεων, τὰς ὁποίας ἤσκησεν ἐπὶ χριστιανῶν θεολόγων, γνωστότεροι τῶν ὁποίων τυγχάνουν ὁ ἱερός Αὐγουστίνος καὶ ὁ συγγραφεὺς τῶν ἀποδιδομένων εἰς Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην συγγραμμάτων. Διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον εἶναι ἀναγκαῖα ἐγγυτέρως τις διευκρίνις τῶν πρὸς ἄλληλα σχέσεων καὶ διαφορῶν. Ἡ «δομὴ» ἀμφοτέρων τῶν «συστημάτων» τούτων εἶναι θεο-κεντρικὴ: τὰ πάντα κατανοοῦνται ἐκ τῶν Ἄνω, τοῦ Θεοῦ, τοῦ Ἐνός, τοῦ Ἀγαθοῦ¹². Καὶ εἰς τὸν Νεοπλατωνισμόν ὑπάρχει θεία «τριάς»: τὸ Ἐν, ὁ Νοῦς καὶ ἡ Ψυχὴ, ἀλλ' ἐν *ὑπαλλήλῳ* διατάξει, ἥτοι ἐν σχέσει ὑποταγῆς¹³.

Ὁ κόσμος, προελθὼν ἐξ ἀγαθότητος ἐκ τοῦ Ἀγαθοῦ, ἀποβάλλει τὸ θεῖον καὶ τὸ δαιμονικὸν στοιχεῖον αὐτοῦ καὶ διασώζει *θετικῶς* ὄψεις καλοῦ καὶ κάλλους, καθὼς δὲ καὶ σχετικὴν ὄντοτητα καὶ αὐτοτέλειαν¹⁴. Συγχρόνως, ὅμως, ὁ τρόπος δημιουργίας τοῦ κόσμου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διαφοροποιεῖ ριζικῶς Χριστιανισμόν καὶ Νεοπλατωνισμόν, δεδομένου ὅτι εἰς μὲν τὸν Χριστιανισμόν ὁ κόσμος οὐδεμίαν *οὐσιώδη* σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν Θεόν, ποιηθεὶς ἐξ οὐκ ὄντων, εἰς δὲ τὸν Νεοπλατωνισμόν φαίνεται, ὅτι ὑπάρχει οὐσιώδης συγγένεια τοῦ κόσμου πρὸς τὸ Ἀγαθόν, ὡς προελθόντος *φύσει δι' ἀπορροῆς* ἐξ αὐτοῦ, κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐκ τῆς πηγῆς ἐκρέοντος ὕδατος ἢ τῆς ἐκ τοῦ φωτὸς ἐκπεμπομένης ἀκτίνος, ἥτοι ἔχομεν, ἐνταῦθα, Πανθεισμόν¹⁵. Ὁ Πλωτίνος, ὅμως, θεωρῶν, ὅτι ὅσον τὸ πραγματικὸν ἀπομακρύνεται ἐκ τοῦ

12. Πλωτίνου, Ἐνν. V. 3, 15: «Ἀρχὴ γὰρ Ἐν ὄντως καὶ ἀληθῶς Ἐν... Ἐκεῖνο ἀρχὴ τῶν πάντων».

13. Πλωτίνου, Ἐνν. II. 9. 1, ἐνθα δέχεται οὗτος, ἐν ἀρχῇ, «τὸ Ἐν..., εἴτα Νοῦν μετ' αὐτό,... εἴτα Ψυχὴν μετὰ Νοῦν —αὕτη γὰρ τάξις κατὰ φύσιν—».

14. Πρβλ. Α. v. Harnack, *Lehrbuch der Dogmengeschichte* I, 1964, 818, ἐνθα ἀναφέρει περὶ τοῦ Πλωτίνου: «Ἡ Ψυχὴ, ἐν κινούμενον ὄν, προάγει τὸ Σωματικὸν ἢ τὸν κόσμον τῶν φαινομένων. Οὗτος ὀφείλει νὰ ἀφήσει ἑαυτὸν νὰ διοικεῖται οὕτως ὑπὸ τῆς Ψυχῆς, ὥστε τὸ πλῆθος, ἐκ τοῦ ὁποίου σύγκεται οὗτος, νὰ παραμένει εἰς πλήρη ἁρμονίαν. Ὁ Πλωτίνος δὲν εἶναι Dualist, ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς πλείστους ἐκ τῶν χριστιανῶν Γνωστικῶν. Οὗτος ἐξυμνεῖ τὸ κάλλος καὶ τὴν λαμπρότητα τοῦ κόσμου. Ὅταν ἐν αὐτῷ κυριαρχεῖ, ὄντως, ἡ ἰδέα ἐπὶ τῆς ὕλης, ἡ ψυχὴ ἐπὶ τοῦ σώματος, οὗτος εἶναι ὡραῖος καὶ ἀγαθός. Οὗτος εἶναι τὸ —βεβαίως σκιώδες— ἀπεικόνισμα τοῦ ἄνω κόσμου, αἱ δὲ διαβαθμίσεις τοῦ καλυτέρου καὶ χειροτέρου ἐν αὐτῷ εἶναι ἀναγκαῖαι πρὸς ἁρμονίαν τοῦ Ὁλου».

15. «Ἡ νεοπλατωνικὴ ἔννοια περὶ ἐνεργείας τῆς Θεότητος ἐπὶ τοῦ κόσμου καὶ περὶ οὐσίας καὶ ἀρχῆς τῆς ὕλης ὑπεμφαίνουν τὸν δυναμικὸν Πανθεισμόν τῆς Στοᾶς». «Ὁ Νεοπλατωνισμὸς εἶναι δυναμικὸς Πανθεῖσμός. Πάντα τὰ ὄντα εἶναι, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, προϊόντα τοῦ Ἐνός». Ἐν Αὐτῷ εἶναι πᾶν, ὅ,τι ἔχει εἶναι, θεῖον, καὶ ὁ Θεὸς εἶναι τὰ πάντα ἐν πᾶσι» (Α. v. Harnack, μν. ἔργ., 810. 817). «Πῶς ἡδυνήθη νὰ προέλθει ὁ κόσμος ἐκ τοῦ Ἀπολύτου... καὶ ὑπερουσίῳ Ἐνός; Περί μᾶς δημιουργικῆς ἐνεργείας τοῦ Δημιουργοῦ σὺδαμοῦ γίνεται λόγος. Ὁ Πλωτίνος δὲ ἐξηγεῖ: Ὁ Θεὸς

ὄντως ὄντος, τόσον θολοῦται καὶ ἐξασθενεῖ, καταλήγει εἰς ἓνα Δυϊσμόν, θεωρῶν τὸ κακὸν εἰς τὴν *ύλικήν* φύσιν τοῦ κόσμου: «Ὑλὴ τοίνυν καὶ ἀσθενείας ψυχῇ αἰτία καὶ κακίας αἰτία»¹⁶. Τὸ σωματικὸν καὶ τὸ ὑλικὸν ἀποτελεῖ τὸ ἀρνητικὸν καὶ ἀπόβλητον, τὸ μὴ δυνάμενον νὰ ἐπιστρέψει εἰς τὸ Ἐν καὶ νὰ σωθεῖ. Μόνον τὸ πνευματικόν, ὁ Νοῦς καὶ ἡ Ψυχὴ, καλεῖται εἰς ἐπιστροφὴν καὶ λύτρωσιν, ἀφοῦ ἀπορρίψει ὅλα «τὰ περιττά», ὡς «ἱματίων ἀποθέσεις», διὰ νὰ ἀνέλθῃ οὕτως ὁ Νοῦς «γυμνός» πρὸς «θέαν» τοῦ Θεοῦ¹⁷. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἀπόψεις, ἡ σὰρξ, τὸ σωματικόν, εἶναι, εἰς τὸν Χριστιανισμόν, δεκτικὸν τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο», καί, ἄρα, μέτοχον σωτηρίας. Ὁ Χριστιανισμὸς πρεσβεύει ἀνάστασιν καὶ σωτηρίαν οὐχὶ μόνον τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ τῆς σαρκός, ἀπορρίπτων πάντα μονομερῆ ἰδεαλισμὸν ἢ πνευματοκρατίαν: Ὁ κόσμος, ὡς *ὁλότης*, προελθὼν ἐκ τοῦ Θεοῦ, κινεῖται πρὸς σωτηρίαν. «Καινοὺς οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα Αὐτοῦ προσδοκῶμεν» (Β' Πέτρ. 3,13).

Ἐκ τοῦ Πλατωνισμοῦ παραλαμβάνει ὁ Νεοπλατωνισμὸς τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς τοῦ παντὸς Ψυχῆς, ἣτις «κοσμεῖ τε καὶ διοικεῖ καὶ ἄρχει» καὶ προσδίδει *θετικὰς* ιδιότητας εἰς τὴν κοσμικὴν πραγματικότητα. Συγχρόνως δὲ τηρεῖ ἀποστάσεις ἐκ τῶν *Γνωστικῶν*, οἵτινες «μισοῦσι» τὸν κόσμον, διὰ «τὸ κακῶς γεγονέναι τόνδε τὸν κόσμον», καὶ δέχονται «τὴν τοῦ παντὸς Ψυχὴν», «οἷον περρορρηῆσαν (καί)... σφαλεῖσαν», μεμφόμενοι «τῷδε τῷ παντὶ καὶ τὴν πρὸς τὸ σῶμα κοινωνίαν τῇ ψυχῇ αἰτιώμενοι καὶ τὸν διοικοῦντα τόδε τὸ πᾶν ψέγοντες»¹⁸. Συγγενειάν τινα παρουσιάζει ὁ Νεοπλατωνισμὸς πρὸς τὴν χριστιανικὴν περὶ *αὐτεξουσίου* διδασκαλίαν, καθ' ἣν ἡ ἁμαρτία δὲν ἔγκειται εἰς τὴν φύσιν τῶν ὄντων, ἀλλὰ συνυφαίνεται πρὸς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν καὶ διάθεσιν. «Αἱ πράξεις οὐκ ἐξ αὐτῶν τὸ εὖ διδόασιν, ἀλλ' αἱ *διαθέσεις* καὶ τὰς πράξεις καλὰς ποιοῦσι καρποῦται τε ὁ φρόνιμος τὸ ἀγαθὸν καὶ

δὲν εἶναι ἓν τῷ κόσμῳ καὶ δὲν ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ κόσμου, ὅπως ἐνόμιζον μέχρι τοῦδε οἱ Φιλόσοφοι, ἀλλὰ ὁ κόσμος ὑπάρχει ἀρχῇθεν ἐν τῷ Θεῷ, ὅπως τὸ ὕδωρ ἐν τῇ πηγῇ. Οὗτος ἀποτελεῖ ἀπορροήν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐκχειλίσμα τοῦ ὑπερπληρώματος αὐτοῦ, ὅπερ διαμένει ἀμείωτον καὶ ἀναλλοίωτον, ἐνῷ, ἀντιθέτως, τὸ ἐκρέον ἐκ τοῦ Θεοῦ διαχέεται εἰς τὴν ἀτελείωτον πληθώραν τοῦ Ὑλικοῦ, ὅπερ, ἐν ἀρχῇ, ἦτο πνευματικὸν ὡς κείμενον ἐγγὺς τοῦ Ἐνός» (H. Glockner, *Die europäische Philosophie*, 1960², 269-270).

16. Πλωτίνου, Ἐνν. I, 8, 14.

17. Πλωτίνου, Ἐνν. I, 6, 7, 9.

18. Πλωτίνου, Ἐνν. II, 9, 4-7.

πράττων, οὐχ ὅτι πράττει οὐδ' ἐκ τῶν συμβαινόντων, ἀλλ' ἐξ οὗ ἔχει»¹⁹. Ὅπως ὁ Χριστιανισμός, οὕτω καὶ ὁ Νεοπλατωνισμός θεωρεῖ εἰς τὸ Θεῖον τὸ ἀγαθόν. Ἡ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀποστροφή καὶ ἡ πρὸς τὸν κόσμον καὶ πρὸς ἑαυτὸν στροφή, ἥτοι ἡ ἐγω-στρέφεια, συνιστᾷ τὴν «οὐσίαν» τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἁμαρτίας. Ὁ ἄνθρωπος, θέλων νὰ ἀνήκει εἰς ἑαυτόν, βυθίζεται εἰς τὸ μὴ-ὄν, ἀποκοπτόμενος ἐκ τοῦ ὄντως ὄντος καὶ τοῦ Ἀγαθοῦ: τῆς πηγῆς τῆς ζωῆς καὶ παντὸς ἀγαθοῦ. Τόσον εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὅσον καὶ εἰς τὸν Νεοπλατωνισμόν προσδιορίζονται ἐλευθερία, ἀγαθὸν καὶ σωτηρία ἐκ τῆς σχέσεως πρὸς τὸν Θεόν.

Ἐναντι τῆς κοινωνικότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐκπροσωπεῖ ὁ Νεοπλατωνισμός ἐν μονιστικόν, ἐγωϊστικόν, λυτρωτικόν σύστημα, θεμελιούμενον ἐπὶ τῆς μεταφυσικῆς του ἀρχῆς, ἣτις εἶναι τὸ Ἐν. Ὅλον τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ συγκεντρῶται εἰς ἓν καὶ μόνον, ἥτοι εἰς τὴν λύτρωσιν τοῦ πνευματικοῦ, τῆς ψυχῆς, διὰ «φυγῆς» ἐκ τοῦ κόσμου καὶ «ἐπιστροφῆς» τῆς εἰς τὸ Ἐν, ἀφοῦ ἀπορρίψει καὶ ἀποθέσει «σῶμα καὶ ὕλην», ἥτοι «τὸ ἔξω καὶ τὸ κάτω καὶ τὸ σκοτεινόν»²⁰. Ἡ ἄνοδος πρὸς τὸ Ἐν συντελεῖται δι' ἐσωστρεφείας, διὰ βυθίσεως τῆς ψυχῆς εἰς τὸ ἑαυτῆς εἶναι, ἥτοι διὰ τοῦ πνευματικοῦ πρὸς τὸ πνευματικόν. Τὸ αἶτημα συμπυκνοῦται εἰς τό: «Ἄναγε ἐπὶ σαυτὸν καὶ ἴδε»²¹. Ἡ ψυχὴ, ἐν τῇ πορείᾳ τῆς πρὸς τελείωσιν, «ἐνδὸν βλέπει». «Οὕτω δεῖ τινα ἀπελθόντα πόρρω ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν ὁμιλῆσαι τῷ Ἀγαθῷ μόνῳ μόνον, ἔνθα... ἐρημία θεσπέσιος»²².

Πρὸς τὸ μονιστικόν τοῦτο πνευματοκρατικόν σύστημα οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει ὁ Χριστιανισμός, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ κοινωνικότης, ὁμοῦ πρὸς τὴν Ἐνικότητα, συνιστᾷ οὐσιώδεις δομικὸν στοιχεῖον, θεμελιούμενον ἐπὶ τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ «ἀρχῆς», ἥτοι τῆς Θεότητος, ἣτις,

19. Πλωτίνου, Ἐν. I. 5, 10. Τὴν ιδέαν τῆς αὐτονομίας, ἥτοι τῆς ἐλευθερίας, ὡς τοῦ ὄρου τοῦ ἠθικῶς ἐνεργεῖν, ἀνέπτυξε συστηματικῶς ὁ Im. Kant, κυρίως, εἰς τὸ ἔργον του: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, ἀποδεσμεύσας, ὅμως, αὐτὴν ἐκ τῆς σχέσεως πρὸς τὸν Θεόν. «Ἡ ἀγαθὴ θέλησις εἶναι... τὸ καθ' αὐτὸ καὶ ἐν ἑαυτῷ ἀγαθόν» (394), «τὸ ὑψιστον ἀγαθόν» (396), «ἡ δὲ αὐτονομία τῆς θελήσεως συνιστᾷ τὴν μόνην ἀρχὴν τῆς ἠθικῆς» (440). «Μὲ τὴν ιδέαν τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη ἡ ἔννοια τῆς αὐτονομίας, πρὸς αὐτὴν δὲ ἡ γενικὴ ἀρχὴ τῆς ἠθικότητος» (453).

20. Πλωτίνου, Ἐν. I. 6, 5.

21. Πλωτίνου, Ἐν. I. 6, 9. Πρβλ. καὶ I. 3, 3: «Ὁ φιλόσοφος..., κεκινημένος πρὸς τὸ ἄνω», «ἐφιέμενος τοῦ Ἐνδός» (V. 3, 15).

22. Νουμηνίου, *Περὶ τἀγαθοῦ*, ἐν: Εὐσεβίου, *Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή, κγ'*. ΒΕΠ 26, 40-41. Ἡ ἔκστασις ἐπιζητεῖ «τὸν ἐν ἡμῖν θεὸν ἀνάγειν πρὸς τὸ ἐν τῷ παντὶ Θεῖον» (Πορφυρίου, *Περὶ τοῦ Πλωτίνου βίου* 2).

ἐν τῇ οὐσίᾳ της, συνιστᾷ ἐνικότητα ἐν τριαδικῇ πληθυντικότητι. Ἡ τριάς τῶν θείων ὑποστάσεων ἀποτελεῖ οὐχὶ ἐπιγενές, ἔναντι τῆς Ἐνικότητος, ἰδίωμα, ὅπως συμβαίνει εἰς τὸν Νεοπλατωνισμόν, ὅστις, διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ὑποτάσσει τὸ κοινωνικὸν εἰς τὸ ἐνοειδές, ἀλλ' ἐγγενές καὶ οὐσιώδες γνώρισμα τῆς Θεότητος, μὲ ἀντιστοιχοῦς συνεπείας ἐπὶ τοῦ αἰτήματος τῆς λυτρώσεως καὶ τοῦ τρόπου πορείας πρὸς αὐτήν.

Καὶ εἰς τὸν Χριστιανισμόν ἡ λύτρωσις εἶναι ἀτομική: τὸ ἄτομον εὐθύνεται ἔναντι τοῦ Θεοῦ, λογοδοτεῖ καὶ σώζεται ἢ κολάζεται. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν συμβαίνει ἄνευ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸ κόσμου, ἥτοι ἄνευ τῶν συνανθρώπων του, ἀλλὰ καὶ τῆς λοιπῆς κτίσεως. Ἡ πορεία πρὸς τελείωσιν τοῦ ἀτόμου συντελεῖται διττῶς: δι' ἐσωτερικῆς καθάρσεως τοῦ νοῦ, τῆς καρδίας καὶ τῶν αἰσθήσεων ἐκ παντὸς εἶδους ἀκαθάρτων λογισμῶν καὶ παθῶν, ἐκδηλουμένης δι' ἀγάπης, ἥτοι δι' ὑπευθύνου στάσεως καὶ διαγωγῆς πρὸς τὸν συνάνθρωπον καὶ τὴν καθόλου περιβάλλουσαν τὸν πιστὸν πραγματικότητα ἔτσι, ὥστε «ἡ ἀγάπη» νὰ προσφέρεται «ἐκ καρδίας καθαρᾶς καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου», καὶ νὰ μὴ παραμένει εἰς τὴν νομικὴν «ματαιολογίαν» (Α' Τιμ. 1,5-6). Ἡ μὲν χριστιανικὴ ἀγάπη, οὕσα ἐξωστρεφής, «οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς» (Α' Κορ. 13,5), ὁ δὲ (νεο)πλατωνικὸς ἔρως, «ἐπιθυμῶν,... ὃ μὴ ἔχει», εἶναι ἐγω-στρεφής, ἐπιζητῶν τὰ ἑαυτοῦ²³. Ἀγιογραφικαὶ θέσεις, ὅπως: «Ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφόν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ», ἢ: «Ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεόν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ» (Α' Ἰω. 3,14· 4,21), εἶναι παντελῶς ξέναι πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ. Τέλος εἰς τὸ ἐγωϊστικὸν αἶτημα τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ὅτι δηλ. ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰς θέσιν νὰ σωθεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ διὰ τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων, ἀπαντᾷ ὁ Χριστιανισμός, ὅτι ἡ σωτηρία καθίσταται δυνατὴ μόνον ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τῆς Χάριτος Αὐτοῦ.

Εἰς μὲν τὸν Νεοπλατωνισμόν τὸ Θεῖον εἶναι «ἀριστοκρατικόν», κείμενον «ἐπέκεινα» παντὸς τοῦ κοσμικοῦ γίνεσθαι καὶ οὐδέποτε «κατερχόμενον» πρὸς τὸν κόσμον τοῦ ἐφημέρου καὶ τοῦ παροδικοῦ, καλεῖται δὲ τὸ ἄτομον νὰ ἀνέλθῃ πρὸς Αὐτὸ ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ δι' ἰδίας προσπαθείας καὶ ἀσκήσεως. Ἀντιθέτως δὲ εἰς τὸν Χριστιανισμόν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, «ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων» καὶ ὢν «ἴσα Θεῷ», «Ἐαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβὼν» (Φιλ. 2, 5-7), —μία διδασκαλία, ἥτις οὐδαμοῦ ἀπαντᾶται εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἱστορίαν τῆς

23. Πρβλ. Πλάτωνος, *Συμπόσιον*: «Ἀλλὰ μὴν Ἐρωτά γε ὡμολόγηκας δι' ἑνδεῖαν τῶν ἀγαθῶν καὶ καλῶν ἐπιθυμεῖν αὐτῶν τούτων, ὧν ἐνδεής ἐστιν» (202d). «Ὁ Ἐρως... πένης ἀεὶ ἐστίν,... ἀεὶ ἐνδεία σύννοικος» (203b ἐξ.).

άνθρωπότητος, νοουμένη ὡς «κένωσις» τοῦ Θείου. Ἡ θρησκευτικότης, φοβουμένη ἀλλοτριώσιν τοῦ Θείου, κρατεῖ καὶ διασώζει αὐτὸ μακρὰν καὶ εἰς ἀπόστασιν ἐκ τοῦ φθαρτοῦ καὶ παροδικοῦ κόσμου. Φράσεις, ὅπως: «Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο», ἢ: «ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν Αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον» (Ἰω. 1,14· 3,17), ἵνα σώσει τὸν κόσμον, καὶ δὴ διὰ τῆς σταυρικῆς του θυσίας, ἡχοῦν ὡς βλασφημία διὰ τοὺς θρησκευτικῶς «καθαροὺς». Μόνον εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἀπαντᾶται ἡ κάθοδος τοῦ Θείου πρὸς ἐξύψωσιν καὶ σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. «Τῇ γὰρ Χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν, Θεοῦ τὸ δῶρον. Οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μὴ τις καυχῆσται» (Ἐφεσ. 2, 8-9).

Εἰς μὲν τὸν Νεοπλατωνισμόν ἡ σωτηρία εἶναι «ἔργον», κατόρθωμα τοῦ «σοφοῦ», τοῦ μύστου, εἰς δὲ τὸν Χριστιανισμόν ἡ λύτρωσις εἶναι θεία Χάρις, δι' ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ τελειουμένη. Ὁ μὲν μύστης τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ἀναζητεῖ τὴν λύτρωσιν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, διὰ *φυγῆς* ἐκ τοῦ κόσμου, εἰς τὸ ἐπέκεινα, ὁ δὲ πιστὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ δι' *ἐμμονῆς* εἰς τὸν κόσμον, καὶ διὰ τῆς προσπαθείας μεταμορφώσεως αὐτοῦ καὶ ἑαυτοῦ ἔτσι, ὥστε τὰ πάντα καὶ οἱ πάντες νὰ γίνουν «σύμμορφοι» Χριστοῦ (Ρωμ. 8,29). «Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται» (Μτθ. 10,22). Αἱ μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ Νεοπλατωνισμοῦ θεολογικαὶ διαφοραὶ εἶναι θεμελιώδεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

1. Τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην

Τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποτελεῖ κήρυγμα περὶ τῆς ἐρχομένης Βασιλείας τοῦ Θεοῦ καὶ κλήσιν πρὸς μετάνοιαν καὶ ἀναγέννησιν εἰς τὴν ἐν Χριστῷ καινὴν ζωὴν, διὰ προσωπικῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν ζωὴν καὶ, κυρίως, εἰς τὸν Σταυρὸν καὶ εἰς τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου καί, συνεπῶς, οὐδεμίαν ἄμεσον σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν Φιλοσοφίαν καὶ τὴν λοιπὴν κοσμικὴν σοφίαν. Τὸ περιεχόμενόν του εἶναι, κατ' ἐξοχὴν, *θρησκευτικόν*, ἥτοι προσοικειούμενον διὰ πίστεως, διὸ καὶ συνιστᾷ τοῦτο, κατὰ τὰ κριτήρια τῆς λογικῆς καὶ τῆς κοσμικῆς σοφίας, «σκάνδαλον» καὶ «μωρίαν» (Α' Κορ. 1,23 ἐξ., κ.ά.). Τόσον ὁ τρόπος ζωῆς, ὅσον καὶ ὁ στοχασμὸς τοῦ Χριστιανοῦ ἔχουν σταθερὸν προσανατολισμὸν πρὸς τὴν μίαν καὶ μόνην ἀλήθειαν, ἣτις ἐστὶν ὁ Ἰησοῦς Χριστός, κατὰ τό: «Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή», ἢ: «Ἐγὼ ἦλθον, ἵνα ζωὴν ἔχωσιν» (Ἰω. 14,6· 10,10).

Ὁ Χριστιανισμός, λοιπόν, εἶναι ὁδὸς κατὰ Θεὸν ζωῆς καί, συνεπώς, οὐδεμίαν ἄμεσον σχέσιν ἔχει πρὸς τὰ πράγματα τοῦ κόσμου. Ἡ γνώσις καὶ ἡ ἀλήθεια ἀφορᾷ εἰς τὸ γινώσκειν «τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν» (Ἰω. 17,3), μόνον δὲ ἡ ἀλήθεια αὕτη «ἐλευθερώνει» (Ἰω. 8,32), ἥτοι ἄγει εἰς τὴν ἀληθινὴν πραγμάτων τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ. Πάντα δὲ τὰ πράγματα καὶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου ἀξιολογοῦνται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς χριστιανικῆς ταύτης θέσεως, ἥτοι: ὅ,τι *συντείνει* πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τῆς γνώσεως τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, εἶναι ἀγαθόν, ὅ,τι δὲ *ἀπάγει* ἐκ τοῦ σκοποῦ τούτου, εἶναι κακὸν καὶ ἁμαρτία. Τὴν ἔννοιαν ταύτην ἔχει καὶ τὸ χωρίον: «Πᾶν δέ, ὃ οὐκ ἐκ πίστεως, ἁμαρτία ἐστίν» (Ρωμ. 14,23).

Ἀναλόγως δὲ θεωρεῖται καὶ ἡ ἀνθρωπίνη γνώσις καὶ σοφία: ἐφ' ὅσον κατατείνει αὕτη πρὸς τὸ ἀγαθόν, ὅπερ ἐστὶν ὁ Θεὸς καὶ τὸ θέλημά Του, εἶναι καὶ αὕτη ἀγαθόν, ἐφ' ὅσον δὲ αὐτονομεῖται αὕτη ἐκ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπιδιώκει σκοποὺς ἀλλοτρίους, εἶναι αὕτη κακόν. *Οὐδετέρα*, λοιπόν, ἀνθρωπίνη γνώσις καὶ *ἀδιάφορος* σοφία δὲν ὑπάρχει! Αὕτη ὑπηρετεῖ, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων, ἢ τὸν Θεὸν ἢ τὸν Μαμωνᾶν (Μτθ. 6,24). Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο κατανοοῦνται καὶ τὰ γνωστὰ χωρία τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ὅπως: «Ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστίν», «οἱ δὲ διαλογισμοὶ τῶν σοφῶν εἰσι μάταιοι»· ἀφοῦ «οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν» «ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου» (Α' Κορ. 3, 19-20· 1, 20-21).

Καὶ πάλιν: Ὁ Χριστιανισμὸς οὔτε ἀντι-γνωστικόν, οὔτε καὶ γνωσιοκρατικὸν πνεῦμα πρεσβεύει, πάντα δὲ τὰ ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, ἄρα καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἀξιολογεῖ καὶ κρίνει ἐν σχέσει πάντοτε πρὸς τὸν σκοπόν, πρὸς τὸν ὁποῖον κατατείνουν, οὐδέποτε δὲ θεωρεῖ τι *καθ' αὐτὸ* ὡς ἀγαθόν ἢ κακόν. Ἡ γνώσις καὶ ἡ ἐπιστήμη δὲν γνωρίζει, τί ἐστὶν ἀγαθόν καὶ τί κακόν, διότι ἐν τῇ ἐρευνῇ της δὲν θέτει ἀξιοκρατικὰ κριτήρια. Τοὺς σκοποὺς τοῦ ἐρευνᾶν θέτει ἡ θρησκεία καὶ ἡ ἠθικὴ της²⁴. Ὁ Χριστιανισμὸς, λοιπόν, οὐδεμίαν ἰδιαιτέραν συμμαχίαν

24. Πρβλ. τὰ ὅσα ἀξιοσημεῖωτα ἀναφέρει, σχετικῶς, ὁ Α. Einstein: «Ὅθεν καθίσταται φανερόν, ὅτι ἐκ τῆς γνώσεως ἐκείνου, ποῦ *ὑπάρχει*, οὐδεὶς δρόμος ἄγει εἰς ἐκεῖνο, ποῦ *θα πρέπει νὰ ὑπάρχει*. Ἐκ τῆς καθαρᾶς καὶ τελείας γνώσεως τοῦ ὑπάρχοντος, οὐδεὶς *σκοπὸς* εἶναι δυνατόν νὰ προκύψει διὰ τὰς ἀνθρωπίνους προσπάθειάς μας. Καὶ βεβαίως προσφέρει ἡ ἀντικειμενικὴ γνώσις ἰσχυρὰ ἐργαλεῖα πρὸς ἐπίτευξιν δεδομένων σκοπῶν, ὅμως ὁ σκοπὸς *καθ' αὐτὸν* καὶ ἡ νοσταλγία ἐπιτεύξεως αὐτοῦ *θα πρέπει νὰ προέρχονται ἐξ ἄλλης τινὸς πηγῆς*... Ἐδῶ, λοιπόν, κεῖνται τὰ ὅρια τῆς καθαρῶς ὀρθολογικῆς καταλήψεως τοῦ εἶναι μας... Ἡ τοποθέτησις τῶν βασικῶν σκοπῶν καὶ ἀξιών καὶ ἡ στερέωσις των εἰς τὴν ἐνεργὸν ζωὴν τῶν ἀτόμων νομίζω, ὅτι ἀποτελεῖ τὴν

ποιεῖ πρὸς τὰ οἰαδήποτε ἔργα τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὁποῖα οἰκαιοποιεῖται μὲν καὶ ἐπικροτεῖ, ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦν ταῦτα ἔκφρασιν καὶ σκοπὸν τοῦ θεοῦ Θελήματος, ἀποποιεῖται δὲ καὶ ἀπορρίπτει, ἐφ' ὅσον ἀποκλίνουν καὶ ἀντίκεινται πρὸς αὐτό, ὅποτε καὶ καθίστανται ταῦτα ἔργα τοῦ διαβόλου. Ἐδῶ ἰσχύει τὸ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ: «Ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. Ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἔστηκεν» (Ἰω. 8,44).

Ὑπὸ τὸ ἀνωτέρω πνεῦμα εἰσῆλθεν ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα, μετὰ τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου, ἤτοι ὡς τὸ Εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας, ἀπευθυνόμενον πρὸς «πάντα τὰ ἔθνη» (Μτθ. 28,19) καὶ πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους, ἀφοῦ ὁ Θεὸς «πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν» (Α' Τιμ. 2,4). Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι ἐκλεκτικὸν σύστημα, ἀπευθυνόμενον πρὸς ὠρισμένην τάξιν ἀνθρώπων, π.χ. πρὸς τοὺς μεμορφωμένους κ.λπ. Ἐφ' ὅσον, ὅμως, εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἱστορικὸν χῶρον, εὐρέθη ἡναγκασμένος νὰ διαλεχθεῖ καὶ νὰ ἔλθει εἰς ἀντιπαράθεσιν πρὸς τὰ πνευματικὰ ρεύματα τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς του, καὶ ἐκ τοῦ λόγου, ὅτι ὑπὸ τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων, — ἐν γενικωτέρᾳ σημασίᾳ πλέον —, ἐκινδύνευεν ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ἐκληφθεῖ καὶ νὰ δυσφημισθεῖ ὡς ἐν πνευματικὸν φαινόμενον ἀπαιδεύτων, — ὡς ἐν ἄλογον θρησκευτικὸν κίνημα ἀνατολικῆς θεοσοφίας. Ἦδη ὁ ἀπόστολος Παῦλος ὑποδηλοῖ, ὅτι οἱ πρῶτοι ὁπαδοὶ τῆς νέας θρησκείας δὲν ἦσαν ἰδιαιτέρως ἐπιφανεῖς, ἐξ ἐπόψεως κοινωνικοῦ καὶ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου: «οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς» (Α' Κορ. 1,26), εἰς δὲ τὴν ὁμιλίαν του ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου τὸ περὶ ἀναστάσεως ἐκ νεκρῶν κήρυγμά του συνήνητησεν ὁμαδικὴν τὴν ἀντίδρασιν τῶν λογικοκρατουμένων Ἑλλήνων φιλοσόφων: «οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον· ἀκουσόμεθα σου πάλιν περὶ τούτου» (Πρξ. 17,32).

πλέον σπουδαίαν λειτουργίαν τῶν θρησκειῶν εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων... Οἱ βασικοὶ οὗτοι σκοποῖ... εἶναι ἐκεῖ ὡς ἐν ζωντανὸν ὄν... ἐρχονται εἰς τὴν ζωὴν οὐχὶ διὰ θεμελιώσεως, ἀλλὰ δι' Ἀποκαλύψεως... Ἐπιστήμη, χωρὶς θρησκείαν, εἶναι χωλὴ, θρησκεία δέ, χωρὶς ἐπιστήμην, εἶναι τυφλὴ» (*Naturwissenschaft und Religion*, ἐν: *Aus meinen späten Jahren*, 1986, 38-40).

2. Αἱ θεολογικαὶ τάσεις εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν

α'. Ἡ Ἐκκλησιαστικὴ θεολογία

Ὁ Χριστιανισμός, λοιπόν, εἰσελθὼν εἰς τὸ κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν περιβάλλον τῆς ἐποχῆς του, εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν ποικίλων ἰδεολογικῶν ἀποχρώσεων τάξιν τῶν πεπαιδευμένων Ἑθνικῶν, τύπου π.χ. Κέλσου, Πορφυρίου κ.λπ., οἱ ὅποιοι, διὰ λογικῶν συλλογισμῶν καὶ ἐπιχειρημάτων, ἀπεδείκνυν τὰς διδασκαλίας του ὡς ἀντιφαστικάς, παραλόγους, ἀναξίας ἀποδοχῆς κ.λπ., μὲ κίνδυνον νὰ διαβρωθεῖ ἡ σοβαρότης τοῦ κηρύγματός του. Ἐξ ἄλλου ἡ διαλεκτικὴ ἀντιπαράθεσις τῶν χριστιανῶν θεολόγων πρὸς τὴν κοσμικὴν σοφίαν κατέστη ἀναγκαία καὶ ἀναπόφευκτος, ἀφοῦ ὁ Χριστιανισμός διεκδικεῖ, ὅτι προσφέρει μίαν νέαν, — τὴν ὀρθήν —, κατανόησιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς καὶ τοῦ προορισμοῦ της, τὴν ὁποίαν ὤφειλε νὰ κατοχυρώσει καὶ διὰ λογικῶν ἐπιχειρημάτων, ἐὰν δὲν θὰ ἤθελε νὰ φανεῖ ἀναξιόπιστος. Ἐπρεπε, λοιπόν, νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν αὐτὸν τρόπον σκέψεως καὶ τὰ αὐτὰ πνευματικὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῖ καὶ ἡ Φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς του, διὰ νὰ δυνηθεῖ νὰ διαλεχθεῖ πρὸς τὸν πνευματικὸν κόσμον καὶ νὰ καταστήσῃ πειστικὰς τὰς διδασκαλίας του εἰς αὐτόν.

Ἡ θεολογία τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ἡσθάνθη, λοιπόν, τὴν ἀνάγκην νὰ υἱοθετήσῃ τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ὡς τρόπον σκέψεως καὶ διατυπώσεως τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν, πολλῶ δὲ μᾶλλον, ἀφοῦ ἤδη ἡ Καινὴ Διαθήκη, δι' ὠρισμένων θέσεων αὐτῆς, ὅπως π.χ. εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον, κεφ. Α', Πρξ., κεφ. ΙΖ', εἰς χωρία τινὰ τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς κ.λπ., φαίνεται, ὅτι νομιμοποιεῖ τὴν παρουσίαν αὐτῆς εἰς τὸν χώρον τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐπόψεως θεολογικῆς, ὡς ἐλέχθη, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐν γένει θρησκευτικότης δὲν ἀποτελοῦν κάτι τὸ καθ' αὐτὸ ἀπόβλητον. Ἀφοῦ «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» (Ἰω. 1,14), ἥτοι ἐννθρώπησεν εἰς τὸ σῶμα τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ «σὰρξ» ἀποτελεῖ οὐχὶ ἀρνητικόν τι, ἀλλὰ *δεκτικὴν* τοῦ Θεοῦ καί, ἄρα, *θετικὴν* ὄντοτητα, τὰ δὲ θετικὰ στοιχεῖα αὐτῆς εἶναι «χριστιανικά», δηλ. ἄγουν εἰς Ἰησοῦν Χριστόν, «ὅτι πᾶν κτίσμα τοῦ Θεοῦ καλόν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον» (Α' Τιμ. 4,4' πρβλ. καί: Σοφ. Σειράχ 39,16). Ὁ Χριστιανισμός, λοιπόν, διὰ τῆς οἰκαιοποιήσεως τοῦ *θετικοῦ* πνεύματος τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, δὲν ἡλλοιώθη καὶ δὲν ἡλλοτριώθη ἐκ τοῦ ἰδίου, ἀλλὰ, τοῦναντίον, τότε καὶ μόνον «προσεγειώθη» καὶ ἡδυνήθη νὰ πραγματοποιήσῃ *οἰκειοπρεπῶς* τὴν ἱστορικὴν του ἀποστολήν. Χριστιανικαὶ δὲ κοινότητες, αἱ ὁποῖαι ἡρνήθησαν νὰ δεχθοῦν τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἐν τῇ ἀνωτέρῳ ἐννοίᾳ, ὅπως

π.χ. οί Μονοφυσίται, Κόπται, Αιθίοπες κ.λπ., περιέπεσαν εις ἓνα *μυθικόν* καὶ *δοκητικόν* Χριστὸν καὶ ἀπώλεσαν τὴν ἱστορικότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ λόγος δὲ οὗτος φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ καὶ τὸ κυριώτερον ἐμπόδιον διὰ τὴν ἔνωσην τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὰ τῶν λεγομένων προ-Χαλκηδονίων. Τὰ αὐτὰ δὲ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἰσχύουν, ἀναλογικῶς, καὶ τόσον περὶ τῆς ἐξω-χριστιανικῆς θρησκευτικότητος, ὅσον καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ἔργων τοῦ πολιτισμοῦ, ὅτι δηλ. πᾶν τὸ *θετικόν* στοιχεῖον αὐτῶν ἄγει εἰς Χριστόν. Ἐξ ἄλλου ἡ θεία Χάρις, διὰ τῆς προσλήψεως ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐνεργεῖ εὐεργετικῶς καὶ λυτρωτικῶς ἐπὶ συνόλου τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐδῶ δηλ. ἰσχύει ἀνεπιφυλάκτως ἡ βαθυστόχαστος θεολογικὴ θέσις, τὴν ὁποίαν διέτύπωσεν ὁ ἀπολογητὴς καὶ μάρτυς Ἰουστίνος, ὅχι μόνον περὶ «σπερματικοῦ λόγου», ἀλλὰ καὶ ἡ συμπλήρωσις αὐτῆς, ἥτοι: «Ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι *καλῶς* εἴρηται, ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἔστιν», ἢ ἄλλως πως: «Οἱ μετὰ Λόγου βιώσαντες Χριστιανοὶ εἰσι»²⁵.

Μὲ βάσιν, λοιπόν, τὰ ἀνωτέρω ἐχρησιμοποίησεν ἡ χριστιανικὴ θεολογία τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν διὰ τὸ ἰδικόν της ἔργον, ἥτοι πρὸς ἐμβάθυνσιν καὶ ἀκριβῆ διατύπωσιν τῶν περιεχομένων τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, καὶ δὴ ὅχι μόνον τὴν φιλοσοφικὴν γλῶσσαν καὶ ὀρολογίαν, ἀλλὰ καὶ συγγενῇ πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν περιεχόμενα, ἀφοῦ ὅχι μόνον τὸ Χριστιανικόν, ἀλλὰ καὶ τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἐνδιατρῖβει περὶ τὰ μεγάλα ἐρωτήματα τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων, τῆς αἰτίας τοῦ γινώσκειν καὶ τῆς πηγῆς τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν καὶ ἀναζητεῖ τὴν ἀπάντησιν εἰς μίαν *μετα-φυσικὴν* Ἀρχήν, ἥτοι εἰς τὸ «ἐπέκεινα τῆς οὐσίας» ἢ τὸ Ἀγαθὸν ἢ τὸν Θεόν, ὡς τὴν ἀρχὴν τῶν ὄντων καὶ τὴν πηγὴν παντὸς τοῦ καλοῦ καγαθοῦ²⁶. Οὕτως ὁ Χριστιανισμὸς ἀφωμοίωσε τὰ *θετικὰ* στοιχεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, χωρὶς νὰ ἀπολέσει

25. Ἰουστίνου, *Ἀπολογία Α'*, 46' Β', 13. ΒΕΠ 3, 186. 207. Πρβλ. καί: Μ. Λ. Φαράντου, *Ἡ Θρησκεία. Δογματικὴ θεώρησις*, 1978, 65-85. 96 ἐξ. Ἰω. Καρμίρη, *Ἡ παγκοσμιότης τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας*, ἐν: Θεολογία, τ. 51-52.

26. Ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ «περὶ θεολογίας», ὡς τὸ «μυθολογεῖν τῶν ποιητῶν» περὶ τοῦ «οἷος τυγχάνει ὁ θεὸς ὢν» (*Πολιτ.* 379a), ἐν τούτοις καὶ ἡ δική του φιλοσοφία καταλήγει εἰς τὸ νὰ εἶναι θεολογία, θεωρῶντος, μάλιστα, ὡς χρέος του «ἐπιχειρεῖν πείθειν καὶ διδάσκειν ὡς εἰσι θεοί», ἀφοῦ «πάντες Ἕλληνές τε καὶ βάρβαροι νομίζουσιν εἶναι θεοὺς» καὶ «θεῶν εἶναι πλήρη πάντα» (*Νόμοι* 885a-886a. 899b). Ἐξ ἄλλου ὁ Ἀριστοτέλης ὀνομάζει τὴν μεταγενεστέραν Μετα-φυσικὴν «θεολογικὴν» (*Μεταφ.* 1026a), «θεολόγους» δὲ τοὺς «περὶ Ἡσίοδου» καὶ πάντας τοὺς Προσωκρατικοὺς φιλοσόφους, «ὅσοι ἐφρόντισαν... θεοὺς ποιοῦντες τὰς ἀρχὰς καὶ ἐκ θεῶν γεγονέναι» (1000a). «Θεολόγοι» δὲ εἶναι καὶ «οἱ ἐκ νυκτὸς γεννῶντες» (1071b). Ἀλλὰ καὶ τοῦ

τὴν θρησκευτικὴν του καθαρότητα. Μετὰ τὴν πρώτην χριστιανικὴν περίοδον, ἡ Φιλοσοφία παύει, σχεδόν, νὰ ὑφίσταται ὡς *αὐτοτελὴς* ἐνασχόλησις, ἀφοῦ οἱ χριστιανοὶ θεολόγοι ἀφομοιώνουν εἰς τὸ ἔργον των καὶ τὰ δικά της κοσμο-θεωριακὰ ἐνδιαφέροντα. Κατὰ τὴν περίοδον τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας ἐπετέλεσεν ἔργον θαυμαστόν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν συνάρτησιν καὶ εἰς τὸν ἀρμονικὸν συγκερασμὸν πίστεως καὶ γνώσεως, κατορθώσασα νὰ ἀρθρώσῃ τὰ περιεχόμενα τῆς θείας Ἀποκαλύψεως εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον, χωρὶς νὰ ἀλλοιώσῃ τὰ νοήματα αὐτῶν. Τὴν θεολογίαν ταύτην ἐκφράζουν τὰ κείμενα τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τὰ ἔργα τῶν μεγάλων Ἑλλήνων πατέρων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἔργα πίστεως, ἐκφερόμενα, ὅμως, ἀριστουργηματικῶς διὰ τῶν μέσων τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου καὶ τῶν γνωστικῶν του δυνάμεων.

Ὁ Ε. Brehier σημειώνει ὡς οὐσιώδεις διαφορὰς μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, κυρίως, δύο: τὸν ὑποκειμενισμὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐναντι τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀντικειμενισμοῦ: «ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία δίδει οὐσιαστικῶς ἀντικειμενικὴν παράστασιν τῶν πραγμάτων... τὸ ὑποκείμενον δὲν ἔχει ἄλλην αὐτονομίαν ἀπὸ τὴν ὁλοκληρωτικὴν προσχώρησιν εἰς τὸ ἀντικείμενον. Ὅπως ἀντιθέτως, ὁ χριστιανισμὸς γνωρίζει ὑποκείμενα πραγματικῶς αὐτόνομα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ σύμπαν τῶν ἀντικειμένων». Καὶ ἀκόμη: «ὁ “κόσμος” τῶν Ἑλλήνων εἶναι τρόπον τινὰ κόσμος χωρὶς ἱστορίαν, μία αἰωνία τάξις, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ χρόνος δὲν ἔχει καμμίαν ἀποτελεσματικότητα,... τὰ πάντα ἐπαναλαμβάνονται ἐπ’ ἀπειρον... Ἡ ἀντίθετος ἰδέα, ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπάρχουν ριζικαὶ μεταβολαί, ἀπόλυτοι πρωτοβουλία, πραγματικαὶ ἐφευρέσεις, μὲ μίαν λέξιν ἱστορία καὶ πρόοδος μὲ τὴν γενικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, μία τοιαύτη ἰδέα ἦτο ἀδύνατος πρὶν ἔλθῃ ὁ χριστιανισμὸς νὰ ἀναστατώσῃ τὸν “κόσμον” τῶν Ἑλλήνων» (μν. ἔργ.: *Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας*, Α', 357).

Αἱ διαφοραὶ αὗται μεταξὺ Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ ἔγιναν πολὺ ἀργότερον συνειδηταί, ἐνῷ κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας ἐπεκράτει πλέον ἐνιαία σχέσηις μεταξὺ Φιλοσοφίας καὶ Θεολογίας. «Ὅ,τι, ὅμως, διακρίνει τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς τῶν Πατέρων ἐκ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Μεσαίωνος καί, κυρίως, τῶν Νέων χρόνων, εἶναι τὸ ἀδιαίρετον τῆς ἐνότητος, ἐν τῇ ὁποίᾳ κατ’ ἐκείνην τὴν ἐποχὴν κατενοοῦντο Φιλοσοφία καὶ Θεολογία. Ἦδη μεταφερόμεν μοντέρνας, καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶ-

ιδίου τοῦ Ἀριστοτέλους ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς εἶναι μετα-φυσικός, εἰς τὸ ἐπιστέγασμά του, ἦτοι «θεολογικός», ὡς στρεφόμενος περὶ «τὸ Θεῖον», ὅπερ εἶναι «ἡ πρώτη καὶ κυριωτάτη ἀρχή» καὶ «τὸ τιμώματον τῶν ὄντων» (1064a/b). Τὰς περὶ «Θεοῦ» δὲ ἀπόψεις του διατυπώνει, κατ’ ἐξοχὴν, ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ κεφ. Α', ὅπως εἶδομεν καὶ ἀνωτέρω εἰς τὸ οἰκτεῖον κεφάλαιον. Πρβλ. περὶ τοῦ θεολογικοῦ χαρακτῆρος τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων καί: W. Jaeger, *Die Theologie der frühen griechischen Denker*, 1953. Μίαν σπουδαίαν παρουσίαν τῆς θετικῆς συμβολῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος πρὸς ἐμβάθυνσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὰς ἀληθείας του καὶ οἰκουμενικὴν ἐξάπλωσιν του παρέχει καὶ τὸ προσφάτως ἐκδοθὲν ἔργον ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μεθ. οὐδίου Φούγια, *Τὸ Ἑλληνικὸ ὑπόβαθρον τοῦ Χριστιανισμοῦ*, Ἀθήνα 1993.

νος, ιδέας ἐπὶ τῆς πρωΐμου ἐκείνης ἐποχῆς, ὅταν ὁμιλοῦμεν περὶ θεολογίας καὶ φιλοσοφίας τῶν Πατέρων ὡς περὶ δύο κεχωρισμένων περιοχῶν...» (P. Wilpert, *Die Philosophie der patristischen Zeit*, ἐν: *Die Philosophie im XX. Jahrhundert* (ἐκδ. ὑπὸ F. Heinemann, 1963², 124). Ἦδη ὁ μέγας Βασίλειος, εἰς τὰς ὁμιλίας του *Εἰς τὴν Ἑξαήμερον* (πρβλ. ΒΕΠ 51,185 ἐξ.) ἀφομοιώνει, εἰς τὸν θεολογικὸν τοῦ λόγον, ὅλας τὰς ἐπιστημονικὰς καὶ κοσμολογικὰς γνώσεις τῆς Ἀρχαιότητος, ἔγραψε δὲ καὶ ἔργον, *Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ Ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων* (πρβλ. ΒΕΠ 54,199 ἐξ.), συνιστῶν τὴν μελέτην τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας: «οὐκ ἄχρηστον ψυχαῖς μαθήματα τὰ ἔξωθεν» (201), ἔχοντα «οἰκεῖον ἡμῖν καὶ συγγενὲς τῇ ἀληθείᾳ», καί, ἔνεκα τούτου, παρέχοντα «ὠφέλειάν τινα εἰς τὴν ψυχὴν» (202), ὅταν ἀναγινώσκει τις μετὰ συνέσεως: «οὐ πάντα ἐφεξῆς παραδεκτέον ἡμῖν, ἀλλ' ὅσα χρήσιμα» (205).

Βεβαίως, ἡ συστηματικὴ διατύπωσις τῶν ἀληθειῶν τῆς χριστιανικῆς Ἀποκαλύψεως εἰς δόγματα, ἐπισήμως ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας διὰ τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων, εἶχεν ὡς ἀναγκαῖον ἐπακόλουθον τὴν παγίωσιν ἐνὸς θρησκευτικοῦ κοσμοειδώλου, εἰς τὸ ὁποῖον ἦτο ὑποχρεωμένη νὰ προσαρμολογήσῃ καὶ ἡ κοσμικὴ ἐπιστήμη καὶ νὰ κινεῖται ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ, ἀλαθήτου, χριστιανικοῦ δόγματος ὀριζομένων ὁρίων. Τὸ κλεισίμον τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, τὸ 529 ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀποτελεῖ ἐν πληγμᾷ κατὰ τῆς ἐθνικῆς καὶ κοσμικῆς σοφίας καὶ δὲν εἶναι ἄσχετον πρὸς τὸ ὅλον πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, παρ' ὅλον ὅτι ἡ χριστιανικὴ κοσμοθεωρία ἡδυνήθη νὰ ἀφομοιώσῃ καὶ νὰ ἐντάξῃ εἰς τὸ «σύστημά» της πλεῖστα ὅσα *θετικά* στοιχεῖα ἐκ τῆς θύραθεν θρησκευτικῆς καὶ φιλοσοφικο-ἐπιστημονικῆς σκέψεως καὶ νὰ ἀφήσῃ ἱκανὸν χώρον διὰ προσωπικὴν ἐλευθερίαν.

Τὸ θέμα τῆς σχέσεως Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ χριστιανικῶν δογμάτων, γνώσεως καὶ πίστεως, εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν ἀξιολογεῖται ποικίλως, ὡς γνωστόν, ὑπὸ τῶν διαφόρων ἐρευνητῶν. Ὁ Α. ν. Harnack θεωρεῖ, ὅτι «τὸ δόγμα εἶναι, ὡς σύλληψις καὶ ὡς δομὴ, τὸ ἔργον τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ Εὐαγγελίου» (*Lehrbuch der Dogmengeschichte* I (1964), 20), ἥτοι κάμνει λόγον περὶ ἐξελληνισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐνῶ ὁ F. Loofs κατανοεῖ, ἐν μέρει, ὡς «*θετικὴν* τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνο-ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ... εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ» (*Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte*, 1959, 12). Μίαν ἄλλην ὄψιν *θετικῆς* συμβολῆς «τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ἐννοιῶν τῆς ὁποίας ἐπεξεργάσθη καὶ διετύπωσεν οὗτος τὴν διδασκαλίαν τῆς πίστεώς του», παρέχει ὁ J. Böhler, θεωρῶν ὅτι, «ὁ Χριστιανισμός, διὰ τῆς ἑλληνοποιηθείσης διδασκαλίας τῆς πίστεώς του, ἀπεμακρύνθη ἐκ τοῦ τρόπου σκέψεως τῆς Ἀνατολῆς. Ἦδη καὶ μόνῃ ἡ ἀπόπειρα θεμελιώσεως μιᾶς θρησκευτικῆς πίστεως κατὰ λόγον ἢ, ἔστω, ἀποδείξεως, ὅτι δὲν ἀντιφάσκει πρὸς τὴν λογικὴν, τελεῖ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν νοστοροπῖαν τῆς Ἀνατολῆς», παρ' ὅλον, ὅτι δὲν ἐκλείπει ὁ κίνδυνος διεισδύσεως «εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐνὸς Rationalismus» (*Die Kultur der Antike*, II, 1957², 413-414). Πρβλ. πλείονα καί: Μ. Λ. Φαράντου, *Θεολογικαὶ ὁψεις τοῦ Δόγματος*, ἐν: *Θεολογία*, 1969.

β'. Ἡ Δυτικὴ θεολογία

Ἀντιθέτως, εἰς τὴν Δύσιν, ἡ χριστιανικὴ θεολογία ἠκολούθησε διάφορον πορείαν: ἡ πίστις *ἐκλογικεύεται*. Τὰ περιεχόμενα τῆς θείας Ἀποκαλύψεως ἀναπτύσσονται καὶ διατυποῦνται κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ «σκανδαλίζουν», ἥτοι νὰ μὴ προσκρούουν εἰς τὰς

λογικᾶς κατηγορίας, μὲ ἀπώτερον σκοπὸν τὴν πειθῶ καὶ τὸν λογικὸν καταναγκασμόν. Τὰ μεγάλα θεολογικὰ συστήματα τοῦ Μεσαίωνα, ἀφορμώμενα ἐκ τῆς θεολογίας, κυρίως, τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, οὐδὲν ἕτερον εἶναι, κατ' οὐσίαν, ἢ λογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ συστήματα, ἀντίστοιχα ἐκείνων τῶν νεωτέρων χρόνων, παρέχοντα «λύσεις», εἰς ὅλα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν πίστιν ζητήματα. Αἱ ἐρωτήσεις καὶ αἱ ἀπορίαι τίθενται οὕτως, ὥστε αἱ διδόμεναι ἀπαντήσεις νὰ εἶναι ἀπολύτως λογικαὶ καὶ πειστικαὶ διὰ πάντα λογικῶς σκεπτόμενον.

Ἡ δυτικὴ θεολογία εἶναι ἐντυπωσιακὴ, διότι εἶναι λογικὴ, ἀποδεικνύουσα, δι' ἀκαταμαχῆτων ἐπιχειρημάτων, τὰς προτάσεις τῆς πίστεως ὡς λογικῶς ἰσχυράς, πλὴν, ὅμως, δὲν εἶναι χριστιανικὴ, διότι ὑποκαθιστᾷ τὴν πίστιν διὰ τῆς λογικῆς καὶ τῆς γνώσεως. Ὁ λόγος καὶ ἡ γνώσις καθίστανται περιεχόμενον, ἡ δὲ πίστις καταντᾷ διακοσμητικὸν στοιχεῖον. Δι' ὅλα ὑπάρχει λογικὴ ἀπάντησις· τὸ μυστήριον τῆς θείας Ἀποκαλύψεως καταργεῖται. Ἡ θεολογία, τῆς ὁποίας τὸ ἔργον συνίσταται εἰς τὴν καὶ διὰ τοῦ λόγου ἄρθρωσιν τῶν περιεχομένων τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ὅπως ταῦτα προσοικειοῦνται καὶ βιοῦνται ὑπὸ τοῦ πιστεύοντος εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἐκκλησίας, καταντᾷ, ἐδῶ, μία λογικὴ λειτουργία καὶ διεργασία τῶν δογμάτων τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Ἀπλετον φῶς ἐπὶ τοῦ θεμελιώδους τούτου θέματος τῆς σχέσεως τῆς δυτικῆς, ἐν γένει, θεολογίας πρὸς τὸν ὀρθολογισμόν καὶ τὴν φιλοσοφίαν ῥίπτει ἡ διαμάχη τῶν μεγάλων — προτεσταντῶν καὶ καθολικῶν — θεολόγων κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ αἰῶνος μας, μὲ προεξάρχοντα τὸν K. Barth. Ὁ Barth ἐπιρρίπτει, ὡς γνωστόν, κατὰ συνόλου τῆς Καθολικῆς θεολογίας τὴν μομφήν, ὅτι αὕτη ἐργάζεται μὲ βάσιν τὴν *analogia entis*, διεξάγουσα, κατ' οὐσίαν, *φυσικὴν*, καὶ οὐχὶ χριστιανικὴν θεολογίαν· ἐννοεῖ δὲ ὑπὸ «ἀναλογίαν» «ὁμοιότητα... ἀντιστοιχίαν καὶ συμφωνίαν μεταξὺ δύο ἢ περισσοτέρων μεγεθῶν» (KD II,1 (1958⁴), 254), ὑπὸ δὲ *analogia entis* «ἀντιστοιχίαν καὶ ὁμοιότητα μεταξὺ τοῦ εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου» (KD III,2 (1959²) 262), ἢ, ἄλλως πως: «τὴν περὶ τοῦ εἶναι ιδέαν, καθ' ἣν Θεὸς καὶ ἄνθρωπος εἶναι, ὅπωςδὴποτε, εἰς συνάφειαν... εἰς μίαν περιληπτικὴν ἀναλογίαν τοῦ εἶναι» (KD II,1 89). Μὲ βάσιν τὴν διδασκαλίαν ταύτην διεσέδυσεν εἰς τὴν Καθολικὴν θεολογίαν ἡ φυσικὴ θεολογία, ἥτις ἀνάγεται εἰς τὸν Θεὸν ἐκ τοῦ κτιστοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἔχουσα τὰς ρίζας τῆς «εἰς τὸν μεσαιωνικὸν Σχολαστικισμόν» καὶ εἰς τὴν προτεσταντικὴν «Ὁρθοδοξίαν» (KD I,2 (1960⁵), 135). Καὶ καταλήγει ὁ Barth: «Θεωρῶ τὴν *analogia entis* ὡς τὴν ἐπινόησιν τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ νομίζω, ὅτι ἐξ αἰτίας ταύτης δὲν θὰ ἡδυνάτο τις νὰ γίνῃ Καθολικός» (KD I,1 (1955⁷), VIII).

Ὅχι μόνον ὁ Barth, ἀλλὰ καὶ μία σειρὰ ἄλλων, ἐπιφανῶν, προτεσταντῶν θεολόγων, ὅπως οἱ E. Brunner, F. Gogarten, R. Bultmann κ.ἄ., τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἀπέρριψαν σύνολον καὶ τὴν πρὸ αὐτῶν Προτεσταντικὴν θεολογίαν: τὸν Pietismus, Orthodoxie, Historismus, Liberalismus, Kulturprotestantismus κ.λπ., ὡς ἐκπεσοῦσαν τῆς ἀποστολῆς τῆς καὶ ὡς «μεταβληθεῖσαν εἰς Ἀνθρωπολογία», ἀφοῦ ἔθεσεν εἰς τὴν θέσιν «τῆς θείας Ἀποκαλύψεως τὸν "θερησκεύοντα" ἄνθρωπον» (G. Gloege, *Karl Barth*, ἐν: RGG I

(1957), 894). 'Αλλά και τῶν ἀνωτέρω θεολόγων ἡ θεολογία κατεκρίθη ὡς ἀνοίκειος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς θείας 'Αποκαλύψεως, ὁ δὲ K. Barth ἐφωράθη ἐπιστρέφων εἰς τὴν πλατωνικὴν κατηγορίαν τῆς ἀναλογίας, εἰδικῶς εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ ὑπὲρ τοῦ λατινικοῦ Filioque καὶ κατὰ τῆς 'Ορθοδόξου περὶ 'Αγίου Πνεύματος διδασκαλίας (πρβλ. Μ. Λ. Φαράντου, *Τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα*, 1977, 615 ἐξ· *Ἡ περὶ τοῦ ἐν τριάδι Θεοῦ... διδασκαλία*, ἐν: Κοινωνία 1981).

'Αλλὰ καὶ ὁ H. U. v. Balthasar, ὅστις, εἰς τὸ ἔργον του: *Karl Barth. Darstellung und Deutung seiner Theologie*, 1962², ἀνέλαβε τὴν ὑπεράσπιν τῆς Καθολικῆς θεολογίας κατὰ τῆς κριτικῆς ταύτης τοῦ K. Barth, δὲν ἀρνείται, καθ' ὁλοκληρίαν, τὸν ὀρθολογικὸν χαρακτήρα τῆς θεολογίας ταύτης, ἀλλὰ, κυρίως, ἐπισημαίνει, ὅτι τὸν αὐτὸν χαρακτήρα ἔχει καὶ ἡ Προτεσταντικὴ θεολογία: «Ἡ Καθολικὴ θεολογία παρουσιάζει τὴν αὐτὴν τάσιν, ὅπως καὶ ἡ Προτεσταντικὴ» (270). Οὕτως ἀναφέρει, ὅτι, θεολογικῶς, «ὑφίσταται μία σπανία καὶ παραδόξως ἡχούσα συγγένεια μεταξὺ *Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου* καὶ *Karl Barth*» (272): ἀμφότεροι εἶναι «δέσμοι μιᾶς ἐνδοκοσμικῆς (immanent) φιλοσοφίας» (273). Εἰς τὸν Σχολαστικισμὸν προσιδιάζει «ὁ 'Ορθολογισμὸς» (Rationalität), «τὸ δὲ πρόβλημα τῆς "φυσικῆς θεολογίας" ἀναφύεται, ἐν τῇ ὀξείᾳ καὶ κλασσικῇ μορφῇ του, εἰς τὸν ὁψιμον Σχολαστικισμὸν» (270.273). «'Ο Θωμᾶς εἶναι ἡ σπουδαιότερα ἐνδο-εκκλησιαστικὴ τοποθεσία, εἰς τὴν ὁποίαν παρουσιάζεται ἡ εἰσόδος τῆς θύραθεν φιλοσοφίας εἰς τὸ Sacrum Imperium Christianum». «Τὸ ἴδιον τοῦ Θωμισμού ἀποτελεῖ ὁ ἰσχυρὸς τονισμὸς τῆς φιλοσοφίας πρὸ τῆς θεολογίας καὶ ἐν αὐτῇ» (274). «Βεβαίως καὶ ἡ Καθολικὴ θεολογία δὲν ἀπαλλάσσεται τῆς ὑποψίας, ὅτι διεξάγει *Kryptophilosophie*» (271). «Ἡ Καθολικὴ ἐκκλησία καὶ θεολογία ἐπωμίσθη τὸ στίγμα (Odium) τοῦ ὅτι ἔχει γίνεαι ὁ ἐκδηλὸς καὶ ἀποκλειστικὸς συνήγορος τῆς φύσεως καὶ τῆς λογικῆς», ἀφοῦ «ἡ αἵρεσις», ἥτοι «ὁ Προτεσταντισμὸς», «διεξεδίκει, ἀποκλειστικῶς, δι' ἐαυτὴν τὸ "ἄξιωμα τῆς Γραφῆς"» (277).

Καί, βεβαίως, ἀπαντᾷται εἰς τὸν Μεσαίωνα ἡ ρῆσις τοῦ Ἀνσέλμου Κανταουρίας: *Credo, ut intelligam*, τουτέστι: πιστεύω, ἵνα ἐννοήσω. 'Αλλ' ὁ Ἀνσέλμος δὲν χρησιμοποιεῖ, εἰς τὴν θεολογίαν του, ὀλιγώτερον λογικὰς μεθόδους, παρ' ὅσον οἱ ἄλλοι Σχολαστικοί. Ἀντιθέτως, «ἐπεδίωκε νὰ κατοχυρώσει οὗτος τὰς ἀληθείας τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ μόνης τῆς λογικῆς (sola ratione), ἄνευ στηρίγματος δι' ἀποδείξεων αὐθεντίας. Οὕτως ἐθεμελίωσε τὸν Σχολαστικισμόν...», ὅστις εἰργάζετο μὲ λογικὰ ἐπιχειρήματα πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως: ἡ Μεταφυσικὴ ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς στήριξιν τῆς θεολογίας» (K. Flasch, *Geschichte der Philosophie. Mittelalter*, 1988 (Reclam), 21). Πρβλ. περὶ τοῦ κοσμοειδῶλου τοῦ Μεσαίωνα καὶ τῶν θεολογικῶν ἀρχῶν τοῦ Σχολαστικισμοῦ καὶ τὴν μνημονευθεῖσαν ἐργασίαν τοῦ Μ. Π. Μπέγζου, *Ἡ Μεταφυσικὴ τῆς Οὐσιοκρατίας στὸ Μεσαίωνα καὶ ἡ Ἐκκοσμίκευση*, ἐνθα διαγράφονται, συνοπτικῶς μὲν, ἀλλ' ἀδρῶς, τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς θεολογο-φιλοσοφίας τοῦ Μεσαίωνα, καθὼς καὶ αἱ διαφοραὶ τῆς ἐκ τοῦ θεολογικοῦ στοχασμοῦ τῆς Ἀνατολικῆς παραδόσεως.

Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ λογικῶς θεολογεῖν εὔρε βαθεῖαν ἀπήχσιν καὶ εἰς τὸν χρόνον τῆς 'Ορθοδόξου θεολογίας, ιδίως κατὰ τὴν ὑστέραν Βυζαντινὴν περίοδον, ὅτε οἱ θεολόγοι τῆς, ἀποξενωμένοι ἐκ τῆς Ἀνατολικῆς παραδόσεως καὶ στερούμενοι πνευματικῆς ὠρμότητος, ὑπέκειντο εἰς βαθυτάτας ἐπιδράσεις ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς Δύσεως, τῆς ὁποίας τὰ δύο ὄπλα ἐντυπωσιασμοῦ καὶ ἐπιβολῆς ὑπῆρξαν ἀνέκαθεν ἡ κοσμικὴ δύναμις καὶ ὁ λογικὸς συνειρμὸς. Ἀποτέλεσμα: πλήθος Βυζαντινῶν

θεολόγων ἐμμείτο τὰς λογικὰς μεθόδους τοῦ δυτικοῦ Σχολαστικισμοῦ καὶ μετέφραζε τὰ γιγαντιαία θεολογικὰ συστήματα τῶν ποικίλων *Synthae* τοῦ Μεσαίωνα, τὰ ὅποια ἐντυπωσιάζουν μὲν, διὰ τοὺς λογικούς των συνειρμούς καὶ τὴν συνοχήν, πλὴν, ὅμως, στεροῦνται γνησίου χριστιανικοῦ βάθους.

Βεβαίως θὰ πρέπει νὰ ἀποφευχθοῦν, ἐν προκειμένῳ, οἱ ὁλοκληρωτισμοὶ κρίσεων! Ἡ πνευματικὴ παράδοσις τῆς Βυζαντινῆς περιόδου δὲν ἔχει, εἰσέτι, ἐρευνηθεῖ, ἐπαρκῶς καὶ εἰς βάθος, ἐξ ἐπόψεως τῶν Ἑλλήνων, Ὁρθοδόξων, ἐρευνητῶν. Ὅπως ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία διήνυσεν ἑναντι τῆς Δύσεως, οὕτω συνέβη καὶ μὲ τοὺς πνευματικούς αὐτῆς φορεῖς. Εἰς δὲ τὴν μεγάλην θεολογικὴν διαμάχην τοῦ 14ου αἰῶνος μεταξύ, κυρίως, τοῦ δυτικοῦ θεολόγου Βαρλαάμ καὶ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἡ Ἀνατολικὴ Θεολογία ἀπέρριψε τὸν δυτικὸν τρόπον τῆς, ἀποκλειστικῶς, καταφατικῆς-ὀρθολογικῆς σκέψεως, υἱοθετήσασα τὸν οἰκείον πρὸς τὴν θεῖαν Ἀποκάλυψιν καταφατικὸν-αποφατικὸν στοχασμὸν, καὶ παραμείνας *θεο-λογία* καὶ οὐχὶ μεταβληθεῖσα εἰς *ἀνθρωπο-λογία*ν, ὅπως διατυπώνει καὶ ὁ E. Seeberg: «Ἡ Δύσις θεωρεῖ, κατὰ βάσιν, τὴν πραγμάτωσιν τῆς θρησκείας ἐν τῇ σχέσει μεταξύ "Ἐγώ" καὶ "Σύ", ἐν τῇ κοινωνίᾳ πρὸς τὴν πλησίον. Ἡ Ἀνατολή, ὅμως, πρωτίτως ἐν τῇ σχέσει μεταξύ Θεοῦ καὶ "Ἐγώ"... Τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν νὰ φέρει εἰς τάξιν, — αὐτὸ εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Ἀνατολῆς», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Δύσιν, ἣτις μεταστρέφει τὴν θεο-σέβειαν εἰς ἐνασχόλησιν μὲ τὸ «θρησκεῦον» ἄτομον (ἐν: E. Benz, *Die Ostkirche*, 1952, 320). Αἱ ἐπιδράσεις τῆς λατινικῆς, μεσαιωνικῆς, θεολογίας ἐπὶ τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων τοῦ Βυζαντίου προέκυψαν κατὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους αἰῶνας, κυρίως, μέχρι τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτε οἱ Βυζαντινοὶ ἀνέπτυξαν συντόνους σχέσεις καὶ ἐπικοινωνίαν πρὸς τὴν Δύσιν καὶ τὸν Πάπαν, ἐν τῇ ἐλπίδι ὅτι θὰ λάβουν ἐκεῖθεν βοήθειαν διὰ νὰ ἀντεπεξέλθουν ἐναντίον τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπιδρομῶν. Τότε, λοιπόν, οἱ Βυζαντινοὶ «ἀνθρωπισταὶ» ἢ Λατινόφρονες ἀνεκάλυψαν τοὺς δυτικούς Σχολαστικούς θεολόγους, καὶ ἰδίως Θωμᾶν τὸν Ἀκινάτην, καὶ ἤρχισαν νὰ μεταφράζουν τὰ ἔργα των εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, ἐκ τοῦ λόγου, κυρίως, ὅτι διεπίστωσαν, ὅτι «ἐγνώριζον οὗτοι Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν» καί, ὡς ἐκ τούτου, «ὁ Θωμισμὸς ἦτο, τῷ ὄντι, περισσότερο "Ἑλληνικὸς" ἢ ὁ Παλαμισμὸς, τοῦθ' ὅπερ, βεβαίως, ἀληθεύει». Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγονται, οἱ: Δημήτριος Κυδωνῆς, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πρόχορος, Νεῖλος Καβάσιλας, Ἰωσήφ Βρυέννιος, Γεννάδιος Σχολάριος, Γεώργιος Γεμιστὸς κ.ά. (πρβλ. J. Meyendorff, *Byzantine Theology*, 1974, 103 ἐξ.).

Τὴν μοιραίαν ταύτην πορείαν τῆς Δυτικῆς θεολογίας, ἠκολούθησε, δυστυχῶς, ἐν πολλοῖς, καὶ ἡ νεωτέρα Ὁρθόδοξος Ἑλληνικὴ, ἢ λεγομένη Ἀκαδημαϊκὴ, θεολογία, τῆς ὁποίας ὁ προσανατολισμὸς ὑπῆρξεν ἀκραιφνῶς δυτικὸς, ἀφοῦ προέταξε μὲν αὕτη τὸ *μεθοδολογικὸν* πρόβλημα, ἥτοι τὸ ἐπιστημονικῶς ἐργάζεσθαι, παρεθεώρησε δέ, ἐν πολλοῖς, τὴν ἀναζήτησιν τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν περιεχομένων τῆς ἀνατολικῆς-ὀρθοδόξου εὐσεβείας καὶ παραδόσεως. Οὕτω βρίθκει ἡ ἑλληνικὴ θεολογικὴ βιβλιογραφία βιβλίων καὶ ἄρθρων, συγγραφέντων κατὰ τὰ πρότυπα τῶν δυτικῶν θεολόγων, τὰ ὅποια ἡ ἐντυπωσιάζουν διὰ τὴν λογικὴν καθαρότητα, ἢ κατατρέβονται, σχολαστικῶς τῷ τρόπῳ, μὲ πλῆθος δευτερευόντων καὶ ἐπουσιωδῶν διὰ τὴν πίστιν θεμάτων. Κατὰ

τὰς τελευταίας δεκαετίας ἀγωνίζεται ἡ Ἑλληνικὴ θεολογία, ὑπὸ τὸ βάρος τῆς ἱστορικῆς τῆς εὐθύνης, νὰ ἐπανεύρει, μέσῳ τῆς δικῆς τῆς παραδόσεως, τὴν αὐτοσυνειδησίαν τῆς, θέτουσα, ἂν μὴ τι ἄλλο, ὅξυ τὸ ἐρώτημα, περὶ τοῦ ἡμετέρου καὶ τοῦ ὀθνείου, καὶ τοῦτο, ἐν μέσῳ τῆς βαβυλωνίας τοῦ Οἰκουμενισμοῦ, ὅστις ἀπειλεῖ μὲ ἰσοπέδωσιν τὰς θρησκευτικὰς καὶ θεολογικὰς ἰδιαιτερότητας τῶν διαφόρων χριστιανικῶν λαῶν καὶ τῶν Ὁμολογιῶν των.

γ'. *Ἡ Ἀσκητικὴ θεολογία*

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπίσημον *ἐκκλησιαστικὴν* θεολογίαν, καλλιεργουμένην διὰ συνοδικῶν ἀποφάσεων καὶ τῶν ἀνεγνωρισμένων πατέρων καὶ διδασκάλων, καὶ τὴν θεολογίαν τοῦ *δυτικοῦ* σχολαστικισμοῦ καὶ ὀρθολογισμοῦ, ἀνεπτύχθη εἰς τὸν χώρον τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς ἡ γνωστὴ ὡς *ἀσκητικὴ ἢ μυστικὴ θεολογία*, ἡ ὁποία ἔχει μὲν μέχρι τοῦδε παραθεωρηθεῖ, ὡς μὴ οὔσα «ἐπιστημονικὴ», ἀποτελεῖ δέ, συγχρόνως, ἐν ὑτέροχον εἶδος θεολογίας, ἐκφράζον μὲ *πιστότητα καὶ γνησιότητα* τὰ περιεχόμενα τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας. Ἡ χριστιανικὴ πίστις παρέχει μίαν ἐντελῶς *νέαν* θεώρησιν καὶ ἀπάντησιν εἰς τὰ θεμελιώδη ἐρωτήματα περὶ ζωῆς καὶ θανάτου, ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, εὐδαιμονίας καὶ δυστυχίας, νοήματος, εὐθύνης καὶ ἀποστολῆς πρὸς τὸν Θεόν, τὸν συνάνθρωπον καὶ πρὸς τὸ λοιπὸν περιβάλλον, διαφέρουσιν ριζικῶς τόσον πρὸς τὴν ἀρχαιο-ελληνικὴν κοσμο-θεωρίαν, ὅσον καὶ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν θρησκευτικότητα, τὸ πνεῦμα δὲ ταύτης ἐπιζητεῖ νὰ διαφυλάξει καὶ νὰ ἐκφράσει, ἄνευ συμβιβασμῶν, ἡ θεολογία τῶν ἀσκητῶν τῆς Ἐρήμου.

Ἡ θεολογία αὕτη ἀπορρίπτει, ἐν γένει, τὸ *κοσμικὸν* φρόνημα, μεθ' ὅλων τῶν περιεχομένων του, καί, ὡς ἐκ τούτου, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν. Μέλēmά της ἀποτελεῖ οὐχὶ ἡ *θεωρητικὴ* διατύπωσις τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, ἀλλὰ — καὶ διὰ τῆς θεολογίας — ἡ σωτηρία τοῦ ἀτόμου, δι' *ἀποτάξεως* «τοῦ φρονήματος τῆς σαρκός», τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ «ἐχθρα εἰς Θεόν» (Ρωμ. 8, 5-6), κατὰ τό: «Ὑπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ· ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων», καί: «τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς» (Μρκ. 8,33· Κολ. 3,2). Μὲ βάσιν τὸ πνεῦμα τοῦτο τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἐκφραζόμενον διὰ πλήθους διατυπώσεων καὶ εἰκόνων, ὅπως π.χ.: «οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιοὺς» (Μρκ. 2,22), ἀπορρίπτει ἡ θεολογία αὕτη τὸ *λογικόν*, ὡς ἐκφραστικὸν μέσον, καὶ ἀρνεῖται νὰ ὑποτάξει τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς λογικὰ σχήματα καὶ εἰς μεθοδικὰς ἐκμαιοῦσεις, ἀδιαφορεῖ δὲ τελείως, ἐὰν οἱ θεολογικοὶ τῆς στοχασμοῖ προσκροοῦν εἰς λογικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς ἀντιφάσεις. Ἡ θεολογία

αὕτη εἶναι θεολογία τῶν κατὰ Χριστὸν «σαλῶν» καὶ ἐκφράζει τὸ «παράδοξον» τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος.

Παρ' ὅλον, ὅτι ἔνιοι ἐκ τούτων διακρίνονται διὰ τὴν *βαθείαν* γνῶσιν των οὐ μόνον τῆς ἁγιο-γραφικῆς καὶ τῆς ἁγιο-πατερικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς *θύραθεν* σοφίας, ἡ θεολογία τῶν θεολόγων τούτων τῆς Ἑρῆμου δὲν ἀποτελεῖ προβολὴν καὶ ἔργον *θεωρητικῶν* γνώσεων, ἀλλὰ τὴν ἐκφρασιν προσωπικῆς ἐν τῇ πίστει *ἐμπειρίας* καὶ βαθέος βιώματος κατὰ Θεὸν ζωῆς. Ἡ θεολογία των δὲν εἶναι μία νοητικὴ, «ἐγκεφαλικὴ», λειτουργία, ἀπευθυνομένη εἰς τὴν λογικὴν, μὲ σκοπὸν τὴν πειθῶ ἢ τὴν διδακτικὴν προσφορὰν γνώσεων τινων, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὴν ἐκφρασιν βαθυτάτης *πίστεως* εἰς τὸν Θεὸν καὶ *ἀγίας* ζωῆς, ὡς δοξολογικὴν εὐχαριστίαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ὡς εὐ-αγγέλιον σωτηρίας καὶ μετανοίας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους.

Ὁ ἀναγινώσκων π.χ. τὰ θεολογικὰ κείμενα Μακαρίου τοῦ Αἰγυπίου, Ἰωάννου τῆς Κλίμακος, Ἀββᾶ Δωροθέου, τῶν Ὁσίων Βαρσανουφίου καὶ Ἰωάννου, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα «Γεροντικά», νομίζει, ὅτι ἀναγινώσκει τὸ ἴδιον τὸ Εὐαγγέλιον, χωρὶς δὲ νὰ ἀπαντᾷται, σχεδόν, οὐδεμία φραστικὴ ἀναφορὰ ἢ ἐπανάληψις αὐτοῦ. Τὸ σημεῖον τοῦτο συνιστᾷ μίαν μοναδικὴν *ἐρμηνευτικὴν* πρωτοτυπίαν, διὰ τῆς ὁποίας οἱ θεολόγοι οὗτοι ἐπιτυγχάνουν τὸν σκοπὸν τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, ἦτοι, ἀγνοοῦντες τὰ μεθοδικὰ τεχνάσματα «ψαρεύματος» τῶν ἁγιογραφικῶν περιεχομένων, τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ἡ «ἐπιστημονικὴ» Ἑρμηνευτικὴ, καὶ θεολογοῦντες «ἐκ βαθέων», δηλ. οὐχὶ πρωτίστως διὰ τῆς λογικῆς, ἀλλὰ δι' *ὅλης* τῆς *πιστευούσης* ὑπάρξεως καὶ ζωῆς των, νὰ ἐκφέρουν τὸ Εὐαγγέλιον *καινῶς* καὶ τόσον δὲ *πειστικῶς*, ὥστε ὁ ἀναγινώσκων νὰ ἀνάγεται οὐχὶ ἀπλῶς εἰς γνώσεις τινάς, ἀλλ' εἰς πίστιν, μετάνοιαν, καὶ εἰς δοξολογικὴν προσευχὴν καὶ εὐχαριστίαν πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ θεολογία αὕτη εἶναι *παραμυθητικὴ*, ἦτοι «προσφέρει» *ὄντως* εἰς τὸν ἀναγινώσκοντα, διότι παρέχει *προσωπικὰς* ἀπαντήσεις εἰς τὰ μεγάλα ἐρωτήματα περὶ τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, τοῦ θανάτου κ.λπ., τὰ ὁποῖα τίθενται ἀναγκαίως ἐνώπιον τῶν *δεινῶν*, διὰ τῶν ὁποίων διέρχεται *ἀναποδράστως* πᾶς ἄνθρωπος, μὲ τὸ νὰ ἐποικοδομεῖ τὴν ὑπαρξίν του «ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν Ἀποστόλων καὶ Προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Ἐφ. 2,20). Αἱ *λογικαὶ* ἀπαντήσεις τῆς «ἐγκεφαλικῆς» θεολογίας ἀδυνατοῦν νὰ παρηγορήσουν καὶ νὰ στηρίξουν τὴν ὑπαρξιν εἰς τὰ ἀγωνιώδη τῆς ἐρωτήματα, ἐγκαταλείπουν δὲ ταύτην πρὸ τῶν *δεινῶν* τῆς.

Τὴν ἐμπειρικὴν ταύτην θεολογίαν τῶν Ὁρθοδόξων ἀσκητῶν τῆς Ἑρῆμου, ὅχι μόνον δὲν κατενόησεν ἡ Ὁρθόδοξος, ἀκαδημαϊκὴ, θεολογία, ἀλλὰ καὶ παρεθέωρησεν, ὡς μὴ-ἐπιστημονικὴν, ἐπηρεασθεῖσα

ἐκ τῆς Δυτικῆς, ὀρθολογικῆς, θεολογίας, ἡ ὁποία ἐντυπωσιάζει μὲν, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα, λογικά, ἐπιτεύγματα, πλὴν, ὅμως, στερεῖται χριστιανικοῦ βάθους καὶ πυρήνος. Σήμερον πληθύνονται, ὁλονὲν καὶ περισσότερον, αἱ φωναὶ σοβαρῶν διανοουμένων, οἵτινες διαπιστώνουν, ὅτι ἡ Δυτικὴ κοινωνία διήνυσσε μὲν μίαν λαμπρὰν θεο-λογικὴν πορείαν, ἐν τούτοις δὲ *μόλις τώρα ἤρχισε νὰ πιστεύει εἰς τὸν Θεόν*²⁷.

Ἡ θεολογία τῶν Ἀσκητῶν τῆς Ἐρήμου περιορίζεται αὐστηρῶς εἰς τὴν κατὰ *γράμμα* ἐρμηνείαν τοῦ Εὐαγγελίου, χωρὶς νὰ ἀποκλίνει εἰς ἓνα ὀρθοδοξισμόν, ἀλλὰ διεισδύει δι' αὐτοῦ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς θείας Ἀποκαλύψεως. Ἀρνεῖται δὲ νὰ ἀκολουθήσει τὰς σοφιστικὰς μεθοδεύσεις τῆς Ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας, ἥτις κατανοεῖ καὶ ἐρμηνεύει *ἀλλοιῶς*, ὅ,τι δὲν συμφέρει, καθὼς καὶ τῆς Ὑπαρξιακῆς ἐρμηνείας, ἥτις ἀφομοιώνει, ἐπιλεκτικῶς, ἐκ τοῦ Εὐαγγελικοῦ μηνύματος, ὅ,τι «ἀπαντᾷ» εἰς τὰ ὑπαρξιακὰ αἰτήματα. Τὸ κήρυγμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, περὶ τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, φέρει *ἀπόλυτον* χαρακτήρα: ἀπαιτεῖ τελείαν ἄρνησιν καὶ ἀπόρριψιν τοῦ κοσμικοῦ φρονήματος: «τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς ἔχθρα εἰς Θεὸν» καὶ «θάνατος» (Ρωμ. 8, 5-6), μὲ ὅλας τὰς συνεπαγομένας συνεπειάς «ἀποστάσεων» ἐκ «τοῦ κόσμου τούτου», ὅπως συγγενικῶν «δεσμών», ἀγαθῶν: πλούτου, δόξης κ.λπ., αἱ ὁποῖαι εἶναι, ὄντως, σκληραὶ καὶ δυσβάστακτοι: «διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ Θεοῦ» (Πρξ. 14,22), ἐξ ὧν καὶ τὸ εὐλόγως τιθέμενον ἐρώτημα: «τίς δύναται σωθῆναι» (Μρκ. 10,26);

Συγχρόνως, ὅμως, τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι ἄκρως σαγηνευτικόν: ὑπόσχεται «ζωὴν αἰώνιον» εἰς τοὺς «κληρονόμους» τῆς μελλούσης Βασιλείας τῶν Οὐρανῶν (Μτθ. 19,29· 25,34 κ.ά.). Ἐπρεπε, λοιπόν, νὰ ἐξευρεθῇ τρόπος νὰ εἶναι τις Χριστιανός, — πρὸς ἀπόλαυσιν τοῦ μελλοντικοῦ παραδείσου —, καί, συγχρόνως, «τέκνον» τῆς παρούσης ζωῆς πρὸς ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν της. Καὶ τὸ ἔργον τοῦτο ἀνέλαβε νὰ φέρει εἰς πέρας εἰς μὲν τὴν θεωρίαν ἡ θεολογία τοῦ Ὁρθολογισμοῦ, ἡ ὁποία τὰ «ἀσύμφορα» μέρη τῆς Ἀγίας Γραφῆς παρεθεώρησεν ἢ ὑπετίμησεν ἢ παρηρμήνευσεν, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν ποικίλων «ἐπιστημονικῶν» μεθοδεύσεων, ἐνῶ εἰς τὴν πράξιν ἡ Ἐκκλησία, ἀποβλέψασα, κυρίως, εἰς τὴν μαζικὴν ποσότητα, ἡδιαφόρησε διὰ τὸν ποιοτικὸν τρόπον ζωῆς τῶν πιστῶν, ἐντεῦθεν καὶ τὰ ποικίλα κινήματα «διαμαρτυρίας» τῶν παντοειδῶν «καθαρῶν», αἰρετικῶν κ.λπ. Ἡ θεολογία τῶν Ἀσκητῶν τῆς Ἐρήμου λαμβάνει μὲ πᾶσαν σοβαρότητα ὑπ' ὅψιν *ὅλους* τοὺς λόγους καὶ τὰς παραινέσεις τοῦ Εὐαγγελίου καὶ οὐχὶ τινὰς μόνον καὶ ἐπιλεκτικῶς καὶ καλεῖ εἰς *συνεπῆ* πράγματῶσιν τούτων τόσον εἰς τὸν στοχασμόν, ὅσον καὶ εἰς τὸν τρόπον ζωῆς τοῦ θεολογούντος, αἱ δὲ ἀπαντήσεις της εἰς τὰ προβαλλόμενα ἐρωτήματα εἶναι, κατ' ἐξοχὴν, θεολογικαὶ καὶ οὐδέποτε ὀρθολογικαί.

Συγχρόνως δὲ διακρίνει ταύτην βαθυτάτη συναισθησις *αὐτοκριτικῆς*, πηγάζουσα ἐκ καθαρότητος καρδίας καὶ ἀγιότητος βίου, ἥτις ἐκδηλοῦται ὡς βαθυτάτη *ταπείνωσις* καὶ

27. Πρβλ. K. G. Dürckheim, ὅστις ἀναφέρει: «Σήμερον ἰσάμεθα μάστιγες ἐνὸς κοσμοϊστορικοῦ γεγονότος: Διὰ πρώτην φορὰν ἀνοίγει ἑαυτὴν ἡ ἀνθρωπότης τῆς Δύσεως εἰς ἐμπειρίας, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς φυσικῆς συνειδήσεως, ἥτοι εἰς ἐμπειρίας ἐχούσας ὑπερβατικὸν χαρακτήρα». «Τὸ δυτικὸν πνεῦμα χαρακτηρίζεται κυρίως διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς Ratio καὶ τὴν ἀξιοποίησιν της εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν καὶ τὴν τεχνικὴν κυριαρχίαν τῆς ζωῆς μας» (*Von der Erfahrung der Transzendenz*, 1993, 32. 87).

οὐδέποτε ὡς καύχῃσις, ἐξιδανικεύουσα Μοναχισμόν καὶ Ἀσκητικὴν θεολογίαν ὡς καθ' αὐτὸ ἀγαθόν. Οἱ Ἅγιοι, «προκόπτοντες», «εἰς ταπεινώσιν ἐρχονται» ὥσπερ αἰεὶ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὅσον ἐγγίζει τις τῷ Θεῷ, τοσοῦτον βλέπει ἑαυτὸν ἁμαρτωλὸν» (Ἀββᾶ Δωροθέου, *Ἔργα Ἀσκητικά*, 1991, 330). Ἡ μὲ τούτους λόγους, ποῦ ἀπευθύνει ὁ Στάρετς πρὸς τοὺς μοναχοὺς: «Εἴμεθα οὐχὶ ἀγιώτεροι ἢ οἱ κοσμικοί, ἀλλ', ἀντιθέτως, ὁ καθεὶς ἐξ ἡμῶν ὁμολογεῖ, μὲ τὸ νὰ ἔλθῃ ἐδῶ, ὅτι εἶναι χειρότερος ἢ οἱ κοσμικοί καὶ πᾶν, ὅτι ἄλλο ἐπὶ τῆς Γῆς», καὶ ἀκόμη: «ὁ καθεὶς ἐξ ἡμῶν εἶναι ἔνοχος ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων... δι' ὅλας τὰς ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων» (Ντοστογιέβσκι, *Οἱ ἀδελφοὶ Καραμάζωφ* IV,1).

Ὁ Ὀρθόδοξος Ἀσκητισμὸς συνιστᾷ κίνημα *συνεπειάς*, ἀνευ συμβιβασμῶν, λόγων καὶ ζωῆς κατὰ Χριστόν, καὶ συγχρόνως ἔκφρασιν *διαμαρτυρίας* κατὰ τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας καὶ τῆς θεολογίας τῆς διὰ τὰς τάσεις ἐκλογικεύσεως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ χαλαρώσεως τοῦ τρόπου τοῦ χριστιανικῶς ζεῖν. Ἀποδεχόμενος τὴν «δογματῶν εὐσεβῶν κληρονομίαν» καὶ τὴν πορείαν πρὸς τελείωσιν «δι' ὁδοῦ Ὀρθοδοξίας» (Ἀγίου Ἰωάννου, *Κλίμαξ*, ΛΑ', ρζ'), ἀρνεῖται νὰ μεταβάλλῃ τὴν πίστιν εἰς *θεωρητικὴν* γνώσιν καὶ κατάληψιν. Αὐτὸς εἶναι ὁ κίνδυνος τοῦ θεολογικοῦ Ὀρθολογισμοῦ, ὅστις ἐμπερικλείει καὶ τὴν τάσιν μετατροπῆς τῆς πίστεως εἰς Θεὸν εἰς πίστιν εἰς «δόγματα» ἢ «ἀρχάς», ἥτοι διαστροφῆς τῆς Θρησκείας εἰς Ἰδεολογίαν! Ὁ ἕτερος κίνδυνος, ὅστις ἐμφανεῖται εἰς τὴν ζωὴν τῶν Χριστιανῶν, εἶναι ὁ τοῦ *κατὰ δόξῃν* χριστιανικῶς ζεῖν, ὅταν τὸ «σῶμα Χριστοῦ», τὸ ὁποῖον τελεσιουργεῖται κατὰ τὴν Κυριακὴν εἰς τὸν Ναόν, δὲν κωφορεῖται ὡς «πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη» (Γαλ. 5,6) εἰς τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν τῶν θεολόγων καὶ τῶν πιστῶν.

Εἰδικώτερον δὲ ἡ ἐμπειρικὴ θεολογία τῶν ἀσκητῶν τῆς Ἑρήμου προτάσσει οὐχὶ τὸ περὶ *γνώσεως* ἐρώτημα τοῦ θεολογικοῦ Γνωστικισμοῦ, ἀλλὰ τὸ περὶ *σωτηρίας* καὶ ἀπολυτρώσεως, ὅτι «οὐ δεῖ ὅλως ἐπερωτᾶν *γνώσεως* χάριν τὸν *σωθῆναι* σπουδάζοντα». «Ἡ γὰρ γνώσις φυσιολῶ», ἡ δὲ θεολογία ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ τὸν «θεολογοῦντα» οὐχὶ «γνωστικόν», ἀλλὰ «πνευματικόν», ἥτοι ἐμφορούμενον ὑπὸ τῶν *χαρισμάτων* τοῦ Ἁγίου Πνεύματος²⁸. Τὸ *ὁρθῶς* θεολογεῖν, λοιπόν, *προϋποθέτει ἐσωτερικὴν καθαρότητα καὶ ἀγιότητα*, διότι «ἐκ τοῦ περισεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα» ἐκάστου ἀνθρώπου: «Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει ἀγαθὰ, καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρὰ» (Λουκ. 6,45· Μτθ. 12, 34-35). Διὰ τὴν θεο-λογίαν ταύτην ἡ θεο-λογικὴ εἶναι ἀντίστοιχος πρὸς τὴν, ἐν γένει, κατάστασιν τῆς ὑπάρξεως ἔτσι, ὥστε οὐδέποτε δύναται νὰ ἀπαντηθῇ «ὁρθῇ» λογικῇ εἰς ἁμαρτωλὸν καὶ διεφθαρμένην ὑπαρξιν καὶ ζωὴν. «Ἐν γὰρ τοῖς ἀτελέσιν ὁ νοῦς τῷ σῶματι πολλάκις συσχηματίζεται»²⁹. Διότι δὲ ἁμαρτωλὸς εἶναι ἡ κατάστασις οὐ μόνον τοῦ

28. Βαρσανουφίου καὶ Ἰωάννου, *Βίβλος*, ἐκδ. ὑπὸ Νικοδήμου Ἀγιορείτου, 1984, σ. 64. 49. 63. Πρβλ. καί: Θεογνώστου, *Περὶ πράξεως καὶ θεωρίας...* μγ'. Ἐν: Φιλοκαλῖα Β', 263: «Ζήτει τὴν μὴ φυσικοῦσαν γνώσιν ὡς θεογνωσίας αἰτίαν».

29. Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου, *Κλίμαξ*, (1979³). ΚΗ', κε' (σ. 161). Ὁμοίως καί: Μεγάλου Ἀντωνίου, *Παραινέσεις...*, α', β', ἐν: Φιλοκαλῖα Α', 4: «Οἱ ἄνθρωποι λογικοὶ καταχρηστικῶς λέγονται οὐκ εἰσὶ δὲ λογικοί, οἱ τοὺς λόγους καὶ τὰ

ἐκτὸς τῆς ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ θείας Χάριτος ζῶντος, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀμαρτωλοῦ Χριστιανοῦ, εἶναι ἀδύνατον τὸ ὀρθῶς θεολογεῖν ὑπὸ τῶν δύο τούτων κατηγοριῶν τῶν ἀνθρώπων. «Ὁ μὴ ἄνωθεν διδασκόμενος, ἀλλὰ τὰ κάτω ἐτι φρονῶν, πῶς τοὺς ὁμοίους ἰάσεται; “Τυφλὸς γὰρ τυφλόν, ἐὰν ὁδηγῇ, ἀμφοτέρω εἰς βόθυνον ἐμπεσοῦνται”». Ἡ θεο-λογία εἶναι *συνέπεια* ἀγιότητος τοῦ βίου: «τέλος δὲ ἀγνεύσεως, θεολογίας ὑπόθεσις... Ἀγνεύει μαθητὴν θεολόγον εἰργάσατο», ὁ λογικῶς δὲ ἐργαζόμενος τελεῖ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Θεοῦ: «Ὁ γὰρ Θεὸν μὴ γινούς, στοχαστικῶς ἀποφθέγγεται»³⁰. Ὅθεν προ-ηγείται τοῦ θεολογεῖν ἡ ἀγιότης τοῦ βίου διὰ καθάρσεως ἐκ τῶν παθῶν, καὶ δὴ δι’ ἀπορρίψεως τοῦ «παλαιοῦ» ἀνθρώπου δι’ ὅλων τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, αἵτινες ἴστανται ὡς ἐμπόδιον εἰς τὴν πορείαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀληθῆ θεο-γνωσίαν καὶ θεο-λογίαν. Ἐδῶ, πλέον, ἐντάσσεται καὶ ὁ ἀμειλικτος πόλεμος τῶν θεολόγων τούτων τῆς Ἐρήμου καὶ κατὰ τῆς φυσικῆς λογικῆς. Οὗτοι ἀπαιτοῦν ἀπόρριψιν οὐ μόνον τῶν παρὰ φύσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν κατὰ φύσιν παθῶν καὶ δυνάμεων: «... οὐδὲ πάθος ἔχοντα, θεολογίας ἄπτεσθαι»³¹. «Πῶς δὲ ἑαυτὸν ἀρνεῖται ὁ ἄνθρωπος; Εἰ μὴ ἀφείδῃ τὰ θελήματα αὐτοῦ τὰ φυσικά, καὶ τῷ Χριστῷ ἀκολουθήσας διὰ τοῦτο γὰρ εἰδικῶς περὶ τῶν φυσικῶν λέγει, καὶ οὐ τῶν παρὰ φύσιν... Ἐὰν γὰρ μὴ ἀποθάνῃ ἄνθρωπος τῇ σαρκί, τῷ Πνεύματι ζῶν, ἐγερθῆναι οὐ δύναται»³². Τοῦ θεολογεῖν, λοιπόν, θὰ πρέπει νὰ προηγηθεῖ νεκρανάστασις ἐν Πνεύματι Ἀγίῳ, ἄλλως δὲ καταντᾷ τοῦτο δαιμονικὴ θεολογία. «Καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι» (Ἰακ. 2,19) μὲν,

βιβλία τῶν πάλαι σοφῶν ἐκμαθόντες, ἀλλ’ οἱ λογικὴν ἔχοντες ψυχὴν καὶ δυνάμενοι διακρίνειν, τί μὲν ἐστὶ τὸ καλόν, ποῖον δὲ ἐστὶ τὸ κακόν· καὶ τὰ μὲν πονηρὰ καὶ ψυχοβλαβῆ φεύγοντες, τὰ δὲ ἀγαθὰ καὶ ψυχωφελῆ σπουδαίως διὰ μελέτης ἔχοντες· καὶ ταῦτα πράττοντες μετὰ πολλῆς τῆς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχαριστίας· οὗτοι μόνον λογικοὶ ἄνθρωποι κατὰ ἀλήθειαν ὀφείλουσι λέγεσθαι. Ὁ τῇ ἀληθείᾳ λογικὸς ἄνθρωπος μίαν ἔχει σπουδὴν, τὸ πείθεσθαι καὶ ἀρέσκειν τῷ Θεῷ τῶν ὅλων». Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, *Κεφάλαια περὶ ἀγάπης* Β', σζ'. Ἐν: *Φιλοκαλία* Β', 24: «Τοῖς γὰρ φαύλοις οὐκ εἰς καλὸν ἢ γνῶσις συμβαίνει, εἰ καί... καλὴ ἡ γνῶσις τῇ φύσει».

30. Ἀγίου Ἰωάννου, *Κλίμαξ*, ΛΑ', στ': «Ὁ τοὺς κάτω παιδεύων, ἄνωθεν ἐκ τοῦ ἡμῶν διδάσκει... Οὐκ γὰρ δυνατόν τοῖς κάτω τὰ χαμαὶ θεραπεύειν ποτέ»· πρβλ. καὶ τὸ ἐπ' αὐτοῦ σχόλιον (σ. 172)· Λ', ιβ'-ιδ' (σ. 169). Ἡ Μοναχικὴ θεολογία ἐπικαλεῖται συχνάκις τὸν ἀποστολικὸν λόγον: «Ὁ διδάσκων ἑτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις» (Ρωμ. 2, 21); (Πρβλ. ἀνωτ. μν. ἐργ.: *Βίβλος*, νθ', ξα' (σ. 60. 62)· *Κλίμαξ*, ΛΑ', ρ' (σ. 180) κ.ά.). «Ἡμεῖς οὐκ ἐδιδάχθημεν σωματοκτόνοι, ἀλλὰ παθοκτόνοι» (Ἀββᾶς Ποιμὴν, ρπγ', ἐν: *Γεροντικὸν* (ἐκδ. ὑπὸ Π. Β. Πάσχου), 1981³, 101.

31. *Κλίμαξ*, ΚΖ', θ' (σ. 150).

32. Βαρσανουφίου, *Βίβλος*, ξ' (σ. 61)· Ἰωάννου, *Κλίμαξ*, Δ', γ' (καὶ τὸ σχόλιον 1' σ. 28).

ἀλλὰ πράττουν κατὰ τὸ ἐαυτῶν θέλημα καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ³³. Καθίσταται, λοιπόν, φανερόν, ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς θεολογίας δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν δογματισμόν, ἥτοι τὴν ψιλὴν ἀποδοχὴν καὶ ἀκριβῆ γνώσιν δογματικῶν τινων διδασκαλιῶν, ἥτοι πρὸς τὴν θεωρητικὴν ὀρθο-δοξίαν. «Ὁ πῖστιν μὲν ὀρθὴν κεκτημένος, ἀμαρτίας δὲ διαπραπτόμενος, ὁμοίός ἐστι προσώπῳ, μὴ ἔχοντι ὀφθαλμούς»³⁴. Ὁρθοδοξία εἶναι τό, ἐν τῷ ὀρθῶς δοξάζειν, ὀρθῶς πράττειν. Ἀλλὰ καὶ ὁ θεολογικὸς γνωστικισμός, ὡς ἔργον νοητικῆς ἐκμαθήσεως τῶν ἀληθειῶν τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, κατακρίνεται ὑπὸ τῶν θεολόγων τῆς Ἐρήμου ὡς «ἡ τῶν δαιμόνων θεολογία», ἥτις μάλιστα προσήκει εἰς πεπαιδευμένους, κατ' ἐξοχὴν, θεολόγους. «Εἰσὶ τινες τῶν ἀκαθάρτων Δαιμόνων τὴν τῶν θείων Γραφῶν ἐρμηνείαν ἐν προοιμίῳ ἡμῖν ὑφηγούμενοι· τοῦτο δὲ μάλιστα φιλοῦσι ποιεῖν ἐν ταῖς τῶν κενოდόξων καρδίαις, καὶ μάλιστα τῶν τὴν ἔξω σοφίαν ἐξησκημένων· ἵνα, κατὰ μικρὸν αὐτοὺς ἀπατώντες, εἰς αἱρέσεις καὶ βλασφημίας ἀγάγωσιν»³⁵.

Τὸ βαθύτατον «ὄργανον» ἀληθοῦς θεογνωσίας καὶ θεολογίας εἶναι ἡ ἀγάπη, οὐχί, ὅμως, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ποὺ κακοποιεῖται αὕτη ὑπὸ τῶν παντὸς εἶδους Οὐμανιστῶν. Διότι οἱ πάντες ζητοῦν νὰ γίνουν λαο-σωτῆρες καὶ ἔθνο-σωτῆρες, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ κατέξουν μίαν θέσιν, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ρέει «πακτωλὸς» χρημάτων! Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι οὐδεὶς ἀγαπᾷ, οὐδὲ εἶναι πρόθυμος ἢ δύναται νὰ βοηθήσει τοὺς ἄλλους, ἐὰν δὲν κινεῖται, συγχρόνως, καὶ ὑπὸ ἰδίου τινὸς συμφέροντος! Μόνον ὁ Θεὸς εἶναι «φιλόανθρωπος», διὸ καὶ «σωτὴρ» ἡμῶν (Τίτ. 3,4). Ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι «σύνθημα», συνταγὴ κοινωνικῆς εὐημερίας, ὅπως ἔχει καταστήσει. Ἡ ἀγάπη τυγχάνει ἐκ τῶν ἀδυνάτων! «Οὐδεὶς ἀγαθός, εἰμὴ εἷς, ὁ Θεός» (Μρκ. 10,18). Ἡ ἀγάπη ἀποτελεῖ

33. Πρβλ. Ἀββᾶ Ἀμμωνᾶ, Α': *Περὶ τῶν θελόντων ἡσυχάσαι*, ἐν: ΒΕΠ 40, 67: «Ὅστις φυλάττει τοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ, ἔγνω τὸν Θεόν, καὶ ποιεῖ αὐτοὺς ὡς ἐποφειλῶν. Μὴ ζητήσης τὰ ὑψηλὰ τοῦ Θεοῦ, ἐν ὧσιν εὐχῇ τὸν Θεὸν περὶ βοηθείας, ἵνα ἔλθῃ σοι καὶ σῶσιν σε ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας. Τὰ γὰρ τοῦ Θεοῦ ἀφ' ἐαυτῶν ἔρχονται, ἐὰν ὁ τόπος ἀγνός καὶ ἀβέβηλος γένηται. Ὅστις στηρίζει ἐαυτὸν ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ γνώσει καὶ κατέχει τὸ θέλημα αὐτοῦ, κτάται ἐχθρὰν καὶ ἐκτὸς τοῦ πνεύματος οὐ δύναται εἶναι τοῦ φέροντος λύπην τῇ καρδίᾳ. Ὅστις ὁρᾷ τοὺς λόγους τῆς Γραφῆς καὶ ποιεῖ αὐτοὺς κατὰ τὴν αὐτοῦ γνώσιν καὶ στηρίζει αὐτὸν ἐπ' αὐτοῖς, ὅτι «οὕτως ἐστίν», ὁ τοιοῦτος ἀγνοεῖ τὴν δόξαν Αὐτοῦ καὶ τὸν πλοῦτον Αὐτοῦ».

34. Ἀγίου Ἰωάννου, *Κλίμαξ*, ΚΣΤ', (Γ'), μβ' (σ. 148). Ὁ J. Meyendorff ἀναφέρει σχετικῶς περὶ τῆς «Μοναστικῆς θεολογίας»: «Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν τυπικὸν συντηρητισμὸν τῶν ἐπισήμων ἐκκλησιαστικῶν κύκλων καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν τοῦ κοσμοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡ θεολογία αὕτη ὑπῆρξε τὸ πλέον δυναμικὸν καὶ δημιουργικὸν ρεῦμα ἐπὶ τῆς καθόλου Βυζαντινῆς διανοήσεως» (μν. ἔργ., 66):

35. *Κλίμαξ*, ΚΣΤ', (Β') λστ' (σ. 141).

πλήρωμα καὶ ἔκφρασιν τελείας κατὰ Θεὸν ζωῆς: «... ἐνταλμάτων δὲ φυλακῇ, ἀγάπης τεκμήριον· ἀγάπης δὲ ἀρχή, πλήθος ταπεινώσεως· πλήθος δὲ ταπεινώσεως, γέννημα ἀπαθείας· ταύτης δὲ κτήσις, ἀγάπης πλήρωμα, ἵπουν Θεοῦ τελεία ἐνοίκησις, τοῖς δι' ἀπάθειαν καθαροῖς τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται»³⁶.

Ἡ ἐνασχόλησις, λοιπόν, περὶ τὴν θεο-λογίαν ἀποτελεῖ δεινὸν ἔργον, ἀφοῦ προϋποθέτει θεο-γνωσίαν, ἥτοι συμμόρφωσιν τῆς προσωπικῆς ζωῆς πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. *Λογοκρατίαν* ἀσκούν μόνον οἱ φιλόσοφοι, οὐχὶ ὅμως καὶ οἱ χριστιανοὶ θεολόγοι. «Οἱ γὰρ φιλόσοφοι τῶν Ἑλλήνων λόγους μαθάνουσι... Ὁ γὰρ Χριστιανισμὸς βρώσις ἐστὶ καὶ πόσις... Τὸ οὖν *λαλῆσαι* περὶ ἀπαθείας καὶ τελειότητος εὐκόλον· *πεῖρα* δὲ διελθεῖν εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς τελειότητος ὀλίγων ἐστίν». Ἀδύνατον, λοιπόν, τὸ λαλεῖν «λόγους πνευματικούς, ἄνευ γεύσεως»³⁷. Ἡ ἀγάπη, ὡς θεο-γνωστικὸν καὶ θεο-λογικὸν ὄργανον, δὲν ἀντικαθιστᾷ, τρόπον τινά, τὴν λογικὴν, ἀλλὰ συνιστᾷ τὴν συμπεριλήψιν ἐνὸς νέου τρόπου ζωῆς καὶ στοχασμοῦ, «ὅτι οὐκ ἔστιν ἔχων (ὁ ἄνθρωπος) τὸν *πρῶτον νοῦν τοῦ χοῦκοῦ φρονήματος*... τὸ Πνεῦμα ἔρχεται εἰς τὴν ψυχὴν,... καὶ ἐνεργεῖα δυνάμεως θεϊκῇ καταποθεῖται ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος καὶ ἀρπάζεται καὶ αἰχμαλωτίζεται εἰς αἰχμαλωσίαν μυστηρίων ἐπουρανίων καὶ γίνεται εἰς αὐτὸν

36. Κλίμαξ, ΚΣΤ', (Γ'), νε' (σ. 149). Πρβλ. καί: Διαδόχου Φωτικῆς, *Λόγος Ἀσκητικός*, ζ'. η', ἐν: Φιλοκαλία Α', 237: «Καλὸν οὖν αἰεὶ πίστει περιμένειν δι' ἀγάπης ἐνεργουμένης τὸν φωτισμὸν τοῦ λέγειν· οὐδὲν γὰρ *πτωχότερον* διανοίας, *ἐκτὸς* Θεοῦ, φιλοσοφοῦσης τὰ τοῦ Θεοῦ... Μεθύουσα ἡ ψυχὴ τῇ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ,... ἵνα πρῶτος ὁ διδάσκων τοῦ καρποῦ γεύσῃται δι' ἀγάπης τῆς γνώσεως». «Ἀγάπη γὰρ ὧν ὅλος ὁ λόγος τῆς γνώσεως», ἐλλείπει δὲ ταύτης «ἀργὸς ὁ νοῦς περὶ τὴν θεολογίαν γίνεται» (σ. 268).

37. Μακαρίου Αἰγυπτίου, ΙΖ', ι'-ιγ', ἐν: ΒΕΠ 41, 246-247. Ὅλον τὸ γνωσιολογικὸν πρόβλημα τῆς θεογνωσίας τῆς Ὁρθοδόξου θεολογίας συνοψίζεται εἰς τὸ ἀκόλουθον κείμενον τοῦ Ἀββᾶ Δωροθέου, *Ἔργα Ἀσκητικά*, (1991), ΙΖ' (σ. 382, 384): «Εἴτα τὸ ἐξῆς· Θεὸν γινώσκοντα καὶ Θεῷ γινωσκόμενα πρόβατα. Πῶς Θεὸν γινώσκοντα; Ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος ἐδίδαξεν εἰπών· Τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούουσι, καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν. Διὰ τί εἶπε· Τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούουσι; Ἀντὶ τοῦ· *Τῷ λόγῳ μου ὑπακούουσι, τὰς ἐντολάς μου φυλάττουν καὶ διὰ τοῦτο γινώσκουσίν με*· διὰ γὰρ τῆς φυλακῆς τῶν ἐντολῶν ἐγγίζουσιν οἱ Ἅγιοι τῷ Θεῷ, καὶ ὅσον ἐγγίζουσιν Αὐτῷ, τοσοῦτον γινώσκουσιν Αὐτὸν καὶ γινώσκονται ὑπ' Αὐτοῦ... Ὅσον γὰρ ἀποστρέφεται τις καὶ μακρύνει ἑαυτὸν ἀπὸ τινος, τοσοῦτον λέγεται ἀγνοεῖν αὐτὸν καὶ ἀγνοεῖσθαι ὑπ' αὐτοῦ, ὥσπερ καὶ ὁ ἐγγίζων ὁμοίως λέγεται γινώσκειν καὶ γινώσκεσθαι. Κατὰ τοῦτο οὖν λέγεται καὶ ὁ Θεὸς ἀγνοεῖν τοὺς ἁμαρτωλοὺς, καθὼ μακρύνουσιν ἑαυτοὺς ἀπ' Αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος τοῖς τοιοῦτοις λέγει· Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς. Οἱ οὖν Ἅγιοι,... ὅσον κτώνται διὰ

νοῦς ἔνθεος», μανθάνων καὶ διδάσκων, «ἃ οὔτε οἱ νομοδιδάσκαλοι, οὔτε οἱ λογομάχοι διδάσκειν δύνανται»³⁸.

3. Οἱ θεολόγοι τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας

Μετὰ τὸ ἀνωτέρω διάγραμμα, δυνάμεθα, τώρα, νὰ ἐξειδικεύσομεν τὸν λόγον περὶ τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ καὶ Φιλοσοφίας, ἡ θεολογίας καὶ κοσμικῆς σοφίας καὶ ἐπιστήμης, δι' ἀναφορὰς εἰς θεολόγους τινὰς τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, οἵτινες ἀπετέλεσαν σταθμὸν προσδιορισμοῦ τῶν σχέσεων τούτων καὶ διαφορῶν μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ Φιλοσοφίας.

α'. Οἱ Ἀπολογηταὶ τοῦ 2ου αἰῶνος

Ἡ σχέσις Χριστιανισμοῦ καὶ Φιλοσοφίας, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ἐμφανίσεως καὶ ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, θὰ ἡδύνατο νὰ διαγραφεῖ ὡς ἀκολουθῶς περίπου· —ὁ ὅρος «φιλοσοφία» ἐχρησιμοποιεῖται μέχρι καί, σχεδόν, τοῦ 17ου αἰ., ὡς περιεκτικὸς συμπάσης τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην χρησιμοποιεῖται ἐν προκειμένῳ. Οἱ πρῶτοι, πεπαιδευμένοι φιλοσοφικῶς, χριστιανοὶ θεολόγοι, εὐρεθέντες ὑπὸ τὰ πυρὰ τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων, οἵτινες ἐπεζήτουν νὰ παραστήσουν τὸν Χριστιανισμόν ὡς θρησκείαν τοῦ παραλόγου καὶ τῶν ἀπαιδευτῶν, ἀνέλαβον τὸ δύσκολον ἔργον νὰ παρουσιάσουν τὸν Χριστιανισμόν ὡς «τὴν μόνην φιλοσοφίαν ἀσφαλῆ τε καὶ σύμφορον»³⁹, ἀνταποκρινόμενοι καὶ πρὸς τὴν ἐπιταγὴν τῆς Ἀγίας Γραφῆς: «ἔτοιμοι δὲ αἰεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος» (Α' Πέτρ. 3,15). Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐπιχειρεῖ ἡ χριστιανικὴ θεολογία νὰ ἰδιοποιηθεῖ τὸ ἔργον καὶ τὰ περιεχόμενα τῆς Φιλοσοφίας καὶ νὰ ἀποδείξει, ἀφ' ἐνὸς μὲν, ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἔχει γνήσιον ἠθικὸν ὑπόβαθρον, καὶ πληροῖ τὸ βάθος καὶ τὰ αἰτήματα καὶ τῆς ἀνθρωπίνης λογικῆς, ἀφ' ἑτέρου δέ, ὅτι ἡ θύραθεν φιλοσοφία γέμει λογικῶν ἀντιφάσεων καὶ ἠθικῶν ἐκκλίσεων. Συγχρόνως δέ, ἐπὶ τῇ βάσει καὶ τῆς υἱοθετηθείσης περὶ «σπερματικῶς λόγου» θεωρίας τῆς Στοᾶς, δὲν ἀπορρίπτεται συλλήβδην ἡ ἔξω σοφία, ἀλλ' ἀναγνωρίζονται εἰς αὐτὴν καὶ θετικὰ τινα στοιχεῖα, τὰ ὅποια, ὅμως, διεκδικοῦνται ὡς ὄντα «χριστιανικά», ὅπως χαρακτηριστικῶς διατυπώνει ὁ ἀπολογητὴς καὶ

τῶν ἐντολῶν τὰς ἀρετὰς, τοσοῦτον προσοικειοῦνται τῷ Θεῷ, καὶ ὅσον προσοικειοῦνται Αὐτῷ, τοσοῦτον γινώσκουσιν Αὐτὸν καὶ γινώσκονται ὑπ' Αὐτοῦ».

38. Μακαρίου Αἰγυπτίου, Ὁμιλ. ΚΒ', γ'. ΒΕΠ 42, 103.

39. Ἰουστίνου, Διάλογος πρὸς Τρύφωνα, 8. ΒΕΠ 3, 216.

μάρτυς Ἰουστίνος: «Οἱ μετὰ Λόγου βιώσαντες Χριστιανοί εἰσιν», ἀφοῦ ὁ Θεῖος Λόγος, «ὅς ἐστιν ὁ Χριστός», «ἦν καὶ ἔστιν ὁ ἐν παντὶ ὢν». «Ὅσα οὖν παρὰ πᾶσι καλῶς εἴρηται, ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ἔστιν»⁴⁰.

Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο εἰργάσθη μία σειρὰ ἀπολογητῶν καὶ θεολόγων τοῦ 2ου καὶ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ., οἵτινες ἐπεδόθησαν εἰς τὸ δυσχερὲς ἔργον καταδείξω, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ ἀληθὴς καὶ γνησία φιλοσοφία, ἐνῶ ἡ θύραθεν φιλοσοφία γέμει πλάνης καὶ ἀνηθικότητος. Οὕτω, διὰ πρώτην φοράν, ἐμφανίζεται ὁ κίνδυνος ἀλλοιώσεως καὶ διαστροφῆς τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας ἐκ τῶν ἔσω, ἥτοι ἐκ τῆς θεολογίας τῆς, ἥτις τείνει νὰ ἐκλάβει ταύτην ὡς *θεωρητικὴν*, τουτέστιν ὡς ἐναρμονιζομένην πρὸς τὴν λογικὴν καὶ ὡς ὑποκειμένην εἰς τὰ κριτήρια καὶ εἰς τὰς διεργασίας τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως. Τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως θείας Ἀποκαλύψεως καὶ ἀνθρωπίνου λόγου τίθεται πλέον ὀξύ, τὸ δὲ αἷτημα τοῦ Γνωστικισμοῦ περὶ μιᾶς θρησκείας τῶν ἐκλεκτῶν, τῶν καθαρῶν καὶ τῶν μεμνημένων, ἥτοι τῶν «γνωστικῶν», κάμνει αἰσθητὴν τὴν παρουσίαν του καὶ εἰς τοὺς προβληματισμοὺς τῶν θεολόγων τῆς Ἐκκλησίας.

Κατὰ τὸν Α. v. Harnack, οἱ Γνωστικοὶ «ὑπῆρξαν οἱ θεολόγοι τοῦ πρώτου αἰῶνος τοῦ Χριστιανισμοῦ», μὲ κύριον ἔργον «τὴν ἐνεργὸν ἐκκοσμίκευσιν, εἰδικώτερον δὲ ἑλληνοποίησιν, τοῦ Χριστιανισμοῦ» (μν. ἔργ.: *Dogmengeschichte*, I, 250). Εἰς τὴν ἀποψιν ταύτην τοῦ Harnack ἀντιτίθεται ὁ R. Bultmann, θεωρῶν: «Ἡ Γνώσις δὲν ὑπῆρξε, τὸ πρῶτον, ἐν ἐνδο-χριστιανικῶν καὶ ἐνδο-ἐκκλησιαστικῶν φαινόμενον..., ἀλλ' ἔχει τὰς ρίζας τῆς εἰς μίαν, ἐκ τῆς εἰδωλολατρικῆς Ἀνατολῆς, διεισδύσασαν δυαρχικὴν, λυτρωτικὴν-εὐσέβειαν, παριστῶσαν, ἐν τῷ συνόλῳ τῆς, ἐν παράλλῳ ἢ καὶ ἀντίζῳ φαινόμενον πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν». Παρὰ δὲ «τὴν ἀμοιβαίότητα τῶν ἐπιδράσεων», «τὸ ἴδιον τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεως ἀπουσιάζει ἐκ τῆς Γνώσεως», ἐκδηλούμενον ὡς «συναλληλία πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τῆς δεσμεύσεως εἰς τὸ κείμενον τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, τὴν Παλαιὰν Διαθήκην» (*Theologie des Neuen Testaments*, 1961⁴, 109. 111-112). Εἰδικώτερον περὶ Γνώσεως, πρβλ. R. Bultmann, *Das Urchristentum im Rahmen der antiken Religionen*, 1963, 152 ἑξ. Πρὸς τὴν ἀποψιν ταύτην συντάσσεται, μᾶλλον, καὶ ὁ O. Cullmann, θεωρῶν τὸν Γνωστικισμὸν ὡς «μίαν καθολικὴν σύνθεσιν γνώσεως καὶ θρησκείας» καὶ ὡς προσπάθειαν «συμφιλιώσεως τοῦ Εὐαγγελίου μετὰ συνόλου τοῦ εἰδωλολατρικοῦ πολιτισμοῦ, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν θρησκευτικῶν του πεποιθήσεων», τοῦθ' ὅπερ, ἐὰν θὰ συνέβαινεν, θὰ ἐσήμαινεν «ἐγκατάλειψιν τῆς βασικῆς χριστιανικῆς στάσεως, ἀνευ τῆς ὁποίας παύει ὁ Χριστιανισμὸς νὰ εἶναι χριστιανικός. Ἡ πλειὰς τῶν Χριστιανῶν διέγνωσε, μὲ ἀσφαλὲς αἰσθητήριον, τὸν κίνδυνον τοῦτον ἤδη εἰς ἀμφοτέρους τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας. Διότι ἡ νίκη τῆς Γνώσεως θὰ εἶχε σημάνει τὸ τέλος τοῦ Χριστιανισμοῦ». «Ὁ Γνωστικισμὸς εἶναι μία ψευδο-θεολογία, μία ἀρρωστημένη διαστροφή τῆς

40. Ἰουστίνου, Ἀπολογία Α', 46' Β', 10. 13. ΒΕΠ 3, 186. 205. 207.

χριστιανικής διανοήσεως» (*Das Urchristentum und die Kultur*, ἐν: Oscar Culmann. *Vorträge und Aufsätze*, ἐκδ. ὑπὸ K. Fröhlich, 1966, 497. 498).

Οὕτως ὁ ἀπολογητὴς *Τατιανός*, εἰς τὴν *Πρὸς Ἑλλήνας* ἀπολογία του, παραβάλλων διδασκαλίας ἐκ τῆς μυθολογίας, τῆς θρησκείας καὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰ δόγματα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀποδεικνύει τὴν ὑπεροχὴν τῶν τελευταίων: «εὐρήσομεν γὰρ οὐ μόνον τῆς Ἑλλήνων παιδείας τὰ παρ' ἡμῖν, ἐτι δὲ καὶ τῆς τῶν γραμμάτων εὐρέσεως ἀνώτερα», τόσον ἐξ ἐπόψεως λογικῆς, ὅσον δὲ καὶ ἐξ ἐπόψεως ἠθικῆς: «Λόγος γὰρ ὁ ἐπουράνιος, πνεῦμα γεγωνὶς ἀπὸ τοῦ πνεύματος καὶ λόγος ἐκ λογικῆς δυνάμεως», ἀπεκάλυψεν ἡμῖν ταῦτα. Συγχρόνως ἀπολογεῖται οὗτος ἔναντι μορφῶν τῶν Ἑθνικῶν κατὰ τῶν Χριστιανῶν: «Παρ' ἡμῖν οὐκ ἔστιν ἀνθρωποφαγία· ψευδομάρτυρες οἱ πεπαιδευμένοι γεγονότες». Τέλος, σκώπτων τοὺς Ἑλλήνας διὰ τὰ ἀνήθικα καὶ ἀνόητα διδάγματά των, — «τί γὰρ σεμνὸν φιλοσοφούντες ἐξηγέγκατε»; «Τί μέγα καὶ θαυμαστὸν οἱ παρ' ὑμῖν ἐργάζονται φιλόσοφοι»; «τὰ μὲν ἡμέτερα σωφρονεῖ, τὰ δὲ ὑμέτερα ἔθη μανίας ἔχεται πολλῆς» —, προβάλλει τὴν ἐπινοηθεῖσαν, ἀσύστατον, θεωρίαν περὶ *κλοπῆς* παντὸς λογικοῦ καὶ ἠθικοῦ διδάγματος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐκ τῶν «βαρβάρων», τουτέστιν ἐκ τοῦ Μωϋσέως, ὡς ὄντος «πρεσβυτέρου» καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὁμήρου: «Ποῖον γὰρ ἐπιτήδευμα παρ' ὑμῖν τὴν σύστασιν οὐκ ἀπὸ βαρβάρων ἐκτήσατο»⁴¹; Τὴν θεωρίαν ταύτην ἀναπτύσσει διεξοδικῶς καὶ *Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς*, διατυπώνων: «κλέπται πάσης Γραφῆς Ἑλληνες», «ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας πᾶσαν τὴν σοφίαν» καὶ «παρὰ Μωσέως λαβόντες».

Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς* ΣΤ', V· Ε', XIV· Α', XXIV. ΒΕΠ 8,192.172' 7,299. Πρβλ. καί: Εὐσεβίου, *Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή*, ΙΑ', 10,14. ΒΕΠ 26,27, ἐνθα ἀναφέρεται τὸ εἰς τὸν Νουμήνιον ἀποδιδόμενον: «Τί γάρ ἐστι Πλάτων ἢ Μωσῆς ἀπικίζων»; Ἡ θεωρία περὶ *κλοπῆς* τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καί, εἰδικώτερον, ἐκ τοῦ Μωϋσέως ἀνάγεται, ὡς γνωστόν, κυρίως εἰς τὸν ἐλληνιστὴν Ἰουδαῖον διανοούμενον Φίλωνα, τὸν Ἀλεξανδρέα (25 π.Χ.-54 μ.Χ.), καὶ ἐξυπηρετεῖ δύο, κυρίως, σκοπιμότητας: 1. Νὰ καταδείξει τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πνεύματος ἔναντι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις κατέτασσε καὶ τοὺς Ἰουδαίους μεταξὺ τῶν «βαρβάρων», ἀφοῦ ὁ Φίλων, ἐξ ἐπόψεως θρησκείας, ἦτο ἀνταρραγὴς Ἰουδαῖος. «Οὗτος ἦτο πεπεισμένος περὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἔναντι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ διὰ τὸν Φίλωνα πᾶσα ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ σοφία ἀνάγεται εἰς τὸν Μωϋσῆν» (J. Bühler, *Die Kultur der Antike*, 1957², 429). Καὶ 2. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐδικαίωνε τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν του ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καί, ἰδίως, ἐκ τοῦ Πλατωνισμοῦ, ἀφοῦ, τρόπον τινά, ἀνήγαγε ταύτην ὡς καταγομένην ἐκ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. «Ὁ φιλόσοφος Φίλων, ὅστις ὑπῆρξε σύγχρονος τοῦ Χριστοῦ, ἀποτελεῖ τὴν

41. Τατιανοῦ, *Πρὸς Ἑλλήνας*. ΒΕΠ 4, 242 ἐξ.

αρίστην εικόνα Ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῶν Ἰουδαίων εἰς τὴν σφαῖραν τῆς σκέψεως. Ἐνῷ ὀρθόδοξος εἰς τὴν θρησκείαν, εἶναι, εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὁ Φίλων εἰς πλατωνικός· ἕτεροι, αἰσθηταί, ἐπιδράσεις εἶναι ἐκεῖναι τῶν Στωϊκῶν καὶ Νεο-πυθαγορείων. Ἐνῷ ἡ ἐπίδρασις τοῦ μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων ἔπαυσε, μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ἱερουσαλήμ, οἱ χριστιανοὶ πατέρες εὗρον, ὅτι εἶχεν οὗτος δεῖξει τὸν δρόμον συμφιλιώσεως τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μὲ τὴν ἀποδοχὴν τῆς Ἑβραϊκῆς Γραφῆς» (B. Russell, *History of Western Philosophy*, 1974, 323). Ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς χρησιμοποιεῖ, κυρίως, τὴν θεωρίαν περὶ ἐπιδράσεων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας «εἰς τὴν ἀντιπαράθεσιν τοῦ πρὸς ἀκράτους ἀντιγνωστικοῦς Χριστιανοῦς, οἵτινες ἐθεώρουν τὴν φιλοσοφίαν ὡς ἐμπνευσθεῖσαν ὑπὸ τοῦ διαβόλου» (H. Chadwick, *Early Christian Thought and the Classical Tradition*, 1966, 43-44).

Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος ἐμφορεῖται καὶ ἡ μικρὰ ἀπολογία τοῦ φιλοσόφου Ἐρμείου, ὑπὸ τὸν τίτλον: *Διασυρμὸς τῶν ἔξω φιλοσόφων*, ὅστις καὶ ὑποδηλοῖ, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς συνιστᾷ τὴν μόνην ἀληθινὴν καὶ γνησίαν φιλοσοφίαν, ἔναντι τῆς ψευδο-φιλοσοφίας «τῶν ἔξω φιλοσόφων», ἣτις «σκιαμαχεῖ μᾶλλον ἢ τὴν τῶν ὄντων ἐπιστήμην ἔχει». «Βουλόμενος δεῖξαι τὴν ἐν τοῖς δόγμασιν οὖσαν αὐτῶν ἐναντιότητα» καὶ ὅτι «οὔτε σύμφωνα οὔτε ὁμόλογα οἱ φιλόσοφοι πρὸς ἀλλήλους λέγοντες ἐκτίθενται τὰ δόγματα», ἀντιπαραβάλλει οὗτος θεωρίας τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεμάτων, οἷον περὶ ψυχῆς, περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων κ.λπ., διὰ νὰ καταλήξει εἰς τὸ συμπέρασμα: «τὸ τέλος αὐτῶν ἀτέκμαρτον καὶ ἄχρηστον, ἔργῳ μηδενὶ προδήλῳ καὶ λόγῳ σαφεῖ βεβαιούμενον». «Ταῦτα οὖν τί χρὴ καλεῖν; Ὡς μὲν ἐμοὶ δοκεῖ, τερατεῖαν ἢ ἄνοιαν ἢ μανίαν ἢ στάσιν ἢ ὁμοῦ πάντα»⁴².

β'. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς

Τὴν πολεμικὴν ἀντιπαράθεσιν μεταξὺ ἐθνικῶν φιλοσόφων καὶ χριστιανῶν ἀπολογητῶν καὶ θεολόγων τῆς μεταποστολικῆς, ιδίως, περιόδου, διαδέχεται μία πλέον φιλειρηνικὴ ἐποχὴ καὶ διάθεσις πρὸς καταλλαγὴν καὶ σύζευξιν Χριστιανισμοῦ καὶ φιλοσοφίας, παρατηρουμένη, κυρίως, εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, τὴν ἑδραν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς θρησκευτικο-φιλοσοφίας, ἔνθα καὶ ἤκμασεν ἡ περιφέρημος Κατηχητικὴ Σχολή, μὲ διαπρεπεῖς θεολόγους, ὅπως τοὺς Πάνταινον, Κλήμεντα, Ὁριγένην κ.ἄ.

Μίαν βαθυστόχαστον καὶ ὠλοκληρωμένην, ἐν πολλοῖς, εἰκόνα περὶ τῶν σχέσεων Χριστιανισμοῦ καὶ Φιλοσοφίας, ἐπιστήμης καὶ κοσμικῆς σοφίας, ἐν γένει, προσέφερεν, ἀναμφισβητήτως, ὁ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς (περὶ τὸ 150-212/217 μ.Χ.). Ὁ Κλήμης ἀρνεῖται νὰ παραδεχθεῖ τὴν ἀπόρριψιν πάντων τῶν ἐκτὸς Χριστιανισμοῦ ἔργων τοῦ πολιτισμοῦ,

42. Ἐρμείου, *Διασυρμὸς τῶν ἔξω Φιλοσόφων*. ΒΕΠ 5, 73 ἔξ.

συλλήβδην, ὅπως τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης κ.λπ. Τοιαύτη, τυχόν, ἐκδοχή, θὰ ἀπέρριπτε τὴν θεϊαν πρόνοιαν, ἥτις «ἄνωθεν... καθάπερ κεφαλῆς εἰς πάντας διήκει»⁴³, θὰ ἐδαιμονοποίει τὸν κόσμον καὶ θὰ καθίστα τὸν Χριστιανισμόν συνοδοιπόρον τῶν ποικίλων Δυναρχικῶν συστημάτων, τὰ ὁποῖα θεωροῦν εἰς τὸν κόσμον *μόνον* κακὸν καὶ ἁμαρτίαν· οὕτως ὁ κόσμος θὰ ἔπαυε νὰ εἶναι κόσμος τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ. Πρὸς κατοχύρωσιν δὲ τῶν ἀπόψεών του χρησιμοποιεῖ ποικίλα θεολογικὰ ἐπιχειρήματα, καὶ δὴ τὰ ἀκόλουθα: Ἀδιαμφισβήτητον θέσιν καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀποτελεῖ ἡ ἁποψις, ὅτι καὶ *ἐκτὸς* τοῦ Χριστιανισμοῦ ὑπάρχει *καλὸν* καὶ *ἀγαθόν*, ἄλλως παραμένουν ἀκατανόητα τὰ λογικὰ καὶ ἀγαθὰ ἔργα τῶν ἐκτὸς Χριστοῦ σοφῶν καὶ εὐσεβῶν. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἑτέρα θέσις τοῦ Κλήμεντος εἶναι ἀκραιφνῶς θεολογική, ὅτι δηλ. «πάντων τῶν *καλῶν* αἴτιος εἶναι ὁ Θεός». «Οὐ τοίνυν κακίας ἔργον ἡ Φιλοσοφία, ἐναρέτους ποιούσα. Λείπεται δὴ Θεοῦ, οὗ μόνον τὸ ἀγαθύνειν ἔργον ἐστίν». Ἡ Ἀγία Γραφή διδάσκει, λοιπόν, «*θεόθεν* ἦκειν τὰ *ἀγαθὰ* τοῖς ἀνθρώποις»: «καὶ τὰ ἐν τέχναις ἀγαθὰ... θεόθεν ἔχει τὴν ἀρχήν»· «τὸ λογικὸν δὲ ἔργον κατὰ Θεὸν ἐκτελεῖται», «οἱ δὲ λόγῳ ἀγαθῷ κεχηρημένοι συνεγγίζουσι τοῖς τὰ καλὰ τῶν ἔργων ἐπιτελοῦσιν». «Καὶ Φιλοσοφίας οὖν ἐστὶν ἀλήθειά τις... καὶ κάλλος ἀληθινὸν παρὰ τὸ δεδολωμένον»⁴⁴. Ὁ Κλήμης θέτει, ἐνταῦθα, τέρμα εἰς τὰς αὐθαιρεσίας καὶ τὰς βιαιοπραγίας τῶν Χριστιανῶν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι, ἐμφορούμενοι ὑπὸ τῆς προκαταλήψεως, ὅτι πᾶν τὸ ἐξωχριστιανικὸν εἶναι βέβηλον καὶ ἁμαρτωλόν, κατέστρεφον *ἀδιακρίτως* πάντα τὰ ἔργα τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τῶν ἄλλων πολιτισμῶν, συντριβόντες ἔργα τέχνης, καίοντες χειρόγραφα ἐθνικῶν συγγραφέων κ.λπ., καὶ μετατρέποντες τὴν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ πίστιν εἰς βίαν καὶ βαρβαρότητα. Ἐπανερχεται δὲ εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἰουστίνου, δεχόμενος ὅτι, πᾶν τὸ καὶ ἐκτὸς τῆς ἐν Χριστῷ θείας Ἀποκαλύψεως λογικὸν καὶ ἠθικόν, τὸ καλὸν καὶ ἀγαθόν, εἶναι, κατ' οὐσίαν, «*χριστιανικόν*», ὡς ἐκ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ, κατ' ἄλλον δὲ μόνον τρόπον, ἥτοι φυσικόν, διδόμενον. Διὸ καὶ ἀπαιτεῖ νέαν καὶ πλέον θεολογικὴν ἐμβάθυνσιν εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἐν γένει πολιτισμοῦ, εἰδικώτερον δὲ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς λοιπῆς ἐπιστήμης.

Εἰς τοὺς περαιτέρω στοχασμούς του ὁ Κλήμης τολμᾷ, ὑποκείμενος εἰς τὸν κίνδυνον νὰ ὑπερβεῖ τὰ ὅρια τοῦ χριστιανικῶς θεολογεῖν· σκοπὸς του δὲ εἶναι ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ φιλοδόξου προγράμματός του,

43. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς*: ΣΤ', XVII. ΒΕΠ 8, 237.

44. *Στρωματεῖς*: ΣΤ', XVII. ΒΕΠ 8, 236. 238. 239· Α', IX· X. ΒΕΠ 7, 253.

ἦτοι ἡ οἰκειοποίησις, ὡς Χριστιανικῶν, τῶν αἰτημάτων καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν ὄλων, σχεδόν, τῶν θρησκευτικο-φιλοσοφικῶν ρευμάτων τῆς ἐποχῆς του. Οὕτως ἀφήνει τὴν *πίστιν*, ὡς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν σχέσεως πρὸς τὸν Θεὸν καὶ οἰκείας σωτηρίας, ἀνέγγιχτον, καὶ διαβεβαιώνει, ὅτι, μόνη ἡ εἰς Θεὸν πίστις, ἀποτελεῖ πλήρωμα καὶ σώζει, διασώζων οὕτω τὸν πανανθρώπινον χαρακτήρα τοῦ Εὐαγγελίου: ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι οὐχὶ «σύστημα» ἢ «σχολή» ἐκλεκτῶν, καθαρῶν, ἢ «γνωστικῶν», μουσμένων εἰς ἀποκρύφους διδασκαλίας, ἀλλὰ εὐ-αγγέλιον πανανθρώπινον, ἀποσκοποῦν εἰς τὴν σωτηρίαν «πάντων τῶν ἀνθρώπων» (Α' Τιμ. 2,4). Εἰς αὐτὸν θέσιν ἔχουν οὐ μόνον οἱ «γνωστικοί», οἱ πεπαιδευμένοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀπλοῖκοι ἄνθρωποι.

Ὁ Κλήμης δὲν ἀναιρεῖ μὲν τὴν πίστιν καὶ τὴν σημασίαν της διὰ τὴν σωτηρίαν, ἀλλ', ὅμως, τὴν σχετικοποιεῖ ἔναντι τῆς *γνώσεως*, ἣτις ἀποτελεῖ προσὸν τῶν τελείων, τῶν Χριστιανῶν «ποιότητος», εἰς τὴν σύγχρονον θεολογικὴν ὁρολογίαν. Οὕτως ἱκανοποιεῖ τὰς τάξεις τόσον τῶν ἀπλοϊκῶν πιστῶν, ὅσον καὶ τῶν «γνωστικῶν» ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς Ἐκκλησίας. «Πίστις δὲ οὐ σοφῶν τῶν κατὰ κόσμον, ἀλλὰ τῶν κατὰ Θεὸν ἐστὶν τὸ κτῆμα». Ἡ πίστις δὲν εἶναι γνώσις, ἀλλ' εἶναι «ὑπόληψις ἐκούσιος καὶ πρόληψις εὐγνώμων πρὸ καταλήψεως», ἦτοι «πρὸ ἀποδείξεως συγκατάθεσις», ἐκ τοῦ λόγου δὲ τούτου εἶναι αὕτη «οὐκ ἀπόδειξις». «Τὸ τῆς πίστεως καὶ τὸ τῆς ἀποδείξεως γένος διττόν, τὸ μὲν πειθῶ μόνον ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀκούοντων, τὸ δὲ ἐπιστήμην ἀπεργαζόμενον». Τὴν χριστιανικὴν πίστιν δὲ ταύτην, ἣτις «πρόληψις ἐκούσιος ἐστὶ καὶ θεοσεβείας συγκατάθεσις... διαβάλλουσι κενὴν καὶ βάρβαρον νομίζοντες Ἕλληνες», διὰ τὴν ἀπουσίαν ἐν αὐτῇ γνωστικῆς δυνάμεως⁴⁵.

Τὴν μομφὴν ταύτην τῆς Ἑθνικῆς φιλοσοφίας λαμβάνει σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ὁ Κλήμης, παρὰ τὰς ἐγειρομένας ἐνδοχριστιανικῶς θεολογικὰς ἐνστάσεις, τὰς ὁποίας ἀποτυπώνει ὡς ἀκολούθως: «Ἐνιοὶ δὲ εὐφυεῖς οἰόμενοι εἶναι ἀξιούσι μῆτε φιλοσοφίας ἅπτεσθαι μῆτε διαλεκτικῆς, ἀλλὰ μηδὲ τὴν φυσικὴν θεωρίαν ἐκμανθάνειν, μόνην δὲ καὶ ψιλὴν τὴν πίστιν ἀπαιτοῦσιν». Εἰς τὴν θεολογικὴν ταύτην ἐνστασιν δὲν ἐνδίδει ὁ Κλήμης, ἀλλὰ χωρεῖ εἰς σχετικοποίησιν τῆς πίστεως. Ἡ πίστις δὲν καταργεῖται μὲν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀπολυτοποιεῖται· ἀπλῶς ἀποτελεῖ αὕτη μίαν ἐκ τῶν ὁδῶν πρὸς τὸν Θεόν. «Αἶ δὴ ὁδοὶ σοφίας ποικίλαι ὀρθοτομεῖν ἐπὶ τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας, ὁδὸς δὲ ἡ πίστις». Ἡ πίστις εἶναι «ζήτησις... περὶ Θεοῦ» καὶ «εἰς εὐρεσιν» τείνουσα· «οἱ

45. *Παιδαγωγὸς* Γ', XI· *Στρωματεῖς*: Β', II· V· VI· H', III. BEP 7, 223. 310. 316. 317· 8, 303.

γὰρ ζητοῦντες κατὰ τὴν ζήτησιν τὴν ἀληθῆ... ἐμπλησθήσονται τῆς δόσεως τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, τουτέστι τῆς γνώσεως»⁴⁶. Ἡ γνῶσις, λοιπόν, ἀποτελεῖ «τελείωσιν τῆς πίστεως»· «διὰ ταύτης γὰρ τελειοῦται ἡ πίστις, ὡς τελείου τοῦ πιστοῦ ταύτῃ μόνως γιγνομένου»· «πλέον δέ ἐστι τοῦ πιστεῦσαι τὸ γνῶναι». Ἡ πίστις δὲν ἀναιρεῖται μὲν ὑπὸ τῆς γνώσεως, ὅμως ὑποβιβάζεται εἰς προστάδιον τῆς κατὰ Χριστὸν τελειώσεως: «οὐδ' ἄνευ πίστεως γνῶσιν ἐπακολουθήσαι». Τὰ κατορθώματα τοῦ γνωστικοῦ ὑπερέχουν τῶν τοῦ ἀπλοῦ πιστοῦ: «πᾶσα πρᾶξις γνωστικοῦ μὲν κατόρθωμα, τοῦ δὲ ἀπλῶς πιστοῦ μέση πρᾶξις λέγεται» ἄν, μὴδέπω κατὰ λόγον ἐπιτελουμένη μὴδὲ μὴν κατ' ἐπιστάσιαν κατορθουμένη». Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ γνωστικοῦ πληροῦται τὸ ἰδεώδες: «πιστὴ τοίνυν ἡ γνῶσις, γνωστὴ δὲ ἡ πίστις», πόρρω δὲ ἀπέχει τούτου ὁ ἀπλοῦς πιστός⁴⁷.

Εἰς τὸν ἀνωτέρω στοχασμὸν τοῦ Κλήμεντος κορυφοῦται καὶ ὁλοκληροῦται, ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, μία θεολογικὴ πορεία, ἣτις ἤρξατο ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων Ἀπολογητῶν, καὶ διὰ τῆς ὁποίας υἱοθετεῖται, διὰ χριστιανικῶν ἐπιχειρημάτων, τὸ αἶτημα τῆς κοσμικῆς γνώσεως καὶ φιλοσοφίας, ὅτι δηλ. ἡ γνῶσις, καὶ εἰς τὸν χώρον τοῦ Χριστιανισμοῦ, «πλέον ἐστὶ» τῆς πίστεως, καί, συνεπῶς, ὁ γνωστικὸς ὑπερέχει τοῦ ἀπλῶς πιστοῦ, ἢ εἰς τὴν σύγχρονον ὁρολογίαν: ὁ θεολόγος «πλέον ἐστὶ» τῶν ἄλλων πιστῶν.

Τὴν θέσιν τοῦ ταύτην ἐνίσχυσεν ὁ Κλήμης διὰ τῆς ἀποδοχῆς καὶ τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας, τὴν ὁποίαν ἀργότερον ἀνήγαγεν ὁ Ὠριγένης εἰς περὶωπὴν, καὶ διὰ τῆς ὁποίας διεχωρίσθη ὁ Χριστιανισμὸς εἰς θρησκείαν τῆς μάξης: τῶν ἀδαῶν, ἀμαθῶν καὶ ἀπλοϊκῶν πιστῶν, τῶν «νηπίων ἐν Χριστῷ», εἰς τοὺς ὁποίους προσφέρεται «γάλα καὶ οὐ βρῶμα» (Α' Κορ. 3, 1-2), ἤτοι ἡ θεία ἀλήθεια κεκαλυμμένη καὶ δι'

46. *Στρωματεῖς* Α', IX· Β', II· Ε', I. ΒΕΠ 7, 252· 308· 8, 114-115.

47. *Στρωματεῖς* Β', IV VI· ΣΤ', XIV. XVIII· Ζ', X. ΒΕΠ 7, 312 - 313. 319· 8, 218-219. 241. 270. Ὁ Κλήμης θεωρεῖ μὲν ἀναγκαίαν τὴν πίστιν, ἀλλ' ὡς προθάλαμον τῆς γνώσεως, ἥτοι οὐχὶ ὡς ἐπαρκῆ πρὸς τελείωσιν, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς «προαίρεσιν» καὶ «συγκατάθεσιν». Δι' αὐτὸν δὲν ἰσχύει ὁ ἀποστολικὸς λόγος: «ἐκ πίστεως εἰς πίστιν» (Ρωμ. Α', 17), ἀλλ' ὁ γνωστικὸς: ἐκ πίστεως εἰς γνῶσιν. Πρβλ. *Στρωματεῖς* Ε', I (ΒΕΠ 8, 114): «Τὴν πίστιν οὐκ ἀργὴν καὶ μόνην, ἀλλὰ σὺν ζητήσει δεῖν προβαίνειν φαμέν»· Ζ', III (8, 252): «Φιλοσοφία δὲ ἡ Ἑλληνικὴ οἷον προκαθαίρει καὶ προεθίζει τὴν ψυχὴν εἰς παραδοχὴν πίστεως, ἐφ' ἣ τὴν γνῶσιν ἐποικοδομεῖ ἢ ἀλήθεια»· *Ἐκ τῶν Προφητικῶν ἐκλογαί* (8, 343): «Ἀναγκαία γὰρ ἡ γνῶσις..., ὡς γὰρ οὐκ ἐστι πιστεῦσαι ἄνευ κατηχήσεως, οὕτως οὐδὲ καταλαβέσθαι ἄνευ γνώσεως». Περὶ τοῦ *Γνωστικοῦ* παρὰ Κλήμεντι βλ. καί: Μ. L. Farantos, *Die Gerechtigkeit bei Klemens von Alexandrien*, Bonn 1972, 221 ἐξ.

εικόνων, ὅπως εἰς τὰ νήπια, καὶ εἰς τὴν θρησκείαν τῶν γνωστικῶν, ἦτοι τῶν θεολόγων, οἵτινες, διεισδύοντες διὰ τοῦ «γράμματος» εἰς τὸ «πνεῦμα» τοῦ Εὐαγγελίου, συνιστοῦν τὴν τάξιν τῶν τελείων καὶ τῶν ἐκλεκτῶν.

Ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία διέγινωσε τὸν σοβαρὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διατρέχει τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Ἰησοῦ ἐκ τῶν διαφόρων πνευματικῶν ρευμάτων τοῦ Γνωστικισμοῦ, τὰ ὅποια εὗρον εὐρείαν διάδοσιν καὶ εἰς τοὺς κόλπους τῆς καὶ προήρχοντο, εἴτε ἐκ τῆς ἐξ Ἀνατολῶν ἀφορμηθείσης θρησκευτικο-σοφιστίας, εἴτε καὶ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, καὶ τὰ ὅποια προέβαλλον ὡς ἀπαίτησιν τὴν μετατροπὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς ἓν ἐκλεκτικὸν σύστημα, εἰς τὸ ὁποῖον θέσιν θὰ εἶχον μόνον, ἢ πρωτίστως, οἱ «ἐκλεκτοὶ» ἢ «γνωστικοὶ» ἢ «σοφοί», καὶ ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτῶν δι' ὅσων μέσων διέθετε, κυρίως δὲ διὰ τῶν φορέων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παραδόσεως θεολόγων αὐτῆς, γνωστότεροι τῶν ὁποίων τυγχάνουν οἱ: Εἰρηναῖος καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Ἰππόλυτος. Ἐν τούτοις ὁ «γνωστικισμός», ὡς αἶτημα καὶ ὡς φαινόμενον, ἐπέζησε μέχρι σήμερον εἰς τὸν χώρον τοῦ Χριστιανισμοῦ, κυρίως μὲν εἰς τὸν Δυτικόν, τοῦ ὁποίου κυρία τάσις ὑπῆρξεν ἡ μετατροπὴ τῆς πίστεως εἰς θεο-λογίαν καὶ γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Ἀνατολικόν, διὰ μεμονωμένων θεολόγων, κυρίως δὲ ὑπὸ τὰ διάφορα γκροῦπ τῶν «ἐκλεκτῶν», ὅπως τῶν Ὁργανωσιακῶν, Νεο-Ορθοδόξων, σήμερον, κ.λπ., τῶν ὁποίων τὰ μέλη των αὐτοπροβάλλονται ὡς οἱ πλέον «καθαροὶ» ἐξ ἐπόψεως ἠθικῆς καὶ ὡς οἱ πλέον «ίκανοι» ὡς θεολόγοι, μὲ κύριον αἶτημα νὰ καθέξουν οὗτοι, ὡς οἱ δικαιούμενοι, τὰς καιρίας ἐκκλησιαστικὰς καὶ ἀκαδημαϊκὰς θεολογικὰς θέσεις. Τὸ βάθος τῶν «συστημάτων» τούτων εἶναι ἀθεΐα, ὡς προβολὴ τῆς «φαρισαϊκῆς» θεολογίας καὶ ἠθικῆς ὑπὸ χριστιανικὸν μανδύαν.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω δὲν ἀμφισβητεῖται ἡ νομιμότης τῆς *Θεολογίας* ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ἦδη εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην ἀπαντᾷται ὁ *διδάσκαλος*, ὡς διάφορος χαρισματικὸς βαθμὸς ἐναντι τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων, τοῦ ὁποίου ἔργον εἶναι ἡ ἀκριβὴς καὶ πιστὴ παράδοσις τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου ἐντὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς (πρβλ. Πρξ. 13,1' Ρωμ. 12,7' 16,17' Α' Κορ. 12, 28-30' 14,26' Ἐφεσ. 4, 20-21' Β' Θεσ. 2,15 κ.ά.). Εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν ὑπῆρχεν ὁ διδάσκαλος, ὡς αὐτοτελὲς ἐκκλησιαστικὸν χάρισμα καὶ ἀξίωμα, ὁμοῦ μετὰ «τῶν ἐπισκόπων καὶ διακόνων», οἵτινες «λειτουργοῦσι καὶ αὐτοὶ τὴν λειτουργίαν τῶν προφητῶν καὶ διδασκάλων» (*Διδαχὴ*, 15.ΒΕΠ 2,220). Οἱ δὲ πρῶτοι θεολόγοι τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξαν λαϊκοί, ἢ «ἤρξαντο τοῦ θεολογικοῦ τῶν ἔργου ὡς λαϊκοί: ὅπως Κυπριανός, Βασίλειος, Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Ἰερώνυμος, Αὐγουστίνος, Ἰουστίνος, Τερτυλλιανός, Πάνταινος, Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, Ὁριγένης κ.λπ.», (Υ. Congar, *Der Laie*, 1964³, 503 ἐξ.). Τὸν καινοδιαθηκικὸν τούτον τύπον τοῦ Διδασκάλου διέσωσε μόνη ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, «τῆς ὁποίας οἱ θεολογικοὶ διδάσκαλοι εἶναι, συνήθως, σὺχὶ κεχειροτονημένοι κληρικοί, ἀλλὰ λαϊκοί. Τὸ χαρισματικὸν ἀξίωμα τοῦ Διδασκάλου, τὸ

όποιον υπήρχεν ἐξ ἀρχῆς, ὡς ἴδιον ἀξίωμα, παρὰ τῷ ἀξιώματι τοῦ Διακόνου, τοῦ Προσβυτέρου καὶ τοῦ Ἐπισκόπου, διέσωσε, περαιτέρω, ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία» (E. Benz, *Geist und Leben der Ostkirche*, 1971², 182).

Οὐχ ἦπτον δύναται ἡ Θεολογία νὰ ἀποβεῖ ἐπικίνδυνον διὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἔργον, ὅταν, ἐν τῇ προσπάθειά της νὰ καταστήσῃ αὐτὴν πλέον κατανοητὴν καὶ συνειδητὴν, τείνει νὰ ἐκλογικεύσῃ ἢ νὰ ἐκκοσμικεύσῃ ἢ νὰ «ἀπομυθεύσῃ» αὐτήν, ἢ νὰ αὐτονομηθεῖ ἢ νὰ ἐξαρθεῖ ὑπεράνω τῆς πίστεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ E. Seeberg ἐξαίρει τὴν βαθεῖαν ἐπίδρασιν τῆς Γερμανικῆς θεολογίας «ἐπὶ τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν τῆς Βαλκανικῆς»: «Σχεδὸν πανταχοῦ εἰς τὰς Σχολὰς ταύτας διαπιστώνει τις τὴν Γερμανικὴν ἐπίδρασιν καὶ τὰς ἐπιπτώσεις τῆς Γερμανικῆς ἐπιστημονικῆς θεολογίας» (ἐν: E. Benz, *Die Ostkirche*, 1952, 314). Ὁ δὲ Ch. Maczewski, εἰς τὸ ἔργον του: *Die Zoi-Bewegung Griechenlands*, 1970), ἐπισημαίνει τὰ προβλήματα, ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, τόσον ἐκ τῆς τάσεως πρὸς αὐτονόμησιν τῆς Ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας της, ὅσον καὶ ἐκ τῆς θεολογοποιήσεως τῆς ζωῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν Ὁργανώσεων, ἥτις ἀπέβη εἰς βάρος τῆς ἐκκλησιαστικότητος αὐτῶν. Οὕτως ἀναφέρει: «Ἐν τῷ Ἑλληνικῷ Πανεπιστημίῳ διάγει ἡ Θεολογία ἰδίαν ζωὴν, ἀποκεκομμένην ἐκ τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας..., παριστώσα τὴν ἀπόθεσιν, μᾶλλον, δυτικῆς, —προτεσταντικῆς καὶ καθολικῆς—, θεολογικῆς ἐπιστήμης ἐπὶ Ὁρθοδόξου ἐδάφους, καὶ τὸν φορέα τοῦ, ἐν γένει, πνευματικοῦ ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς νέας Ἑλλάδος, καὶ οὐχὶ μίαν ἐκ τοῦ γνησίου Ὁρθοδόξου πνεύματος προσδιοριζομένην ἐπιστήμην» (59).

Διὰ δὲ τὴν Ζωὴν-Ὁργάνωσιν, καὶ τὰς παρεμφερεῖς, ἀναφέρεται, ὡς βασικὴ, ἡ προσπάθειά της νὰ ἀνανεώσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν διὰ τῆς θεολογίας, μὲ ἀποτέλεσμα «τὴν ἀφανὴ χειραφέτησιν ἐκ τῆς αὐθεντίας τῆς ἐπιστήμης Ἐκκλησίας, ἐκ μέρους πολλῶν ομάδων τῆς κινήσεως τῆς "Ζωῆς"», εἰς τὰς ὁποίας ἐκαλλιεργήθη «ἐν ἀντικλησιαστικῶν πνεύμα» (96). Εἰς τὰς Ὁργανώσεις ταύτας τῆς «Ζωῆς» ἐδέσποσε τὸ πνεῦμα, «ὅτι πρὸς ἀποτελεσματικὴν ἀνανέωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς ἦτο ἀναγκαῖα μία βαθεῖα θεολογικὴ μόρφωσις», ἔτσι δὲ καὶ ἰδρύθη «ἡ ἀδελφότης Θεολόγων». «Ἐνῷ αἱ Μοναὶ τῆς Ἑλλάδος εἶχον ἐξελιχθεῖ εἰς παραδοσιακὰ κέντρα ἐχθρότητος πρὸς τὴν ἐπιστήμην, κατέστη τῷρα, αἰφνιδίως, ἡ ἀπόκτησις ἐνὸς θεολογικοῦ διπλώματος ἢ προϋπόθεσις εἰσοδοχῆς εἰς τὴν Ἀδελφότητα... Τώρα ἐσχηματίσθη, εἰς τὸν νέον τοῦτον Μοναχισμόν, μία διανοητικὴ καὶ πνευματικὴ Elite, ἥτις ἵστατο ἀνοικτὴ ἔναντι τῆς θεολογικῆς καὶ ἐξω-θεολογικῆς ἐπιστήμης» (58). Μίαν ἐμπνευσμένην παρουσίαν τῆς ὑφῆς καὶ τῆς ἀποστολῆς τῆς γνησίας Ὁρθοδόξου θεολογίας προσφέρει ὁ V.I. Lossky εἰς τὸ ἔργον του: *Orthodox Theology*, 1978, 13-25.

γ'. Ὁ Ὡριγένης

Ὁ κύκλος τῶν μεγάλων «γνωστικῶν» θεολόγων, εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, κλείει μὲ τὸν Ὡριγένην (περὶ τὸ 185-256; μ.Χ.), τὸν χαλκέντερον καὶ ἀδαμάντινον, τὸν ἀκαταπόνητον, τὸν μέγιστον τῶν δογματικῶν θεολόγων τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὸν διδάσκαλον ὅλων τῶν μεγάλων θεολόγων Αὐτῆς. Μετὰ τοῦτον ἡ θεολογία τῆς Ἀνατολῆς «ἐκκλησιαστικοποιεῖται», πλέον, ἥτοι ἐντάσσεται εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τῶν δογματικῶν ἀποφάσεων τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Συγχρόνως δὲ ἡ θεολογία τῆς Δύσεως θὰ λάβει ἴδιον δρόμον, δρόμον ἐκλογικεύσεως

τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως θὰ ἴδωμεν καὶ ἐν τοῖς ἐπομένοις.

Ὁ Ὁριγένης, παρὰ τὰ δογματικά του «λάθη», ἐπισυμβάντα, μάλιστα, εἰς μίαν ἐποχὴν, καθ' ἣν δὲν εἶχον διατυπωθεῖ καὶ παγιωθεῖ, ἀκόμη, τὰ ἐκκλησιαστικά δόγματα, ἀποτελεῖ αἰώνιον καὶ μοναδικὸν πρότυπον Ἀνατολικοῦ πιστοῦ καὶ θεολόγου. Ἡ εἰς Θεὸν πίστις τοῦ Ὁριγένους παριστᾷ μίαν συγκλονιστικὴν μαρτυρίαν, οὕσα ἐν διαρκὲς μαρτύριον ζωῆς καὶ λόγου καὶ ἔργων, ἀπὸ τῆς παιδικῆς του ἡλικίας μέχρι καὶ τοῦ μαρτυρικοῦ του θανάτου διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀφοσίωσίν του. Ἦδη εἰς ἡλικίαν 17 ἐτῶν, «τοσοῦτον περὶ τὸ μαρτύριον τὸν ἔρωτα ἔσχεν», ὥστε ἐπεζήτησε νὰ συναποθάνει μετὰ τοῦ πατρὸς του Λεωνίδου, ὅστις ἐμαρτύρησε «τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθεῖς»· ἐμποδισθεῖς δὲ ὑπὸ τῆς μητρὸς του, ἐνεθάρυνε, δι' ἐπιστολῆς του, τὸν διὰ Χριστὸν μαρτυρήσαντα πατέρα του νὰ μὴ δειλιάσει καὶ νὰ ὑπομείνει τοὺς φρικτοὺς βασανισμοὺς τοῦ μαρτυρίου του, ὁ δὲ λόγος του: *Εἰς μαρτύριον προτρεπτικός*, ἀποτελεῖ ἐν μνημειῶδες ἔργον τῆς παγκοσμίου χριστιανικῆς Γραμματείας. Ἐξ ἄλλου ἡ ἠθικὴ καὶ ἀγία κατὰ Χριστὸν ζωὴ τοῦ Ὁριγένους τυγχάνει ἀπαράμιλλος. Δι' αὐτὸν καὶ μόνον ἐλέχθη τό: «Οἶον τὸν λόγον, τοιόνδε τὸν τρόπον· καὶ οἶον τὸν τρόπον, τοιόνδε καὶ τὸν λόγον ἐπεδείκνυτο»⁴⁸.

Εἰς τὸν χώρον τοῦ θεολογικο-φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ κατέχει ὁ Ὁριγένης, ἀσφαλῶς, ἐξέχουσαν θέσιν ὡς *φιλόσοφος τῆς ἱστορίας*. Ἀφορμώμενος ἐκ παρεμφερῶν ιδεῶν καὶ τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου⁴⁹, θεωρεῖ τὸ παγκόσμιον φυσικὸν καὶ ἱστορικὸν γίγνεσθαι περιίπου, ὅπως

48. Εὐσεβίου, *Ἀρχαίων Μαρτυρίων συναγωγή*, Β'. ΒΕΠ 20, 343-344. Ὁριγένους, *Εἰς Μαρτύριον προτρεπτικός*. ΒΕΠ 9,35 ἔξ. Εὐσεβίου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ΣΤ'*, 3. ΒΕΠ 19, 352.

49. Εἰς ποικίλους ὑπαινιγμοὺς καὶ ἀναφορὰς του φαίνεται, ὅτι ὁ Εἰρηναῖος πρεσβεύει τὴν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ πορείαν σύμπαντος τοῦ κόσμου πρὸς ἀποκατάστασιν πάντων. Οὕτως ἀναφέρει: «Ἐν μὲν γὰρ τῷ πρώτῳ Ἀδὰμ προσεκόψαμεν, μὴ ποιήσαντες αὐτοῦ τὴν ἐντολήν· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ Ἀδὰμ ἀποκατηλλάγημεν», ἵνα ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ «ἀνακεφαλαιωθῇ» «ὁ πρῶτος Ἀδὰμ» καί, δι' αὐτοῦ, πᾶν τὸ ἀνθρώπινον γένος. «Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐπ' ἐσχάτων τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιωσάμενος εἰς Αὐτὸν τὰ πάντα, ἦλθε πρὸς ἡμᾶς,...»· «... Οὐ γὰρ ἡ ὑπόστασις, οὐδὲ ἡ οὐσία τῆς κρίσεως ἐξαφανίζεται... ἔσται ὁ οὐρανὸς καινός, καὶ ἡ γῆ καινὴ· ἐν τοῖς καινοῖς ἀναμενεῖ ὁ ἄνθρωπος αἰεὶ καινός, καὶ προσομιλῶν τῷ Θεῷ». «Καὶ ἐν τῷ τέλει τῶν καιρῶν μέλλει ἔρχεσθαι εἰς τὸ καταργῆσαι πᾶν τὸ κακὸν καὶ εἰς τὸ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα, ἵνα ἡ πάντων τῶν μισμμάτων τὸ τέλος» (*Ἐλεγχος τῆς ψευδωνύμου Γνώσεως* Ε', 16. 3· Γ', 21. 10· Δ', 28. 1-3· Ε', 26. 1-2· Ἀπόσπ. 39, ἐν: ΒΕΠ 5, 166. 151. 157. 170. 183). Παρὰ τὰς ἐκφράσεις του ταύτας παραμένει, ἐν πολλοῖς, ὁ Εἰρηναῖος ἐντὸς τοῦ πνεύματος τῶν ἀντιστοιχῶν ἀναφορῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης (πρβλ. Πρξ. 3, 21· Α' Κορ. 15, 20-28· Φίλιπ. 2, 5-11 κ.ά.).

καὶ ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Κοσμολογίας, ἥτοι εἰς μίαν *ὀργανικὴν ἐνότητα καὶ ἐνιαίαν ἱστορικότητα*, θεωρῶν ὅτι τὸ σύμπαν καὶ ὁ κόσμος του, ὁ πνευματικὸς καὶ ὁ φυσικὸς, κινοῦνται συμφώνως πρὸς ἓν θεῖον σχέδιον, διὰ τὸ καταλήξει εἰς τὴν «ἀποκατάστασιν» τῶν πάντων, «διὰ τὸ μηδένα καταλείπεσθαι τότε ἐχθρόν». «Πάντων ἀσεβῶν ἀνθρώπων καὶ πρὸς γε δαιμόνων ἡ κόλασις πέρας ἔχει· καὶ ἀποκατασταθήσονται ἀσεβεῖς τε καὶ δαίμονες εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν τάξιν»⁵⁰. Ἡ ἰδέα αὕτη τοῦ Ὁριγένους πηγάζει ἐκ τοῦ κέντρου τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὸ καὶ ἐκφράζει τὴν «οὐσίαν» τῆς χριστιανικῆς πίστεως, προσδιορίζει δὲ σύνολον τὴν θεολογίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, καθ' ὅλην τὴν ἱστορικὴν πορείαν αὐτῆς. Ὁ Ὁριγένης ἀνέπτυξε, μέχρι καὶ τῶν ἐσχάτων συνεπειῶν της, τὴν κεντρικὴν ἰδέαν τοῦ Εὐαγγελίου, καθ' ἣν «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν» (Α' Ἰω. 4,8.16), ἡ δὲ ἀγάπη Του ἀποτελεῖ τὸ κίνητρον καὶ τὸ περιεχόμενον πάσης ἐνεργείας Του πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν· «συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ Θεός, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανεν» (Ρωμ. 5,8).

Ἡ λυτρωτικὴ αὕτη ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκδηλοῦται συγκεκριμένως πρὸς ἅπαντα τὰ κτίσματα τῆς δημιουργίας Του: τόσον πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, — ὁ Θεὸς «πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι» (Α' Τιμ. 2,4)—, ὅσον καὶ πρὸς τὴν λοιπὴν κτίσιν. Ὁ Ὁριγένης θεωρεῖ, ὅτι τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Κυρίου «οὐ μόνον τῷ περιγεῖω τόπῳ, ἀλλὰ καὶ παντὶ τῷ συστήματι τῷ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς ἢ ἐξ οὐρανῶν καὶ γῆς» ἐπεκτείνεται⁵¹, — μία πολὺ σπουδαία καὶ ἐπίκαιρος διὰ τὴν Οἰκολογίαν θεολογικὴ θέσις, ἥτις συνάδει πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον κοσμολογίαν, τὴν θεωροῦσαν τὴν κτίσιν εἰς ὀργανικὴν συνάφειαν πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Αἱ ἀνωτέρω θέσεις τοῦ Ὁριγένους, ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς ἄλλας, θεμελιώδεις μαρτυρίας τῆς Ἀγίας Γραφῆς, διατυπουμένας, κυρίως, εἰς τὰ χωρία: Ρωμ. 11,36· Α' Κορ. 15,24-28· Φιλ. 2, 5-11· Ἐφεσ. 4,13· Β' Πέτρ. 3,13 κ.λπ., καθ' ἃ τὰ πάντα κατατείνουν εἰς τὸν Θεόν,

50. Ὁριγένους, *Περὶ Ἀρχῶν* Β', 10. ΒΕΠ 16, 311. Ὁ Ὁριγένης ἐπανερχεται, συχνάκις, εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ «περὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ παντός» (*Εἰς Ψαλμούς*, 16, β'. ΒΕΠ 15, 326)· ἐν τούτοις ἔχει παροραθεῖ, θεολογικῶς, τὸ γεγονός, ὅτι οὗτος θεωρεῖ τὴν «ἀποκατάστασιν» ὡς «μυστήριον». Πρβλ. *Εἰς Ἱερεμίαν* ΙΔ', 18. ΒΕΠ 11, 101: «*Μυστήριον* δέ μοι δοκεῖ ἐνταῦθα δηλοῦσθαι ἐν τῷ 'ἀποκαταστήσω σε'. Οὐδεὶς ἀποκαθίσταται εἰς τίνα τόπον, μηδαμῶς ποτε γενόμενος ἐκεῖ, ἀλλ' ἡ ἀποκατάστασις ἐστὶν εἰς τὰ οἰκεία... Λέγει οὖν ἐνθάδε πρὸς ἡμᾶς, τοὺς ἀποστρέψαντας, ὅτι, ἐὰν ἐπιστρέψωμεν, ἀποκαταστήσει ἡμᾶς»!

51. Ὁριγένους, *Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην* Α', 15. ΒΕΠ 11,260.

εἰς τὸ τέλος δὲ θὰ καταργηθεῖ πᾶς ἐχθρός, «ἵνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν», ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ ἁμαρτία τῶν ἀδυνάτων κτισμάτων εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδιορίζει τὸ ἄπειρον βάθος τῆς θείας Ἀγάπης, καὶ ὅτι ὁ Θεός, ἐν τέλει, θὰ ἀποκαταστήσει εἰς τὸ ἀρχαῖον κάλλος ὅλα τὰ κτίσματά του, ἀκόμη δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς Δαίμονας.

Ἡ ἀποψὶς αὕτη τοῦ Ὁριγένους περὶ τῆς θείας Ἀγάπης εἶναι, καθ' ὅλα, Ἀγιογραφικὴ καὶ Ὁρθόδοξος. Τὸ «λάθος» δὲ αὐτοῦ ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἐτόλμησε νὰ ἐκλογικεύσει τὸ θεῖον Μυστήριον τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ νὰ ἐξαγάγει λογικὰς συνεπείας ἐκ τῆς θείας Ἀγάπης, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταλήξει ἀκριβῶς εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον, ἥτοι εἰς τὴν, κατ' οὐσίαν, *κατάργησιν* τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ ἡ θεία Ἀγάπη ἐκδηλοῦται, πλεόν, εἰς τὸ ὠριγένειον σύστημα, οὐχὶ ὡς *ἐλευθέρα* θεία Βούλησις καὶ Προαίρεσις, ἀλλ' ὡς *φυσικὴ ἀναγκαιότης*, ἥτοι: διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη, θέλει-δὲν-θέλει, θὰ σώσει, κάποτε, τοὺς πάντας καὶ τὰ πάντα. Ἄρα δὲν εἶναι ἀναγκαῖα ἡ πίστις καὶ ἡ συμμόρφωσις πρὸς τὸ θεῖον Θέλημα, ἀφοῦ, κάποτε, οἱ πάντες, οὕτως ἢ ἄλλως, θὰ δικαιωθῶμεν. Ὁ Ὁριγένης δὲν ἠδύνατο, βεβαίως, νὰ ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ πόρισμα τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης, καθ' ὃ αἱ ἀκολουθίαι ἐνὸς συλλογισμοῦ ἢ γεγονότος ἐπιφέρουν *ἀλλοιώσεις* καὶ ἐπὶ τῆς *αἰτίας* αὐτῶν!

Τὸ αὐτὸ «λάθος» διέπραξεν ὁ Ὁριγένης καὶ εἰς τὰς περὶ *παντοδυναμίας* τοῦ Θεοῦ ἀπόψεις του, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξήγαγε τὴν ἀκολουθίαν περὶ τῆς *αἰδιότητος* τοῦ κόσμου, ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ κατοχυρώσει θεολογικῶς ταύτην. Διότι, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ὁ Θεὸς παντοδύναμος, καθ' ἣν στιγμήν δὲν θὰ ὑπῆρχε κάποτε κόσμος πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς δυνάμεώς Του; Συνεπῶς «οὐκ ἤρξατο ὁ Θεὸς δημιουργεῖν, ἀργήσας ποτέ»⁵². Διὰ τῆς ἐξαγωγῆς, ὅμως, *λογικῶν* συνεπειῶν ἐκ τοῦ *μυστηρίου* τῆς θείας Παντοδυναμίας, κατέληξεν ὁ Ὁριγένης, ἀκριβῶς, εἰς τὸ *ἀντίθετον* ἄκρον, ἥτοι εἰς τὴν, κατ' ἀνάγκην, *κατάργησιν* τῆς θείας Παντοδυναμίας, ἀφοῦ ἡ τυχὸν ὑπαρξὶς τοῦ κόσμου *αἰδίως* καὶ *αἰωνίως* καταργεῖ ἀναγκαίως τὸ ἀπόλυτον τῆς θείας *ἐλευθερίας* καὶ *δυνάμεως*.

Αὕτη εἶναι ἡ μοιραία πορεία τῆς θεολογίας, ὅταν δηλ. αὕτη, θεολογοῦσα, ὑποβάλλεται εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ ἐγκαταλείψει τὸ *μυστήριον* τῆς πίστεως καὶ νὰ προχωρήσει εἰς *λογικὰς* προεκτάσεις. Τὸ γεγονός, πάντως, ὅτι αἱ λογικαὶ ἀκολουθίαι δὲν συνάδουν πρὸς τὰς

52. Ὁριγένους, *Περὶ Ἀρχῶν*, Α', 1, 4. ΒΕΠ 16, 305.

θεολογικὰς θέσεις, δὲν ἀναιρεῖ τὰς θεολογικὰς ἀρχὰς τοῦ Ὁριγένους, αἱ ὁποῖαι ἐκφράζουν τὸ βάθος καὶ τὸ κέντρον τοῦ Εὐαγγελικοῦ μηνύματος. Αἱ ἀποκλίσεις τῆς θεολογίας τοῦ Ὁριγένους ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς θείας Ἀποκαλύψεως δὲν μποροῦν νὰ δικαιωθοῦν καὶ θὰ πρέπει νὰ παραμείνουν πρὸς διαρκὴ ὑπόμνησιν περὶ τοῦ κινδύνου, ποὺ διατρέχουν, πάντοτε, οἱ «μεγάλοι» θεολόγοι, προβαίνοντες εἰς *τολμηρὰς* συλλήψεις, νὰ ἐκτραποῦν τῶν ὁρίων τῆς πίστεως καὶ τῆς συνεποῦς πρὸς αὐτὴν θεολογίας, καίτοι ἡ τόλμη συνανήκει εἰς τὸ θεολογεῖν! Συγχρόνως, ὁμοῦς, ὁ Ὁριγένης, ὡς *πρόσωπον*, θὰ πρέπει, κάποτε, νὰ ἀποκατασταθεῖ ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς Οἰκονομίας, καὶ νὰ συγκαταλεγεί μεταξὺ τῶν Ἀγίων τῆς, οὐχὶ μόνον, ἔνεκα τῆς ἀγίας καὶ μαρτυρικῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν διήγαγεν, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ θεολογία του περὶ τῆς θείας Ἀγάπης ἐκφράζει τὴν «οὐσίαν» τῆς ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ θείας Ἀποκαλύψεως καὶ προσδιορίζει βαθύτατα, μέχρι σήμερον, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θεολογικὸν στοχασμὸν τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἡ ἰδέα τῆς θείας Ἀγάπης διήκει δι' ὅλης τῆς Ὁρθοδόξου ζωῆς καὶ πνευματικότητος τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τῆς στάσεως καὶ τῆς θεολογίας τῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ψυχρὰν – ἀντικειμενικὴν – διάνοησιν τοῦ Δυτικοῦ ὀρθολογισμοῦ. Οὐχὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι ἡ Ἀνατολὴ στοχάζεται, ἄνευ λόγου, ὡπως συχνά-κίς, παρανοουμένη, κατανοεῖται, ἀλλ' ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι οὐδέποτε στοχάζεται καὶ θεολογεῖ καὶ κρίνει, ἄνευ ἀγάπης, ἥτοι ὑπευθυνότητος καὶ προσωπικῆς θυσίας. Ἡ Ἀνατολικὴ σκέψις προτάσσει τὸ συμφέρον τοῦ ἄλλου ἐναντι τοῦ ἰδίου, – καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ ἴδιον τῆς διαφορᾶς πρὸς τὴν Δυτικὴν σκέψιν, ἡ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Ἀββᾶ Ἀντωνίου: «Οὐδέποτε τὸ ἑαυτοῦ συμφέρον προέκρινε τῆς τοῦ ἀδελφοῦ μου ὠφελείας», κατὰ δὲ τὸν Ἀββᾶ Ἰωάννην: «Ὁ θεμέλιος, ὁ πλησίον ἐστίν, ἵνα αὐτὸν κερδάνῃς» καὶ ὠφελῇ πρῶτος· εἰς αὐτὸν γὰρ κρέμονται πᾶσαι αἱ ἐντολαὶ τοῦ Χριστοῦ» (*Γεροντικόν*, ἐκδ. ὑπὸ Π. Β. Πάσχου, 1981, 54-55.49).

Ἡ γνῶσις τελειοῦται μόνον ἐν τῇ ἀγάπῃ: «Χρὴ τοὺς ἐνάρετον καὶ θεοφιλεῖ ζητοῦντας βίον ἀπηλλάχθαι οἰήσεως,... Ὁ γὰρ θεοφιλεὶς καὶ ἀπαράλλακτος νοὺς ἀναγωγὴ καὶ ὁδὸς ἐστίν ἐπὶ τὸν Θεόν· «ἄνθρωπος γάρ, ὁ γνῶσκων τὸν Θεόν, ἀγαθὸς ἐστίν· εἰ δὲ οὐκ ἐστίν ἀγαθός, οὐδὲν οἶδεν, οὐδὲ γινωσθήσεται ποτε· τρόπος γὰρ γνῶσεως Θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν ἐστίν» (Μεγάλου Ἀντωνίου, *Παραινέσεις*..., ἐν: *Φιλοκαλία*, Α' 7.8). «Ἀγαθὸν δὲ ἐστὶ τὸ ἀφθόνως τὰ καλὰ πάντα ποιεῖν, ὅσα ἀρέσκει τῷ Θεῷ τῶν ὧων» (25). «Εἰς μάτην ἐπὶ νηστεία καὶ ἀγρυπνία καὶ ἀκτημοσύνη καὶ ἀναγνώσει Γραφῶν ἐγκαυχώμεθα, ὅταν μὴ τὴν πρὸς Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπην κατορθώσωμεν. Ὁ γὰρ κατορθώσας τὴν ἀγάπην, ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὸν Θεόν, καὶ ὁ νοὺς αὐτοῦ αἰεὶ μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ» (Ἀγίου Κασσιανοῦ, *Πρὸς Λεόντιον*, ἐν: *Φιλοκαλία*, Α', 83).

Τὸ «ὠριγένειον» τοῦτο πνεῦμα τῆς θείας Ἀγάπης, ἥτις πάντα γινώσκει, συγχωρεῖ, βαστάζει καὶ ἀνακαινίζει, ἐκφράζει, πολλοὺς αἰῶνας ἀργότερον καὶ μὲ τὸν δικόν του τρόπον, εἰς ἄλλος Ὁριγένης, ὁ Ὁρθόδοξος συγγραφεὺς Φ. Ντοστογιέβσκι, «ὁ τελευταῖος Βυζαντινός», κατὰ τὸν Ε. Friedell, εἰς ὅλον τὸ βάθος καὶ τὸ μεγαλεῖον του, διὰ τῶν ἔργων του. «Ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ διαπράξει ποτὲ μίαν τόσῃν μεγάλην

άμαρτίαν, ἥτις θὰ ἐξήντλει τὴν ἀπειρον ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Δὲν ὑπάρχει ἀμαρτία μεγαλυτέρα ἢ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ». Ἡ πραγματικὴ ἀγάπη ἐμπερικλείει ἐν ἑαυτῇ οὐχὶ μόνον τὴν συγχώρησιν, ἀλλὰ καὶ τὴν συναίσθησιν, «ὅτι ὁ καθεὶς ἐξ ἡμῶν εἶναι ἔνοχος δι' ὅλας τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου, διὰ τὰς ἐν γένει καὶ τὰς ἐπὶ μέρους» (Ἄδελφοὶ *Καραμάζωφ*, II, 3^ο IV, 1)!

δ'. *Κλήμης καὶ Ὁριγένης περὶ Γνώσεως καὶ Ἀλληγορίας*

Ἐναπομένει πρὸς ἐξέτασιν μία τελευταία ἀναφορὰ εἰς τὰς περὶ Φιλοσοφίας καί, γενικώτερον, περὶ *κοσμικῆς γνώσεως καὶ σοφίας* ἀπόψεις τῶν δύο ἀνωτέρω θεολόγων, ἥτοι Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ὁριγένους, αἵτινες παρουσιάζουν αἰσθητὴν ὁμοιότητα καὶ συγγένειαν πρὸς ἀλλήλας. Ὅπως ἤδη ἐλέχθη, ὁ *Κλήμης* ἔτρεφε μεγάλην ἐκτίμησιν πρὸς τὴν γνῶσιν, τόσον τὴν ἐνδο-χριστιανικὴν, ὅσον καὶ τὴν θύραθεν, τὴν κοσμικὴν. Κατ' αὐτὸν ὁ ιδεώδης τύπος τοῦ Χριστιανοῦ εἶναι οὐχὶ ὁ πιστός, ἀλλ' ὁ *γνωστικός*. «Μέγιστον ἢ γνῶσις τοῦ Θεοῦ..., ὁ δὲ ἐγνωκὼς τὸν Θεὸν ὅσιος καὶ εὐσεβής. Μόνος ἄρα ὁ Γνωστικός εὐσεβής ἡμῖν εἶναι δέδεικται». «Πάντοθεν ἄρα μαρτυρεῖ τῇ ἀληθείᾳ μόνος ὁ Γνωστικός καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ». Οὗτος εἶναι «κορυφαῖος», «αὐτάρκης καὶ ἀνεκδεής... οὐ γὰρ ἐλλιπὴς τῶν οἰκείων ἀγαθῶν, ἱκανὸς ὧν ἤδη ἑαυτῷ ἐκ τῆς θείας Χάριτος τε καὶ γνώσεως». Ἡ «ἐπιστήμη» ἀποτελεῖ καὶ διὰ τὸν Χριστιανισμὸν ἀναγκαῖον ἀγαθόν. «Ἡ γὰρ τῷ ὄντι ἐπιστήμη, ἣν φαμεν μόνον ἔχειν τὸν Γνωστικόν, κατάληψις ἐστὶ βεβαία διὰ λόγων ἀληθῶν καὶ βεβαίων ἐπὶ τὴν τῆς αἰτίας γνῶσιν ἀνάγουσα», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν «πίστιν», ἥτις «οὐδὲν ἄλλο ἢ πρόληψις ἐστὶ διανοίας», διὸ καὶ «ἡ ἐπιστήμη» εἶναι «τὸ ἀγαθόν»⁵³.

Ἀναλόγως στοχάζεται ὁ Κλήμης καὶ περὶ τῆς *ἐξω σοφίας* καὶ φιλοσοφίας, τὴν ὁποῖαν ὄχι μόνον δὲν ἀπορρίπτει, ἀλλὰ καὶ ἐντάσσει εἰς τὸ περὶ τοῦ κόσμου ἀπολυτρωτικὸν θεῖον σχέδιον. Παρ' ὅλον, ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι εἰς τὴν ὁλότητά της καλὴ καὶ πρόσφορος, «καθάπερ καὶ τῶν καρῶν οὐ τὸ πᾶν ἐδώδιμον», εἶναι αὕτη «πολυωφελὲς τι χρῆμα», καὶ δὴ τόσον κατὰ τὴν «πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας» περιόδον: «ἐπαιδαγώγει γὰρ καὶ αὕτη τὸ Ἑλληνικόν, ὥς ὁ νόμος τοὺς Ἑβραίους, εἰς Χριστόν», ὅσον καὶ μετὰ ταύτην, ἐπιτελοῦσα τὸ ἔργον τῆς «θεραπευτικῆς» πρὸς τὴν «τελείαν δέσποιναν», ἥτοι τὴν ἐν Χριστῷ ἀλήθειαν, ὥς «προπαρασκευάζουσα τὴν ὁδὸν τῇ βασιλικωτάτῃ διδασκαλίᾳ», δηλ. «εἰς παραδοχὴν τῆς ἀληθείας»⁵⁴. «Οὕτως ἡ φιλοσοφία

53. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς* Ζ', VII· IX· ΣΤ', XVIII· Δ', V· B', IV. BEΠ 8, 267· 270· 265· 266· 240-241· 58. BEΠ 7, 313.

54. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς* Α', I· XV· V· XVI· BEΠ 7, 236· 263· 245· 247· 267.

συνεργεῖ πρὸς σοφίας κτῆσιν», πλήρωμα, ὅμως, αὐτῆς εἶναι ἢ ἐν Χριστῷ ἀλήθεια. «Νήπιοι οὖν καὶ οἱ φιλόσοφοι, ἐὰν μὴ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἐπανδρωθῶσιν». Εἰς οὐδὲν βλάπτει, λοιπόν, τὸ γεγονός, ὅτι «ἢ τε βάρβαρος ἢ τε Ἑλληνικὴ φιλοσοφία τῆς αἰδίου ἀληθείας σπαραγμὸν τινα» κατέχει, διότι «καὶ φιλοσοφίας οὖν ἐστὶν ἀλήθειά τις», τοῦθ' ὅπερ κατοχυρώνει τὸν *θεῖον* χαρακτήρα αὐτῆς. «Καταφαίνεται τοίνυν... ἡ φιλοσοφία *θεόθεν* ἦκειν εἰς ἀνθρώπους». «Ὡστ' οὐκ ἄτοπον καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐκ τῆς θείας προνοίας δεδόσθαι, προπαιδεύουσιν εἰς τὴν διὰ Χριστοῦ τελείωσιν». Ἡ θέσις αὕτη συνάδει πρὸς τὸ θεολογικὸν δόγμα τοῦ Κλήμεντος καὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ θεολογίας, καθ' ὃ ὁ Θεὸς εἶναι «πάντων τῶν καλῶν αἴτιος»⁵⁵.

Ἡ Κατηχητικὴ Σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας, ὑποκειμένη εἰς τὰς ἰσχυρὰς πιέσεις τῆς κυριαρχούσης, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς, Ἑλληνιστικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ Γνωστικισμοῦ, ἅτινα προέβαλλον, τὸ καθὲν ἀπὸ δικῆς του σκοπιᾶς, τὴν γνώσιν ὡς ἀγαθὸν ὑψηλότερον τῆς «ψιλῆς» πίστεως, ἠναγκάσθη νὰ υἱοθετήσῃ, ἐν μέρει, τὸ αἷτημα τοῦτο καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ ἐντάξῃ αὐτὸ ἐν τοῖς θεολογικοῖς πλαισίοις τῆς χριστιανικῆς Ἀποκαλύψεως. Οὕτω κατέληξεν εἰς τὴν θέσιν: «πλέον ἐστὶ τοῦ πιστεῦσαι τὸ γνῶναι»⁵⁶. Εἰς τὸ αἷτημα τοῦτο ἀνταπεκρίθη αὕτη, ἀφ' ἐνὸς μὲν μὲ τὸ νὰ ἐκλάβῃ τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν, ὡς θεωρητικὴν, τουτέστιν ὡς ἀντίστοιχον πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν, καί, οὕτω, νὰ ἐκλογικεύσῃ, ἐν πολλοῖς, αὐτήν, — ἐντεῦθεν καὶ προβάλλεται ὁ Χριστιανισμὸς ὡς «ἡ ὄντως ἀληθὴς φιλοσοφία», ἔναντι τῆς ἔξω «φιλοσοφίας, ἥς ἐστὶν ἀλήθειά τις»⁵⁷, ἀφ' ἑτέρου δὲ μὲ τὸ νὰ εἰσαγάγῃ τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν, διὰ τῆς ὁποίας καθιερώνεται ἡ διάκρισις *μεταξὺ* τῶν Χριστιανῶν εἰς «πιστοὺς», καὶ εἰς «πνευματικοὺς» ἢ «γνωστικούς». Ἡ διάκρισις αὕτη διηυκόλυνε τὴν τάξιν τῶν πεπαιδευμένων Ἑθνικῶν εἰς τὸ νὰ δεχθῶν τὸν Χριστιανισμόν, καὶ συγχρόνως νὰ διατηρήσουν τὴν ἰδιαιτερότητα καὶ τὴν ἀνωτερότητα τῶν ἔναντι τῶν «ἀπλοϊκῶν» πιστῶν.

Εἰς τὰς περὶ *ἀλληγορικῆς* ἐρμηνείας ἀπόψεις τῶν ἀναζητοῦν οἱ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι ἐρείσματα ἐπὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Κατὰ *Ὠριγένην*, ἥδη ἡ Ἀγία Γραφή θεμελιώνει τὴν διάκρισιν βαθμίδων ἀνάμεσα εἰς τοὺς Χριστιανούς· «ὥσπερ γὰρ ὁ ἄνθρωπος συνέστηκεν

55. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματεῖς* Α', VI· VII· XI· XIII. ΣΤ', XVII. ΒΕΠ 7, 246· 249· 256· 258. ΒΕΠ 8, 236· 238.

56. *Στρωματεῖς* ΣΤ', XIV. ΒΕΠ 8, 218.

57. *Στρωματεῖς* Η', Ι' ΣΤ', XVII. ΒΕΠ 8, 301· 236.

ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς καὶ πνεύματος, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ οἰκονομηθεῖσα ὑπὸ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπων σωτηρίαν δοθῆναι Γραφή», «συνέστηκε καὶ αὐτὴ οἶονεῖ ἐκ σώματος μὲν τοῦ βλεπομένου, ψυχῆς δὲ τῆς ἐν αὐτῷ νοουμένης καὶ καταλαμβανομένης, καὶ πνεύματος τοῦ κατὰ τὰ ὑποδείγματα καὶ σκιὰν τῶν ἐπουρανίων»⁵⁸. Ἀντιστοίχως δὲ διακρίνονται καὶ οἱ Χριστιανοὶ εἰς τρεῖς κατηγορίας. Καὶ ἀληθεύει μὲν, ὅτι οἱ πάντες «ἀντλοῦν» ἐκ τῆς αὐτῆς «πηγῆς τοῦ ἀλλομένου ὕδατος εἰς ζωὴν αἰώνιον», ἀλλ' «οὐχ ὁμοίως». Ὁ μὲν Ἰακώβ «ἐπινεν» ἐκ τῆς πηγῆς αὐτοῦ «ἐπιστημόνως», «ἄλλως δὲ καὶ ἀπλούστερον καὶ κτηνωδέστερον ἐπινον τὰ θρέμματα αὐτοῦ». Τέλος «ἡ Σαμαρεῖτις ἐπινεν... ὡς οἱ παρεκδεχόμενοι τὰς Γραφὰς καὶ δύσφημά τινα συνιστάντες, προφάσει τοῦ νενοηκέναι αὐτάς, πίνουσιν»⁵⁹.

Τὸ βαθύτερον νόημα, λοιπόν, τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας δὲν ἔγκειται τόσον εἰς τὸν κίνδυνον τῆς ἐρμηνευτικῆς αὐθαίρεσις αὐτῆς, ὅπως συχνάκις τονίζεται, ἀφοῦ ἔχει τὴν δυνατότητα αὕτη ὑπὸ τὰ «νοούμενα» τοῦ «γράμματος» νὰ ἐντάξει ιδέας οἰουδῆποτε θρησκευτικοῦ ἢ φιλοσοφικοῦ συστήματος, ὅσον εἰς τὸ νὰ διακρίνει τοὺς Χριστιανοὺς «τριχῶς», ἥτοι εἰς τρεῖς ποιοτικὰς κατηγορίας: «ὁ μὲν ἀπλούστερος οἰκοδομεῖται ἀπὸ τῆς οἶονεῖ σαρκὸς τῆς Γραφῆς,... ὁ δὲ ἐπὶ ποσὸν ἀναβεβηκῶς ἀπὸ τῆς ὡςπερεὶ ψυχῆς αὐτῆς, ὁ δὲ τέλειος... ἀπὸ “τοῦ πνευματικοῦ νόμου”, “σκιὰν περιέχοντος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν»». Σημειωτέον, ὅτι ἡ πλάνη περὶ τὴν θεϊαν ἀλήθειαν ἐπιρροίπτεται οὐχὶ ἐπὶ τῶν «πνευματικῶν», ἀλλ' ἐπὶ τῶν «ἀπλουστέρων» ἐκ τῶν Χριστιανῶν. «Αἰτία δέ... ψευδοδοξιών καὶ ἀσεβειῶν ἢ ἰδιωτικῶν περὶ Θεοῦ λόγων οὐκ ἄλλη τις εἶναι δοκεῖ ἢ ἡ Γραφή κατὰ τὰ πνευματικὰ μὴ νενοημένη, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ψιλὸν γράμμα ἐξειλημμένη»⁶⁰.

58. Ὁριγένους, *Περὶ Ἀρχῶν*, Δ', Β', 4. ΒΕΠ 16, 336. *Ἐκλογαὶ εἰς Λευϊτικὸν* Β'. ΒΕΠ 15, 180.

59. Ὁριγένους, *Εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην*, ΙΓ', VI. ΒΕΠ 12, 119.

60. Ὁριγένους, *Περὶ Ἀρχῶν*, Δ', Β', 4' 2. ΒΕΠ 16, 336'. Ἐδὼ εἰσάγεται, πλεόν, μία ἀνευ προηγουμένου διὰ τὴν *χριστιανικὴν Ἀποκάλυψιν καινοτομία*, ἡ ὁποία καὶ ἐπεκράτησε μέχρι σήμερον: «πνευματικὸς» δὲν θεωρεῖται ὁ κατὰ Χριστὸν ζῶν, ὁ τηρῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὁ Ἅγιος, ἀλλὰ ὁ «γνωστικός», ἥτοι ὁ γινώσκων νὰ ἐκμαιεῖ καὶ νὰ φέρει εἰς φῶς τὰ βαθύτερα νοήματα τοῦ Εὐαγγελίου. Ἡ ἐποχὴ τῶν Μαρτύρων, ὡς τῶν «ἀπλουστέρων» Χριστιανῶν, παρήλθε, πλεόν, ἀνεπιστρεπτί, ἡ δὲ ἀριστοκρατία τοῦ *θεολογικοῦ* πνεύματος θὰ καταλάβει τὴν πρώτην θέσιν τῶν «πνευματικῶν» καὶ τελειωτέρων. Ἡ ἐπίμονος παραίνεσις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ: «Ἐὰν ἀγαπάτε με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε» (Ἰω. 14, 15), θὰ μετατραπῇ εἰς αἴτημα *γνωσιολογικόν*, ἥτοι ἀναζητήσις, οἰκειοποίησις καὶ διδασκαλία τῶν *γνωστικῶν* περιεχομένων τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἡ μόνη «φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ Ἐρήμῳ», ἡ φωνὴ τῶν Ἀσκητῶν, θὰ

Ἡ ἱστορία τῶν δογμάτων, ὅμως, ἀποκαλύπτει, ὅτι αἱ αἰρέσεις εἶναι πρωτίστως ἔργον τῶν «πνευματικῶν» Χριστιανῶν, οἵτινες, ἐπαιρόμενοι, ἐξελάμβανον ἑαυτοὺς ὡς ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κινουμένους.

Κατὰ τὴν περίοδον τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἡ ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία ἐπανήλθεν εἰς τὸ θεολογικὸν προσκίνητον ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς «*ὑπαρξιακῆς*» ἐρμηνείας, ἣτις ὀλίγον ἐνδιαφέρεται περὶ τοῦ —ἀντικειμενικοῦ— περιεχομένου τῶν δογμάτων τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, στρέφει δὲ τὴν προσοχήν της, σχεδὸν ἀποκλειστικῶς, πρὸς τὸ «*ὑπαρξιακόν*», τὸ «*ὑποκειμενικόν*» βίωμα, πρὸς ἱκανοποίησιν καὶ πληρῶσιν τοῦ ὁποίου ἀναζητοῦνται «*στοιχεῖα*» ἐκ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Τό, ἂν συνέβη «*κάτι*», π.χ. ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ κ.λπ., παραμένει *ἀδιάφορον* διὰ τὴν «*ὑπαρξιακὴν*» ἐρμηνείαν. Σημασίαν ἔχει δέ, ποῖα μηνύματα ἐκ τῶν διηγήσεων τούτων ἢ καὶ ἄλλων παρομοίων «ὁμιλοῦν», δίδουν κάποιον νόημα εἰς τὴν «*ὑπαρξίν*» μου, π.χ. ὅτι τὸ «*μήνυμα*» τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου —ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν αὕτη συνέβη ἢ ὄχι—, συντείνει εἰς τὴν πληρῶσιν τῆς «*ὑπάρξεώς*» μου δι' «*ἀναστασίμων στοιχείων*», καθὼς καὶ εἰς τὴν, οὕτως εἰπεῖν, ὑπέρβασιν πάσης ἀπαισιοδοξίας, ἢ ὅτι τὸ τῆς σταυρικῆς θυσίας ὑπεμφαίνει τὴν διὰ τῶν θλίψεων καὶ τοῦ πάθους τελείωσιν, ἢ ὅτι τὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως ὑποδηλοῖ τὴν «*σάρκωσιν*» τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα κ.λπ. Καὶ ἡ «*ὑπαρξιακὴ*» ἐρμηνεία τῆς Γραφῆς καὶ τῶν Δογμάτων φέρει τὰ οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας, τῆς ὁποίας τὸ κύριον σύμπτωμα ἐκδηλοῦται ὡς συνείδησις «*γνωστικῆς*» τελειότητος τοῦ φορέως αὐτῆς, ὅστις διεκδικεῖ, ὅτι δύναται ὀρθότερον παντὸς ἄλλου θεολόγου νὰ *κατανοεῖ* τὰς «*γραφάς*». Τὸ αἶσθημα τοῦτο τῆς αὐτοπεποιθήσεως καὶ τῆς σπουδαιότητος ἔχει ἑωσφορικὸν βάθος καὶ ἀντίκειται πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀγιότητα, τῆς ὁποίας γνώρισμα εἶναι ἡ συναίσθησις τῆς ἰδίας ἀμαρτωλότητος καὶ ἡ ταπείνωσις.

Ὁ Ὁριγένης θέτει ὡς προγραμματικὸν «*σκοπὸν*» τῆς θεολογίας του, τὸ «*ἐπιμελῶς βασανίζειν*» τὴν Γραφήν, ὥστε «*ἐξιχνεύειν... τὸν πανταχοῦ διεσπαρμένον τῆς Γραφῆς νοῦν τοῦ κατὰ τὴν λέξιν ἀδυνάτου*», ἢ ἄλλως πῶς: ἀναζητεῖν «*τὰ ἐναποκείμενα καὶ οὐ πᾶσιν ὁρώμενα*» εἰς «*τὸ βλεπόμενον τῆς Γραφῆς καὶ τὸ ἐπιπόλαιον αὐτῆς καὶ πρόχειρον*», καὶ πιστεῦει, ὅτι δύναται οὕτως νὰ ἐπιτύχει τοῦτο⁶¹!

καταπνιγῇ ὑπὸ τοὺς θορύβους τοῦ *ὠραιοποιημένου* Χριστιανισμοῦ. Ἐδῶ ἀκριβῶς συντελεῖται ἡ ἐκλογίκευσις καὶ ἡ *ἐκκοσμίκευσις* τοῦ Χριστιανισμοῦ!

61. Ὁριγένους, *Περὶ Ἀρχῶν*, Δ', Γ': 4· 5· 11. ΒΕΠ 16, 342· 343· 346.

Ἐξάγε δύναται ποτε θεολόγος τις νὰ καυχηθεῖ, ὅτι συλλαμβάνει τὸ πνεῦμα τῆς εὐαγγελικῆς, δηλ. τῆς *θείας*, Ἀληθείας δι' οἰασθήποτε *ἀλλευτικῆς* μεθόδου: ἀλληγορικῆς, ὑπαρξιακῆς, ἱστορικο-κριτικῆς κ.λπ., τὴν ὁποίαν θὰ ἐχρησιμοποίει; Δύο εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τὰ μέσα προσεγγίσεως τῆς θείας Ἀληθείας: ἡ κοσμικὴ σοφία, ἥτοι ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη, τὴν ὁποίαν, ὅμως, ἡ Ἀγία Γραφή ἀπορρίπτει ὡς «μωρίαν», ἡ ὁ ἰσχυρισμός τινος, ὅτι κέκτηται «νοῦν Χριστοῦ», τοῦθ' ὅπερ θὰ ὠδήγει εἰς ἑωσφορικὴν ἔπαρσιν!

Ὅπως ἡ «ἀλληγορικὴ», οὕτως ἐργάζεται καὶ ἡ «ὑπαρξιακὴ» Ἑρμηνεία τῆς Ἀγίας Γραφῆς: δὲν μένει εἰς τὴν ἀναζητήσιν τῶν περιεχομένων τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ἀλλ' ἀντλεῖ, ἐπιλεκτικῶς, ἐκ ταύτης τὰς διδασκαλίας ἐκείνας, αἵτινες παρέχουν «ἀπαντήσεις» εἰς τὰ «ὑπαρξιακὰ» βῶματα καὶ τὰς ἀναζητήσεις τοῦ ἐκάστοτε ἐρμηνευτοῦ, αἱ ὁποῖαι – ἀναζητήσεις – ποικίλλουν, βεβαίως, κατὰ τοὺς ἐκάστοτε ἐρμηνευτὰς καὶ τὰς ἐποχάς. Ἔτσι συμβαίνει παρα-μόρφωσις τοῦ Εὐαγγελίου, ἀφοῦ συνάγεται ἐξ αὐτοῦ τὸ ὑποκειμενικῶς πρόσφορον, τὸ δὲ λοιπὸν παραμένει ἀδρανὲς ἢ καὶ ἀπορρίπτεται. Πρὸ παντὸς ἡ «ὑπαρξιακὴ» αὕτη ἐρμηνεία αἰσθάνεται ἀπέχθειαν πρὸς τὰ ἀντικειμενικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἀγνοεῖ ἢ καὶ ἀπορρίπτει, ὅταν δὲν «μιλοῦν» ὑπαρξιακῶς, ἢ ἐκλαμβάνει ταῦτα ὡς «μυθικά». Οὕτως ἡ «ὑπαρξιακὴ» ἐρμηνεία συμπλῖνται πρὸς τὸ πρόγραμμα «ἀπομυθεύσεως» τῆς Γραφῆς, θέτουσα τὸ ἐρώτημα «περὶ τοῦ ἰσχύοντος νοήματος τοῦ μυθικοῦ κοσμοειδώλου αὐτῆς». Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην, ἡ Ἀνάστασις τοῦ Κυρίου δὲν ἔλαβε χώραν, δὲν ἐγένετο, ἀλλὰ «σημαίνει». Μὲ σαφήνειαν διατυπώνει τὴν θέσιν του ὁ R. Bultmann: «Ἡ Ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ δὲν ἀποτελεῖ ἱστορικὸν γεγονός. Ὡς ἱστορικὸν γεγονός δύναται νὰ χαρακτηρισθεῖ μόνον ἡ πίστις τῶν πρώτων μαθητῶν εἰς τὴν Ἀνάστασιν αὐτοῦ» (R. Bultmann, *Das Problem der Hermeneutik*, καὶ: *Das Befremdliche des christlichen Glaubens*, ἐν: *Glauben und Verstehen* II (1952), 235· III (1962²), 204· πρβλ. πλείονα καὶ Μ. Λ. Φαράντου, *Τὸ περὶ Θεοῦ ἐρώτημα*, 1977, 689 ἐξ.).

Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς «ὑπαρξιακῆς» ἐρμηνείας τῶν Δογμάτων μετέφερε, μὲ ὅλας τὰς ἀκολουθίας του, ἐπὶ τῆς Ὁρθοδόξου θεολογίας ὁ Ἰω. Ζηζιούλας. Ἐνταῦθα περιορίζομαι, ἀπλῶς, εἰς τὴν ἐργασίαν του: «Χριστολογία καὶ ὑπαρξή. Ἡ διαλεκτικὴ κτιστοῦ-ἀκτίστου καὶ τὸ δόγμα Χαλκηδόνης», ἐν: Σύναξι 2 (1982), τὴν ὁποίαν καὶ θεωρῶ μόνον ὑπὸ τὸ πρῶμα τῆς «ὑπαρξιακῆς» ἐρμηνείας τῶν δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας· θέτει ταύτην δὲ ὁ Ζηζιούλας ὡς προγραμματικὴν ἀποστολὴν τῆς Ὁρθοδόξου Δογματικῆς. Ὡς πρὸς τὸ σύνολον δὲ τῶν ἀπόψεων τῆς μελέτης του, διατηρῶ πολλὰς θεολογικὰς ἐπιφυλάξεις. Ἀναφέρει: «Τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι, δὲν πρέπει νὰ θεωροῦνται λογικῆς διατυπώσεως πού τις δέχεται κανεὶς χωρὶς νὰ ἀναζητῇ τὸ βαθύτερον ὑπαρξιακὸν νόημα... Τὰ δόγματα ἔχουν αἰώνιον κύρος καὶ αὐθεντία ἀκριβῶς γιατί δὲν ἀναφέρονται παρὰ σὲ τέτοιους ἀπόλυτες ὑπαρξιακὰς ἀλήθειαι, σὲ ζητήματα ζωῆς καὶ θανάτου. Ἡ Δογματικὴ πού δὲν φανερώνει τὴν ὑπαρξιακὴν σημασίαν τῶν δογμάτων... κινδυνεύει νὰ δικαιώσῃ ἐκείνους πού προσάπτουν στὴ Θεολογίαν τὴ μορφὴ τοῦ "δογματισμοῦ"... χρέος τῆς Δογματικῆς... εἶναι νὰ φανερῶνται τὸ γιατί καὶ πῶς τὰ δόγματα συνδέονται μὲ τὴν ὑπαρξὴ μας ἀποφασιστικὰ καὶ καίρια». Περαιτέρω ἐρωτᾶται: «τί εἶδους καίρια καὶ ἀποφασιστικὰ ὑπαρξιακὰ ζητήματα κρύβονται πίσω ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνης... Τί σημαίνει – ἢ μᾶλλον τί χρειάζονται ὑπαρξιακὰ – αὐτὲς οἱ ἔννοιαι "κτιστοῦ" καὶ "ἀκτίστου" καὶ γιατί πρέπει ὅπωςδήποτε γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι τὰ δύο αὐτὰ ἐνωμένα "ἀσυγχύτως" καὶ "ἀδιαίρετως"» (9); (Αἱ ὑπογραμμίσεις ὑπ' ἐμοῦ).

Περαιτέρω ὁ Ζηζιούλας, ἀναζητῶν «τί κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνης», ἀνακαλύπτει «τὸ ὑπαρξιακὸν νόημα μιᾶς διαλεκτικῆς κτιστοῦ-ἀκτίστου», ὅπερ ἐμ-

περικλείει τὰ ἀκόλουθα: τὴν *ἐλευθερίαν*, ἥτις ἀποδίδεται διὰ τοῦ «ἀσυγχύτως»: «ἡ ὑπαρξὴ εἶναι γιὰ μᾶς ἓνα δῶρο *ἐλευθερίας*, εἶναι *χάρις*..., ποὺ κάνει τὴν καρδιά σου νὰ πλημμυρίζει ἀπὸ *εὐγνωμοσύνη*» (14). Καὶ τὴν *ἀγάπην*, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει τὸ «ἀδιαιρέτως». «Τὸ “ἀσυγχύτως” ἐξασφαλίζει τὴ διαλεκτικὴν κτιστοῦ-ἀκτίστου, δηλαδή τὴν ἐλευθερίαν, ὅπως τὸ “ἀδιαιρέτως” ἐξασφαλίζει τὴν ἀγάπην» (18). Ἐν συνεχείᾳ ὁρίζει οὕτως: «τὸ δόγμα εἶναι ἓνας *τρόπος ὑπάρξεως*» καὶ ἀπαιτεῖ «ἡ Χριστολογία... νὰ μεταφράζεται καὶ νὰ βιώνεται ἐκκλησιολογικά... Τὸ “δόγμα” δὲ χωρὶς ὑπαρξιακὴ σημασία... εἶναι μιὰ λογικὴ (ἢ μᾶλλον “ὑπέρλογη” γιὰ ὅσους πιστεύουν, “παράλογη” γιὰ ὅσους δὲν πιστεύουν) πρότασις» (19).

Ἔτσι κατανοεῖ τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνης καί, ἐν γένει, τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας ὁ Ἰω. Ζηζιούλας, καὶ διατείνεται, ὅτι ἡ ἐρμηνεία τοῦ αὐτοῦ «ἀνταποκρίνεται στὸ γνήσιον πνεῦμα τῶν Πατέρων» (16). Μὲ ἀφετηρίαν τὸν τελευταῖον τοῦτον ἰσχυρισμὸν του, θὰ πρέπει νὰ τονισθεῖ, ὅτι «ἡ διαλεκτικὴ κτιστοῦ-ἀκτίστου», ὑπὸ τὰς κατηγορίας τῆς ἐλευθερίας-ἀγάπης, ἔχει τὴν *πατρότητά* της εἰς τὸν μέγαν προτεστάντην θεολόγον K. Barth. Ἄν τώρα ὑπάρχουν καὶ προσβάσεις της εἰς τὴν πατερικὴν καὶ τὴν Ὁρθόδοξον παράδοσιν, τοῦτο ἐναπόκειται νὰ ἀποδειχθεῖ μὲ *συγκεκριμένην* ἐρευναν. Ἡ πραγματικότης, ὅμως, εἶναι, ὅτι ὁ K. Barth, εἰς τεράστιον ὄγκον τῆς μεγάλης Δογματικῆς του, κατανοεῖ τὴν «διαθήκην» καί, ἰδίως, τὴν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ καταλλαγὴν, ἥτις διατυπῶνται ὡς «δόγμα» εἰς τὴν σύνοδον Χαλκηδόνης, ὡς «ἐλευθερίαν», ἥτις συνεπάγεται, ὅτι ἡ κτιστὴ ὑπαρξὴς εἶναι «δῶρον», «χάρις» καί, ὡς ἐκ τούτου, «ὑποκειμένη εἰς εὐγνωμοσύνην», καὶ ὡς «τὸ μοναδικὸν γεγονός τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ». «Ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου... εἶναι ἡ ἐλευθέρα βούλησις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ἐλευθέρα πράξις του. Μία ἐλευθέρα ἀγάπη εἶναι, λοιπόν, τὸ νόημα καὶ τοῦ γεγονότος ἐκείνου» τῆς θείας ἐνανθρωπήσεως (75)· πρβλ. K. Barth, KD IV,1 (1960), 1 ἐξ.· II,1 (1958⁴), 288 ἐξ.: «Τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ ὡς τοῦ ἀγαπῶντος ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ» κ.ά. «Ἐν Χριστῷ ὁ Θεὸς ἔχει... τὴν *ἐλευθερίαν* τῆς θείας ἀγάπης του, τὴν *ἀγάπην*, ἐν τῇ ὁποίᾳ εἶναι Οὗτος ἐλεύθερος... Οὗτος εἶναι ὁ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ *ἀγαπῶν*, ὁ ἐν τῇ ἀγάπῃ του *ἐλεύθερος*» (KD IV,1, σ. 204). Τὸ παράδοξον, ὅμως, εἶναι, ὅτι ὁ Ἰω. Ζηζιούλας παραλαμβάνει καὶ τὴν *κριτικὴν* του κατὰ τοῦ Εὐσεβίου καὶ τῆς μονομεροῦς θεολογίας τοῦ Σταυροῦ, ἥτις παραθεωρεῖ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου, ὑπὸ τοῦ K. Barth. Ὁ Barth κατακρίνει «κάθε θεολογία τοῦ Σταυροῦ, εὐσέβεια τοῦ Σταυροῦ, ἀσκήσεις τοῦ Σταυροῦ καὶ αἰσθητικὴ τοῦ Σταυροῦ», τονίζων τὴν ἐνότητα Σταυροῦ καὶ Ἀναστάσεως (IV,1, σ. 378 ἐξ.), τοῦθ' ὅπερ ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Ἰω. Ζηζιούλας (18).

Ἐν σχέσει πρὸς τὸ θέμα μας, ὅμως, σημασίαν ἔχει τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ζηζιούλας ἐγκαταλείπει, περαιτέρω, τὴν «ἀντικειμενικὴν» δογματικὴν θεολογίαν τοῦ K. Barth διὰ νὰ προσαρμόσει τὸν στοχασμὸν του πρὸς τὴν θεολογίαν τοῦ Ὑπαρξισμοῦ, τοῦ R. Bultmann. Δὲν παραμένει, λοιπόν, εἰς τὸ γεγονός τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θείου Λόγου, ὡς τὴν θεϊαν Ἀποκάλυψιν, καὶ ἀδιαφορεῖ περὶ τοῦ συγκεκριμένου συμβάντος: «Ὁ Λόγος σὰρξ *ἐγένετο*», μὲ τὸ ὁποῖον ἀσχολεῖται, κατ' ἐξοχὴν, τὸ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας. Παρανοῶν τὸ δόγμα, ἐκλαμβάνει τοῦτο οὕτως ὡς «λογικὴν», τοῦτέστι φιλοσοφικὴν, πρότασιν, ἀκολουθῶν, οὕτω, τὴν πλάνην τοῦ A. Harnack, ἐνῶ εἶναι τοῦτο «ὄρος» πίστεως, ὁριακὴ διατύπωσις τοῦ «κατὰ ἀποκάλυψιν Μυστηρίου» (Ρωμ. 14,25), ἥτοι ὁριακὴ διατύπωσις τῶν *περιεχομένων* τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, τοῦθ' ὅπερ συνιστᾷ καὶ τὸ ἔργον τῆς Δογματικῆς, ἥτις εἶναι, *πρωτίστως*, *Θεο-λογία*, ἥτοι λόγος περὶ τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, κατ' ἐξοχὴν, διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Υἱοῦ του, καὶ *ὅλως δευτερευόντως* ἀνθρωπο-λογία καὶ ὑπαρξο-λογία, ἔχουσα ὡς ἀποστολὴν «νὰ φανερώνῃ τὴν ὑπαρξιακὴν σημασίαν τῶν δογμάτων» (9).

Ἡ Ὁρθόδοξος Δογματικὴ, — ἂν κατανοῶ τὸ ἔργον της ὁρθῶς —, ἔχει ὡς ἀποστολὴν της, κατὰ κύριον λόγον, τὴν «ἀκριβῆ ἐκθεσιν» (Ἰωάννης Δαμασκηνός) τῶν περιεχομένων τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, συμφώνως πρὸς τὸ «πιστεύω» τῆς Ἐκκλησίας καί, δευτερευόντως, «τὴν ὑπαρξιακὴν σημασίαν τῶν δογμάτων». Μὲ τὸ τελευταῖον τοῦτο

ἔργον ἀσχολεῖται, κυρίως, ἡ θεολογία τοῦ Κηρύγματος κ.λπ. Ὁ Ζηζιούλας, θεωρῶν, «τί εἶδους ὑπαρξιακά ζητήματα *κρύβονται πίσω* ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς Χαλκηδόνος», ὡς τὸ κύριον ἔργον τῆς Δογματικῆς, μεταθέτει τὸ κέντρον βάρους αὐτῆς ἐκ τῆς Θεο-λογίας, ἥτοι τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον, εἰς τὴν Ἀνθρωπο-λογίαν καὶ τὴν σωτηριολογίαν, ἀδιαφοροῦσαν διὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ δόγματος *καθ' αὐτό*, καὶ ἐνδιαφερομένην, πρωτίστως, διὰ «τὴν ὑπαρξιακὴν σημασίαν» αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τῆς Ἀθεο-λογίας ὁ δρόμος, πλέον, δὲν εἶναι μακρός, ἀφοῦ τὴν θέσιν τοῦ «*ἐγένετο*» τῆς θείας Ἀποκαλύψεως (Ἰω. 1,14) καταλαμβάνει, πλέον, τὸ «*σημαίνει*» τῆς «ὑπαρξιακῆς» Ἑρμηνευτικῆς (9)!

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, ὅστις κάμνει, σχεδὸν ἀνεπιφύλακτον, κατάφασιν τῆς φιλοσοφίας, διατυπώνει ὁ Ὁριγένης σοβαρὰς θεολογικὰς ἐπιφυλάξεις ἔναντι τῆς φιλοσοφίας καὶ κατηγορεῖ «τοὺς ἐπὶ σοφία μέγα φρονούντας καὶ θεολογία» φιλοσόφους, ἐγκαλῶν ἀκόμη καὶ τοὺς Σωκράτην καὶ Πλάτωνα, ὅτι κατεῖχον «τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ», ἥτοι ὡς μὴ σχόντας συνέπειαν λόγου καὶ ἡθους⁶². Ἄξιον σημειώσεως δὲ τυγχάνει, ὅτι τὰ κατὰ τῆς φιλοσοφίας ἐπιχειρήματά του δὲν εἶναι λογικά, ἀλλ' ἀντλεῖ οὗτος ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης, κάτι, ποὺ ἐπιμελῶς ἀποφεύγει ὁ Κλήμης, καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο φέρει τὴν θεολογίαν του εἰς ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰς περὶ κοσμικῆς σοφίας καὶ φιλοσοφίας ἀντιλήψεις τοῦ Τερτυλλιανοῦ.

ε'. Ὁ Τερτυλλιανὸς

Ἡ περὶ φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης θεολογία τοῦ Τερτυλλιανοῦ (περὶ τὸ 160-220) ἐκφράζει μίαν τελείως διάφορον, ἔναντι τῶν ἤδη ἐκτεθεισῶν, στάσιν Χριστιανῶν θεολόγων, διὸ καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐκτεθεῖ αὕτη, ἐν ὀλίγοις, ἐνταῦθα. Εἰς τὸν θεολογικόν του στοχασμὸν ἐμφανίζει ὁ Τερτυλλιανὸς πιστὴν προσκόλλησιν εἰς τὰς περὶ κοσμικῆς σοφίας καὶ θείας Ἀποκαλύψεως ἀναφορὰς τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Κατ' ἀρχὴν ἀποδέχεται οὗτος σκιώδη τινὰ γνῶσιν τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὡς *humana conditio*, ἥτοι ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει, αὐτοῦ, διὸ καὶ διατυπώνει τὴν θέσιν περὶ *testimonium animae naturaliter Christianae*, ἀναγνωρίζων ἔχνη ἀληθείας καὶ διὰ τοῦ φυσικοῦ λόγου εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀφοῦ θεωρεῖ, καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ κληρονομεῖ διὰ τῶν γεννήσεων οὐχὶ μόνον τὴν ἁμαρτίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀρχικὸν «κατ' εἰκόνα Θεοῦ»⁶³.

62. Ὁριγένους, *Κατὰ Κέλσου*, ΣΤ', III· IV· ΒΕΠ 10, 60· 61 (καί: Ρωμ. 1, 18) Γ', LXXV. ΒΕΠ 9, 228.

63. Πρβλ. Τερτυλλιανοῦ, κυρίως, τὸ ἔργον: *De testimonio animae*, ἀλλὰ καί: *Apologeticum*, 17· *Adversus Marcionem* 1, 3 κ.ά.

Περαιτέρω, ὁμως, ὁ Τερτυλλιανὸς ἐπανέρχεται εἰς τοὺς περὶ κοσμικῆς σοφίας καὶ φιλοσοφίας ἀφορισμοὺς τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἀπορρίπτων, *ἀδιακρίτως*, ταύτην, καὶ δεχόμενος τὸ περιεχόμενον τῆς θείας Ἀποκαλύψεως ὅχι μόνον ὡς ὑπέρ-λογον, ἀλλὰ καὶ ὡς παρά-λογον: *credo, quia absurdum*. Μόνον ἡ *πίστις* ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν καὶ τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν κατανόησεως τῆς θείας Ἀποκαλύψεως: *Credo, ut intelligam*. Ὁ Τερτυλλιανὸς εἶναι φανατικὸς πολέμιος πάσης γνώσεως, τόσον τῆς κοσμικῆς, ὅσον καὶ τῆς θρησκευτικῆς, τὴν ὁποίαν καὶ ἀπορρίπτει, ἐφ' ὅσον δὲν ἐναρμονίζεται πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν ἀλήθειαν, καὶ ἄκρως ἀντίθετος πρὸς πᾶσαν τάσιν ἐκλογικεύσεως καὶ ἐξελληνίσεως τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος. Οὗτος ἀπέρριψε τὴν ιδέαν περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, καθὼς καὶ τὴν φιλοσοφίαν καθ' αὐτήν, ὡς ἄχρηστον καὶ ἐπικίνδυνον διὰ τὴν θείαν Ἀποκάλυψιν καὶ τὴν πίστιν, ἐδίδαξε δέ, ὅτι μεταξὺ πίστεως καὶ γνώσεως ὑφίσταται ἀντίθεσις καὶ ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ πηγὴ πάσης αἰρέσεως. Τέλος διεκήρυξε, τὴν αὐτάρκειαν τῆς πίστεως, ὡς τοῦ ἀσφαλοῦς δρόμου πρὸς τὴν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ ἀποκαλυφθεῖσαν θείαν ἀλήθειαν⁶⁴. Αἱ ἀνωτέρω ἀπόψεις τοῦ Τερτυλλιανοῦ ἐκφράζουσιν μίαν πολὺ σπουδαίαν τάσιν εἰς τὸν χώρον τῆς χριστιανικῆς, δογματικῆς, θεολογίας, ἐναρμονίζονται δὲ πλήρως πρὸς τὸν θεολογικὸν στοχασμὸν τῶν ἀσκητῶν τῆς Ἐρήμου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὅστις διακρίνεται διὰ τὴν ἀπόρριψιν τοῦ λογικοῦ καὶ πάσης κοσμικῆς γνώσεως καὶ φιλοσοφίας, ὡς ὄντων ἐμποδίων εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς διὰ τῆς πίστεως προσοικειώσεως τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας.

Ὅπως διαπιστοῦται, ὅλαι αἱ θεολογικαὶ ἀπόψεις καὶ τάσεις τῶν

64. Πρβλ. Τερτυλλιανοῦ, *De praescriptione haereticorum* 7, 10 ἐξ: *Apologeticum*, 46· *De anima*, 2. «Ταῦτα εἶναι αἱ διδασκαλῖαι ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν δαιμόνων, αἵτινες προέκυψαν ἐκ τῆς ἐπινοήσεως τῆς γήινης γνώσεως πρὸς γαργαλισμὸν τῶν ὧτων. Τὴν γνῶσιν δὲ ταύτην ἔκρινεν ὁ Κύριος ὡς μωρίαν, καὶ ἐπέλεξε τὸ διὰ τὸν κόσμον μωρὸν πρὸς αἰσχύνην καὶ αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας. Διότι αὕτη εἶναι τὸ πεδῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κινεῖται ἡ κοσμικὴ σοφία, καὶ ὁ ἀπερίσκεπτος ἐρμηνευτὴς τῆς φύσεως καὶ τῶν βουλῶν τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ αἱ αἵρέσεις λαμβάνουν διὰ τῆς φιλοσοφίας τὸν ἐξοπλισμὸν των... Ποία ἡσχέαις, λοιπόν, τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Ἰερουσαλήμ; Τῆς Ἀκαδημίας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν; Τῶν αἰρετικῶν πρὸς τοὺς χριστιανούς; ... Μετὰ τὴν παρουσίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Εὐαγγελίου δὲν χρειάζομεθα πλέον ἔρευναν. Ὅταν πιστεύομεν, οὐδὲν πλέον πέρα τῆς πίστεως ἐπιθυμοῦμεν. Διότι, ὅτι πιστεύομεν, τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον· οὐδὲν πλέον ὑπάρχει, πέρα τῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον θὰ εἴχομεν διὰ νὰ πιστεύομεν» (*De praescriptione haereticorum*, 7). Τὸ ἀποδιδόμενον *credo quia absurdum* δὲν ἀπαντᾷται εἰς τὸν Τερτυλλιανόν, ἀλλὰ συνάγεται ἐκ τῶν συμφραζομένων εἰς τὰ ἔργα του.

θεολόγων τῆς πρώτης χριστιανικῆς περιόδου, μέχρι καὶ τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰῶνος, ἐπέζησαν καὶ ἐξεπροσωπήθησαν μέχρι καὶ σήμερον εἰς τὸν χώρον τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὑπὸ ποικίλας μορφᾶς καὶ παραλλαγάς, καὶ δῆ: ἡ τάσις ἐκλογικεύσεως καὶ «ἐξελληνισμοῦ» τῶν ἀληθειῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως παρατηρεῖται ἔντονος εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐνῶ ἡ ἀντίθετος αὐτῆς, ἐκδηλουμένη ὡς ἀπόρριψις παντὸς «φυσικοῦ» μέσου, καὶ ἰδίως τῆς λογικῆς καὶ τῆς κοσμικῆς σοφίας καὶ φιλοσοφίας, πρὸς πρόσβασιν εἰς τὴν ἐν Χριστῷ θεῖαν ἀλήθειαν, ἐκαλλιεργήθη εὐρέως εἰς τὴν παράδοσιν τῶν μεγάλων ἀσκητῶν καὶ θεολόγων τῆς Ἑρήμου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τὰ δύο ταῦτα θεολογικὰ ρεύματα κορυφούνται καὶ συναντῶνται, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν διαμάχην μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπροσωπευτικῶν ἐκπροσώπων αὐτῶν, ἥτοι τοῦ λατίνου μοναχοῦ καὶ θεολόγου τοῦ δυτικοῦ Ὁρθολογισμοῦ Βαρλαάμ, καὶ τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἐκφραστοῦ τῆς ἀκραιφνοῦς Ὁρθοδόξου θεολογίας, κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα⁶⁵. Ἐνῶ δὲ ἡ ἀσκητικὴ Ὁρθόδοξος θεολογία θὰ συνεχίσει τὴν παράδοσιν αὐτῆς, ἡ δυτικὴ θεολογία τοῦ Ὁρθολογισμοῦ θὰ ἐπανεύρει δίοδον ἐκ νέου προσβάσεώς της εἰς τὸν Ὁρθόδοξον χώρον, μέσῳ τῆς *ἀκαδημαϊκῆς* Ὁρθοδόξου θεολογίας, ἥτις υἱοθετεῖ, οὐ μόνον τὰς ἐπιστημονικὰς μεθόδους τοῦ ἐρευνᾶν, ἀλλ', ἐν πολλοῖς, καὶ τὰ περιεχόμενά της⁶⁶.

στ'. Γρηγόριος ὁ Νύσσης

Μίαν μέσῃν στάσιν ἔναντι τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς κοσμικῆς σοφίας, ἐν γένει, υἱοθέτησεν ἡ *ἐκκλησιαστικὴ θεολογία*, ἐκφρασθεῖσα διὰ τοῦ δογματικοῦ ἔργου τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, καθὼς καὶ τῶν μεγάλων πατέρων καὶ θεολόγων αὐτῆς, ἰδίως δὲ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου καὶ τῶν Καππαδοκῶν, ὅπως, ἤδη, ἐπεσημάνθη καὶ εἰς προηγουμένα. Οἱ θεολόγοι οὗτοι διακρίνονται διὰ τὴν θεολογικὴν αὐτῶν ὠριμότητα καὶ ἰσορροπίαν, διότι, ὄντες ἐν-ἡμεροὶ τοῦ ἔργου καὶ τῶν περιπετειῶν τῆς πρὸ αὐτῶν θεολογικῆς παραδόσεως, εἶχον συνειδήσιν ἀμφοτέρων: τόσον τῆς σπουδαιότητος τῆς φιλοσοφίας διὰ τὸ ἔργον τῆς θεολογίας, ὅσον καὶ τῶν ἐγκυμονούντων ἐξ αὐτῆς κινδύνων. Οὕτως ἐπέτυχον διὰ τῆς θεολογίας τῶν δύο τινά: τὴν, κατὰ τὸ δυνατόν, τελείαν ἔκφρασιν καὶ διατύπωσιν τῶν δογμάτων τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ τὴν διὰ τῶν αὐτῶν μέσων,

65. Πρβλ. περὶ τῆς θεολογικῆς ταύτης διαμάχης: Μ. Λ. Φαράντου, *Ἡ περὶ Θεοῦ Ὁρθόδοξος διδασκαλία*, 1985, ἰδίως σ. 480-530.

66. Πρβλ. ἀνωτέρω καὶ ὑποσημ. 30, σελ. 29.

ἦτοι τῶν ἐπιστημονικῶν, ἐπιτυχῇ διεξαγωγῇ τοῦ ἀγῶνος κατὰ τῶν πνευματικῶν τῶν ἀντιπάλων, ἦτοι τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν φιλοσόφων.

Ἐκ τῶν μεγάλων θεολόγων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἰδιαίτερας μνείας χρῆζει, διὰ τὴν σχέσιν τοῦ πρὸς τὴν Φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην ἐπιστήμην, ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης (335-394). Αἱ περὶ φιλοσοφίας θέσεις τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου ἀποτελοῦν σταθμὸν διὰ πᾶσαν γνησίαν θεολογίαν. Οὗτος δὲν ἀρνεῖται, ὅτι «ἔστι τι καὶ τῆς ἔξω παιδεύσεως... ἀρετῆς οὐκ ἀπόβλητον», ἀλλ', ὅμως, «τὰ καλὰ τῶν δογματικῶν παρὰ τῇ ἔξω φιλοσοφίᾳ ταῖς ἀτόποις προσθήκαις καταμολύνεται»⁶⁷. Διὸ καὶ ἐν ἑαυτῇ μένουσα «ἢ ἔξωθεν παιδείους» καὶ «φιλοσοφία», παραμένει «ἀγονός τε καὶ στείρα», «ὥς αἰεὶ ὠδίνουσα καὶ μηδέποτε ζωογονοῦσα τῷ τόκῳ»⁶⁸. Ἡ ἔξωθεν φιλοσοφία εὕρισκε νόημα καὶ πληρῶμα ὡς πορεία «πρὸς τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν» τῆς χριστιανικῆς πίστεως⁶⁹, καθὼς «καὶ ὁ Δαβίδ, Πνεύματι λαλῶν, διδάσκει τοὺς ὀρθῶς φιλοσοφεῖν θέλοντας τὴν τῆς ἀληθινῆς φιλοσοφίας ὁδόν, δι' ἧς χρὴ βαδίζειν πρὸς τὸν τέλειον σκοπόν»⁷⁰. Ποιούμενος δὲ χρῆσιν τῆς διηγήσεως περὶ «τοῦ πατρὸς τῆς πίστεως Ἀβραάμ», ὅστις «ἐξῆλθε διὰ θεοῦ προστάγματος τῆς ἰδίας γῆς καὶ τῆς καθ' ἑαυτὸν συγγενείας», «τοῦ γηίνου φρονήματος ἔξω γενόμενος... διὰ πίστεως περιπατῶν», καλεῖ οὗτος εἰς ἀντίστοιχον διαγωγὴν καὶ τὴν «φιλοσοφίαν, τὴν μέχρι τῶν φαινομένων ἐστῶσαν τῷ λογισμῷ... καὶ τῶν διὰ τῆς αἰσθήσεως γινωσκομένων», τουτέστιν εἰς ὑπέρβασιν ἑαυτῆς «πρὸς τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν»⁷¹. Οἱ ὀρθῶς θεολογοῦντες, «τὴν ἠθικὴν τε καὶ φυσικὴν, γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρονομίαν καὶ τὴν λογικὴν πραγματείαν καὶ πάντα ὅσα παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἐκκλησίας σπουδάζεται», ἦτοι «τὴν ἔξω παιδείους τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ καθάπερ τι δῶρον προσάγουσιν», ἵνα ἀγιασθεῖ εἰς «τὸν θεὸν τοῦ μυστηρίου Ναὸν» καὶ συγχρόνως νὰ «καλλωπίσει» αὕτη αὐτὸν «διὰ τοῦ λογικοῦ πλούτου» αὐτῆς⁷².

Αὗται εἶναι, ἐν ὀλίγοις, αἱ βασικαὶ θεολογικαὶ ἀπόψεις τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου περὶ τῆς ἔξω σοφίας καὶ φιλοσοφίας, τῆς ὁποίας τὸ

67. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ ἀρετῆς, ἦτοι εἰς τὸν βίον Μωϋσέως*, Β', ἐν: Opera (ἐκδοθ. ὑπὸ W. Jaeger) VII,1, σ. 43. 44 (Αἱ παραπομπαὶ γίνονται ἐκ τῆς ἐκδόσεως ταύτης).

68. Αὐτόθι, Β', σ. 36.

69. Αὐτόθι, Β', σ. 138.

70. Γρηγορίου Νύσσης, *Περὶ τοῦ κατὰ Θεὸν σκοποῦ καὶ τῆς κατὰ ἀλήθειαν ἀσκήσεως*, ἐν: Opera VIII, 1, σ. 48.

71. Γρηγορίου Νύσσης, *Ἀντιρρητικὸς κατὰ Εὐνομίου*, Β', 84-89. Opera I, 251-252.

72. *Εἰς τὸν Βίον Μωϋσέως*, Β', VII,1, σ. 68.

ἔργον ἀναγνωρίζει μόνον, ἐφ' ὅσον ἐντάσσεται τοῦτο εἰς τὸ περὶ τοῦ κόσμου θεῖον Θέλημα, ὅπως ἀπεκαλύφθη ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ. Ἐξ ἁλλου τὸ νόημα τοῦτο ἔχει καὶ ἡ παραίνεσις τοῦ Ἀγίου περὶ τῶν κινδύνων, ποῦ ἐγκυμονεῖ ἡ ἔξω σοφία, ὅταν αὕτη καλλιεργεῖται ὑπὸ ἀσεβῶν. «Ἔως γὰρ ἂν μὴ τῷ θεῷ τῆς Γραφῆς ἅλατι τὸν περὶ τοῦ μυστηρίου λόγον τις ἐπαρτύων προφέρῃ, τὸ μεμωραμένον τῆς ἔξω σοφίας ἄλλας παρεῖσθαι παρὰ τῶν πιστῶν καταλείψομεν»⁷³. Αἱ σκέψεις αὗται τοῦ Ἀγίου Γρηγορίου εἶναι μεστὰι θεολογικῶν νοημάτων. Ἡ ἔξω σοφία, τουτέστιν ἡ ἐπιστήμη, ὅταν ἀποδεσμευθεῖ ἐξ ὀρθῶν προσανατολισμῶν καὶ σκοπῶν, καθίσταται ἀρνητικὸς παράγων διὰ τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, —καὶ αὐτό, ἀκριβῶς, ἀπέδειξεν ἡ πορεία τῆς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Τὰς ἀξίας, ὅμως, καὶ τοὺς ὀρθοὺς σκοποὺς δὲν θέτει ἡ ἰδία ἡ ἐπιστήμη, ἀλλὰ λαμβάνει ἐκ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς τῆς.

ξ'. Ὁ μέγας Ἀθανάσιος

Τὸ ὀντολογικὸν βάθος, ὅμως, τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας ἐφώτισεν ὁ μέγας Ἀθανάσιος (295-373), ὅστις παρέχει μίαν θαυμασίαν καὶ μοναδικήν, ὄντως, θεολογικὴν κατανόησιν καὶ ἐξήγησιν τοῦ γνωσιολογικοῦ προβλήματος, τοποθετῶν ἐπὶ τελείως νέας βάσεως τὰς σχέσεις μεταξὺ χριστιανικῆς πίστεως καὶ κοσμικῆς σοφίας. Ὁ μέγας Ἀθανάσιος, καίτοι τυγχάνει βαθὺς γνώστης τῆς θύραθεν φιλοσοφίας καὶ γνώσεως, ἀγνοεῖ ταύτην, σχεδὸν παντελῶς, εἰς τὰ ἔργα του, οὐχὶ

73. Γρηγορίου Νύσσης, *Πρὸς τὰ Ἀπολιναρίου ἀντιρρητικός*. Opera III,1, σ. 184. Ὁ Γρηγόριος, ὁ Θεολόγος, συναρτᾷ τὸ ὀρθῶς φιλοσοφεῖν, ἢ μᾶλλον θεολογεῖν, πρὸς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν καθαρότητα, κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Ἀσκητικῆς θεολογίας. Πρβλ. Λόγ. ΚΖ' (Α' Θεολ.), *Κατὰ Εὐνομιανῶν προδιάλεξις*, Γ'. BEP 59, 214: «Οὐ παντὸς τὸ περὶ Θεοῦ φιλοσοφεῖν, οὐ παντός· οὐχ οὕτω τὸ πρᾶγμα εὖωνον καὶ τῶν χαμαὶ ἐρχομένων. Προσθήτω δέ, οὐδὲ πάντοτε, οὐδὲ πάσιν, οὐδὲ πάντα, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ οἷς καὶ ἐφ' ὅσον. Οὐ πάντων μὲν, ὅτι τῶν ἐξητασμένων καὶ διαβεβηκότων ἐν θεωρίᾳ, καὶ πρὸ τούτων καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα κεκαθαρμένων ἢ καθαιρομένων, τὸ μετριώτατον. Μὴ καθαρῷ γὰρ ἅπτεσθαι καθαροῦ τυχὸν οὐδὲ ἀσφαλές, ὥσπερ οὐδὲ ὅψει σαθρὰ ἡλιακῆς ἀκτίνος». Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος «εἰς τὰς Ὁμιλίας του, Εἰς τὴν Ἐξαήμερον, συνδυάζει τὰς γνώσεις τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης τῆς ἐποχῆς του μὲ τὰς θεωρίας τῆς Βίβλου... Δυνατὸν νὰ φαίνεται εἰς ἡμᾶς, σήμερον, τὸ κοσμοεἰδῶλον τοῦτο ὡς πρωτόγονον —τουλάχιστον ἐπὶ πραγμάτων τῆς ἐπιστήμης τῆς Φυσικῆς, ἐν τούτοις ἀποτελεῖ ἡ ἀπόπειρα τοῦ Ἀγίου Βασιλείου τὴν πρώτην μεγάλην καὶ ἐπὶ αἰῶνας αὐθεντικὴν συμβολὴν ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς πίστεως καὶ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης» (Böhner - Gilson, *Christliche Philosophie*, 97). Πρβλ. πλείονα καί: Ν. Ματσούκα, *Ἐπιστήμη, φιλοσοφία καὶ θεολογία στὴν Ἑξαήμερον τοῦ μεγάλου Βασιλείου*, 1990².

τόσον ἐκ περιφρονήσεως ἢ ἀρνήσεως, ἀλλὰ διότι θεωρεῖ πᾶσαν τὴν ἀνθρωπίνην σοφίαν, καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐν γένει, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς θείας ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ Ἀποκαλύψεως. Ἐντεῦθεν καὶ αἱ ἀναφοραὶ τῆς θεολογίας του συνάπτονται στενῶτατα, καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς, πρὸς τὴν Ἀγίαν Γραφήν, εἰς μίαν βαθεῖαν ἐρμηνείαν τοῦ πνεύματος αὐτῆς καὶ μακρὰν παντὸς Fundamentalismus.

Κόσμον καὶ ἄνθρωπον θεωρεῖ ὁ μέγας Ἀθανάσιος εἰς *ὁργανικὴν* ἐνότητα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν Σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ἣτις ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ δὲ κτίσμα, «ἀλλ' ἴδιον γέννημα τοῦ Πατρὸς, Σοφία καὶ Λόγος ἀληθινός»⁷⁴. «Ἡ μὲν οὖν μονογενὴς καὶ αὐτοσοφία τοῦ Θεοῦ, κτίζουσα καὶ δημιουργὸς ἐστὶ πάντων... Ἵνα δὲ μὴ μόνον ὑπάρχη τὰ γενόμενα, ἀλλὰ καὶ καλῶς ὑπάρχη, ἠὲ δόκησεν ὁ Θεὸς συγκαταβῆναι τὴν ἑαυτοῦ Σοφίαν τοῖς κτίσμασιν, ὥστε τύπον τινὰ καὶ φαντασίαν εἰκόνας Αὐτῆς ἐν πᾶσι τε κοινῇ καὶ ἐκάστῳ ἐνθεῖναι», «διὰ τὸ τὴν εἰκόνα Αὐτῆς καὶ τὸν τύπον ἐν τοῖς ἔργοις κτίζεσθαι». Ὁ κόσμος, λοιπόν, ἐκτίσθη ἀντιστοιχῶς πρὸς τὴν κτίσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτοι «κατ' εἰκόνα Θεοῦ». «Ὡς γὰρ Λόγου ὄντος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ εἰκὼν ἐστὶν ὁ ἡμέτερος λόγος, οὕτως, ὄντος αὐτοῦ Σοφίας, εἰκὼν πάλιν ἐστὶν ἡ ἐν ἡμῖν γενομένη σοφία». Ἡ περὶ τὸν ἄνθρωπον κτίσις δὲν εἶναι ἀπλῶς «ὑλὴ», ὄντοτος κατωτέρα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' εἶναι, ὅ,τι καὶ ὁ ἄνθρωπος, ἥτοι πνευματικο-υλικὴ πραγματικότης: «ἔστι τις σοφία ἐν τοῖς κτίσμασι», «ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ἐκχυθεῖσα καὶ ἐγκτισθεῖσα σοφία καὶ ἐπιστήμη» ὑπὸ τῆς Αὐτο-Σοφίας. Ὁ κόσμος δὲν εἶναι ἄμοιρος πνεύματος καὶ σοφίας· ἔχει λόγον ἐκ τοῦ θείου Λόγου καὶ σοφίαν ἐκ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ, τελὼν ἐν ἀντιστοιχίᾳ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὡς ὁ μακρόκοσμος πρὸς τὸν μικρόκοσμον. Οὗτος εἶναι ἡ «γλῶσσα», ὁ λόγος, ὡς διάλογος πρὸς τὸν θεῖον Λόγον. Οἱ γινώσκοντες νὰ «διαβάζουν» τὸν κόσμον θαυμάζουν τὸ γεγονός, ὅτι πρὸς «τὴν ἐν τοῖς κτίσμασι σοφίαν ἀποκρίνεται ἡ ἀληθινὴ Σοφία». Ὁ κόσμος ἔχει νοῦν, λόγον, πνεῦμα ἐν ἑαυτῷ. Τὸ Πνεῦμα, ὁ Λόγος, ἡ Σοφία τοῦ Θεοῦ πνέει καὶ διήκει δι' ὅλης τῆς δημιουργίας του.

Περαιτέρω ὁ μέγας Ἀθανάσιος προβαίνει εἰς θεολογικὰς διασυνδέσεις μεταξὺ τῆς σοφίας ἐν τῇ κτίσει καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ πρὸς τὴν Σοφίαν τοῦ Θεοῦ. Εἰς τί συνίσταται, λοιπόν, ἡ διάκρισις καὶ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς κτίσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς «εἰκόνων» τῆς θείας Σοφίας; — Ὁ ἄνθρωπος ἐπροικίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα συμμετέχει καὶ *συνειδητῶς*, ὡς πρόσ-ωπον, εἰς τὴν βούλησιν καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ

74. Αἱ παραπομπαὶ ἀναφέρονται εἰς τὸ ἔργον τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου, *Κατὰ Ἀρειανῶν, Λόγ. Β'*, 78-82. ΒΕΠ 30, 245-249.

Θεοῦ πρὸς τὸν κόσμον του. Τί σημαίνει «συνειδητῶς»; — Νὰ ἔχει ἐπίγνωσιν τοῦ περὶ τοῦ κόσμου θείου Σχεδίου καὶ νὰ συνεργεῖ καὶ οἰκεία, δηλ. ἐλευθέρα, βουλήσει εἰς τοὺς ὑπὸ τῆς θείας Βουλῆσεως τεθειμένους περὶ τῆς κτίσεως σκοποὺς οὕτως, ὥστε «τὸ εἰδέναι καὶ τὸ φρονεῖν ἔχοντες, δεκτικοὶ γινόμεθα τῆς δημιουργοῦ Σοφίας, καὶ δι' Αὐτῆς γινώσκειν δυνάμεθα τὸν Αὐτῆς Πατέρα». «Οὕτω δὲ γέγονεν ὁ ἐν τοῖς ἔργοις τῆς σοφίας τύπος, ἵνα ὁ κόσμος ἐν αὐτῇ γινώσκῃ τὸν ἑαυτοῦ δημιουργὸν Λόγον, καὶ δι' Αὐτοῦ τὸν Πατέρα». Ὁ ἄνθρωπος δηλ. προώρισται, ἵνα, διὰ τῆς κοσμογνωσίας, ἀνάγῃ εἰς θεο-γνωσίαν. «Ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ἐξεικονισθεῖσα» σοφία, «ὥσπερ στοιχειώσις τῆς ἐπὶ Θεὸν γνώσεως γίνεται», «ὥσπερ καὶ τῆς εἰκόνης τὸ κατ' εἰκόνα», ἀφοῦ, «ὅσοι ὀρθῇ τῇ διανοίᾳ κατὰ τὴν ἑαυτοῖς δοθεῖσαν σοφίαν θεωροὶ τῶν κτισμάτων γίνονται», ἀνάγονται οὕτως εἰς «τὴν ἀληθινὴν Σοφίαν, τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱόν», «καὶ δι' ἑαυτῆς εἰς τὸν ἑαυτῆς Πατέρα».

Τοῦτο ὑπῆρξε, λοιπόν, τὸ περὶ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου σχέδιον τοῦ Θεοῦ! Οἱ ἄνθρωποι, ὅμως, ἐξετράπησαν τοῦ θείου Βουλήματος καὶ «ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει, παρὰ τὸν κτίσαντα τὰ πάντα», «ἐπειδὴ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν». Διὸ καὶ ὁ Θεὸς «αὐτὴν τὴν ἀληθινὴν Σοφίαν ἐποίησε σάρκα λαβεῖν καὶ γενέσθαι ἄνθρωπον», ἵνα δι' Αὐτῆς οἱ ἄνθρωποι γινώσκουν «τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν». Οὕτω δὲ «ἐπληρώθη πᾶσα ἡ γῆ τῆς γνώσεως Αὐτοῦ», ἡ δὲ «Οἰκουμένη» «χαρᾶς» πεπλήρωται, ἐν τῷ εὐφραίνεσθαι ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, ἀμφοτέρω δὲ «ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων» καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν.

Αὗται εἶναι, ἐν πάσῃ συντομίᾳ, αἱ περὶ σοφίας καὶ θείας Σοφίας θεολογικαὶ θέσεις τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου, αἱ ὁποῖαι ἐκφράζουν κατὰ μοναδικὸν τρόπον τὰ βαθύτερα νοήματα τῆς ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ θείας Ἀποκαλύψεως. Εἶναι δὲ αὗται τόσο ἐπίκαιροι, ὥστε νὰ νομίζει τις, ὅτι ἐξ αὐτῶν ἀντλοῦν ἀκόμη καὶ σύγχρονοι φυσικοὶ ἐπιστήμονες, ὅπως A. Einstein, W. Heisenberg, E. Schrödinger κ.λπ., ὅπως θὰ ἴδωμεν καὶ εἰς τὰ ἐπόμενα. Ὁ μέγας Ἀθανάσιος θεωρεῖ σύμπαντα τὸν κόσμον εἰς μίαν ὁργανικὴν ἐνότητα: δὲν διαιρεῖ τοῦτον εἰς ὑποκείμενα καὶ εἰς ἀντικείμενα, εἰς πνευματικὸν καὶ ὑλικόν, εἰς βέβηλον καὶ ἅγιον, εἰς λογικὸν καὶ πίστιν κ.λπ., ἀλλὰ τὰ πάντα εἰς τὸν κόσμον θεωρεῖ οὗτος θεο-κεντρικῶς, ἥτοι ὑπὸ τὸ φῶς τῆς θείας Σοφίας καὶ Ἀποκαλύψεως, καὶ ἀξιολογεῖ ἀναλόγως τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὸ θεῖον Βούλημα. Ὁ κόσμος, ὡς ὅλον καὶ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους του, ἔχει τὴν αὐτὴν πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἱερότητα, ἀφοῦ φέρει ἐν ἑαυτῷ, ὅπως καὶ ὁ ἄνθρωπος, «τὴν εἰκόνα τῆς θείας Σοφίας», πᾶσα δὲ γνώσις καὶ

σοφία, ὅθενδήποτε καὶ ἂν προέρχεται, εἶναι ἀληθὴς καὶ θεμιτή, χριστιανικῶς, ὅταν ὀδηγεῖ αὕτη εἰς ἀληθινὴν γνῶσιν τοῦ κόσμου καὶ ἀληθινὴν θεογνωσίαν.

Αἱ ἀνωτέρω προτάσεις τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου παρέχουν τὸ θεμέλιον διὰ πᾶσαν ὀρθὴν καὶ «λογικὴν» Ἀνθρωπο-λογίαν καὶ Κοσμο-λογίαν, ἐξ ἐπόψεως τῶν πηγῶν τῆς θείας Ἀποκαλύψεως. Ὅλα τὰ περιβαλλοντολογικὰ προβλήματα, τὰ προβλήματα τῆς *Οἰκολογίας*, εὐρίσκουν τὴν ἀπάντησιν καὶ τὴν λύσιν των διὰ τῆς ἀνωτέρω θεολογίας τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου. Ἡ σύγχρονος Ὁρθόδοξος θεολογία, τελοῦσα ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ αἰσθήματος περὶ ὑπεροχῆς τῆς Δυτικῆς θεολογίας, παρημέλησε τὴν ἔρευναν τῶν πηγῶν τῆς θεολογικῆς τῆς παραδόσεως καὶ τὴν ἀναζήτησιν τῶν ιδεῶν τῆς ἔτσι, ὥστε δὲν ἠδυνήθη μέχρι σήμερον νὰ δώσει, μὲ πληρότητα, μίαν Ὁρθόδοξον Ἀνθρωπο-λογίαν καὶ Κοσμο-λογίαν. Φαιδρότητα προκαλεῖ δέ, ἂν μὴ τι ἄλλο, τὸ φαινόμενον συγχρόνων Ὁρθοδόξων θεολόγων, οἱ ὅποιοι, εἴτε διεκδικοῦν πρωτεῖα «διαφωτίσεως» μας, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ προβλήματα τῆς Οἰκολογίας, τὰ ὅποια, ἤδη, ἀπὸ πολλῶν δεκαετιῶν ἀποτελοῦν ἀγωνιώδη μέριμναν καὶ εὐρείαν ἐνασχόλησιν ὑπὸ τῆς προηγμένης Ἀνθρωπότητος, εἴτε ἀμιλλῶνται εἰς ἐπίδειξιν περιβαλλοντολογικῶν θεολογικῶν προσόντων, μὲ ἐπιχειρήματα, ὅμως, ἐκ τῆς Δυτικῆς θεολογίας. Ἡ θεολογία ἐπιδίδεται, σήμερον, εἰς μίαν *πολεμικὴν* κατὰ τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἰδίως τῆς Φυσικῆς, διὰ τὰς *ἀρνητικὰς* ἐπιπτώσεις τοῦ ἔργου τῆς ἐπὶ τῆς φύσεως, παραθεωροῦσα τὸ γεγονός, ὅτι εἰς συναισθησιν τῶν ἀπειλούντων τὴν φύσιν κινδύνων ἐκ τοῦ ἔργου τῆς ἤλθεν ἡ ἐπιστήμη διὰ τῶν *ιδίων* αὐτῆς ἐπιστημόνων, καὶ οὐχὶ π.χ. διὰ τινος θεολογικῆς κριτικῆς ἢ διαμαρτυρίας ἐκ μέρους χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν. Τοιαῦται ἐκδηλώσεις ἐκ μέρους θεολόγων ἢ κληρικῶν ἀπουσίαζον, καθ' ὁλοκληρίαν, εἰς τὸ παρελθόν, καὶ πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς Οἰκολογικῆς κρίσεως, ἥτις, ὅπως ἐλέχθη, προεκλήθη διὰ τῆς ἐπισείσεως τῶν κινδύνων ἐκ μέρους τῶν *ιδίων* τῶν φυσικῶν ἐπιστημόνων. Σήμερον ἀποτελεῖ, ἂν μὴ τι ἄλλο, θράσος, νὰ καυχῶνται Ὁρθόδοξοί τινες θεολόγοι ἢ κληρικοί, ὅτι συμβάλλουν εἰς τὸν ἀγῶνα πρὸς προστασίαν τοῦ περιβάλλοντος, καὶ μάλιστα, ὅταν συμβαίνει τοῦτο «ἀνωδύνως» διὰ τινος μελέτης ἢ ἐγκυκλίου, καὶ δι' εὐχο-λογίων. Καιρὸς πρὸς μετάνοιαν καὶ αὐτοκριτικὴν, καὶ οὐχὶ πρὸς καύχησιν!

η'. Ὁ *ἱερὸς Ἀγγουστίνος*

Ὅπως ἤδη ἐλέχθη, τὰ μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντα θεολογικὰ ρεύματα τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων ἐπέζησαν εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὑπὸ ποικίλας μορφὰς καὶ παραλλαγάς,

μέχρι σήμερα. Εἰς τὴν Δύσιν προσδιωρίσθη σύνολος ἡ θεολογία, ἀποφασιστικῶς, ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ *Αὐγουστίνου*, ἐπισκόπου Ἰπλῶνος (354-430), ὅστις εἶναι, ὅ,τι καὶ ὁ Ὁριγένης εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἥτοι ὁ κατ' ἐξοχὴν διδάσκαλος τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ θεολογικο-φιλοσοφικὸς στοχασμὸς τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου διήλθε διὰ πολλῶν πνευματικῶν σταδίων, πρὶν ἢ διαμορφώσει οὗτος τὰς βασικὰς ἀρχὰς τῆς θεολογίας του.

Εἰς τὸ πρῶτον στάδιον τοῦ πνευματικοῦ του βίου κατετρώχετο οὗτος ὑπὸ *ἀμφιβολίας* ἐν τῇ ἀναζητήσει τῆς ἀληθείας οὕτως, ὥστε θεωρεῖται ὡς ὁ πρόδρομος τοῦ R. Descartes⁷⁵. Ἐν συνεχείᾳ δέ, εἰς τὴν Καρθαγένην σπουδάζων, ἐστράφη μὲ πάθος πρὸς τὴν Φιλοσοφίαν, παρακινήθεις ἐκ τῆς μελέτης τοῦ ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ Κικέρωνος «Hortensius», τὸ ὁποῖον ἐκίνησε τὸν ἐνθουσιασμόν του διὰ τὰς προτροπὰς πρὸς *ἐκλεκτικὴν* στάσιν ἔναντι τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν σχολῶν, διὰ νὰ ἐγκαταλείψει, ὅμως, ἐν συνεχείᾳ, τοῦτο, διότι δὲν ἀνεφέρετο εἰς αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον οὗτος «εἶχεν πίνει μὲ τὸ μητρικὸν γάλα καὶ διετῆρει μὲ βαθεῖαν λατρείαν»⁷⁶. Ὁ πεπαιδευμένος ρήτωρ ἐστράφη, περαιτέρω, πρὸς τὴν Ἀγίαν Γραφήν, ἥτις, ὅμως, ἀπεγοήτευσεν αὐτὸν διὰ τὸν ἀπλοϊκὸν τρόπον ἐκθέσεως τῶν ἐν αὐτῇ, διὰ νὰ στραφῇ, ἐν συνεχείᾳ, πρὸς τὴν αἵρεσιν τῶν Μανιχαίων, οἱ ὁποῖοι, ὡς «γνωστικοί», ὑπέσχοντο τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας διὰ τῆς «γνώσεως», καὶ οὐχὶ διὰ τῆς πίστεως, ὅπως ἐπρέσβευον οἱ ἀπαιδευτοί, κατ' αὐτούς, Χριστιανοί. Ἐξ ἄλλου αἱ περὶ προελεύσεως καὶ ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ, —τὸ πρόβλημα τοῦ ὁποίου ἀπησχόλει βασανιστικῶς τὸν Αὐγουστίνον—, δοξασίαι τῶν Μανιχαίων ἐκ μιᾶς *μεταφυσικῆς* Ἀρχῆς τοῦ σκότους, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἀπαλλάσσεται τὸ ἄτομον τῆς ἐνοχῆς, ἀπετέλεσαν πόλον ἑλξεως διὰ τὸν Αὐγουστίνον. Ἡ *Γνωσιοκρατία* δὲ αὕτη, ἥτις ἀνταπεκρίνετο πρὸς τὸ μορφωτικὸν ἰδεῶδες τῆς ζωῆς του, καθὼς καὶ ὁ Ὑλισμὸς τῶν Μανιχαίων, ὁ ὁποῖος ἱκανοποιεῖ τὸν ἐλεύθερον τρόπον ζωῆς του, ἀφοῦ παρίστανον οὗτοι τὸ Θεῖον ὡς ὑλικόν, ἥτοι ὡς φῶς, τὴν δὲ δεσμευθεῖσαν εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον ψυχὴν ὡς μόρια φωτός, ἐκράτησαν ἐπὶ 9 ἔτη τὸν Αὐγουστίνον παρὰ τοῖς Μανιχαίοις, ὡς θαυμαστὴν καὶ προσήλυτον αὐτῶν. Ἀπογοητευθεὶς, ὅμως, οὗτος ἐκ τῶν δοξασιῶν

75. Πρβλ. Αὐγουστίνου, *Confessiones* V. 10, 19: «Σιγὰ-σιγὰ μοῦ ἦλθεν ἡ σκέψις, ὅτι οἱ φιλόσοφοι ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ὀνομάζει τις Ἀκαδημαϊκοὺς, ἦσαν οἱ πλέον ἐξυπνοί, διότι ἦσαν τῆς γνώμης, ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀμφιβάλλει τις δι' ὅλα, καὶ ἰσχυρίζοντο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβει τὴν ἀλήθειαν».

76. Αὐτόθι, III. 4, 8.

τῶν Μανιχαίων, οἱ ὅποιοι προέτασσαν τὴν γνῶσιν ἔναντι τῆς πίστεως πρὸς λογικὴν κατάληψιν υπερλόγων «πραγμάτων», ἀντελήφθη ὅτι εἶχε καταφύγει εἰς τοὺς ἔχθρους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ νὰ ἀναζητήσῃ καὶ ἀνεύρει τὴν ἀλήθειαν. Οὕτως ἐπιχειρεῖ τὴν ἀποδέσμευσιν ἐξ αὐτῶν διὰ νέων πνευματικῶν προσανατολισμῶν.

Ἡ στροφή τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου πρὸς τὸν *Νεοπλατωνισμόν* θὰ προσδιορίσῃ ἀποφασιστικῶς πλέον, ἐφεξῆς, τὸ θεολογικὸν «σύστημα» αὐτοῦ⁷⁷. Κυρίως, δι' αὐτοῦ, ἀπαλλάσσεται ἐκ τοῦ μανιχαϊκοῦ Ὑλισμοῦ, ὅστις ἐδέχετο τὸν Θεὸν ὡς αἰσθητὸν φῶς, καὶ ἀνακαλύπτει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι οὐχὶ ἐν εἶδος Ὡκεανοῦ, ὅστις διαποτίζει πάντα τὰ ἐν αὐτῷ ὄντα, ἀλλὰ φύσις *πνευματική*, ὅπως ἐδίδασκεν ὁ Νεοπλατωνισμός. Οὕτω δὲ κάμνει ὑπέρβασιν καὶ παντὸς *Σκεπτικισμοῦ*, τοῦ ὁποίου οἱ συλλογισμοὶ συνάπτονται πάντοτε πρὸς τὴν πλάνην διὰ τῶν *αἰσθήσεων*, ἐνῶ ἡ μετὰ-θεσις τῆς ἀληθείας εἰς τὸ *πνεῦμα* καθιστᾷ τούτους ἄνευ σημασίας⁷⁸.

77. Ὁ Αὐγουστίνος διηγῆται (*Confessiones* VII. 9), ὅτι ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τὴν Πλατωνικὴν φιλοσοφίαν «διὰ τινων βιβλίων τῶν Πλατωνικῶν, μετεφρασμένων ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Λατινικὴν», τὰ ὅποια εἶχε προμηθεύσει εἰς αὐτὸν εἰς «ὑπερόπτης» γνωστός του. Περαιτέρω κάμνει λόγον οὗτος περὶ τῶν σχέσεων καὶ διαφορῶν μεταξὺ Νεοπλατωνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ, ἀναφέρων, ὅτι εἰς τὰ βιβλία τῶν Νεοπλατωνικῶν ἀπαντᾶται, «καίτοι οὐχὶ μετὰς αὐτὰς λέξεις», τὸ «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν... καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν... καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο» (Ἰω. 1, 1-10). Ὅμως δὲν ἀνέγνωσεν εἰς ταῦτα, συνεχίζει, ὅτι «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν» (Ἰω. 1, 14). Οὕτως ὁ Αὐγουστίνος διασώζει εἰς τὴν θεολογίαν του τὸ *οὐσιώδες* τῆς χριστιανικῆς Ἀποκαλύψεως, ἥτοι τὴν *ἐνανθρώπησιν* τοῦ θεοῦ Λόγου. Κατὰ τὰ λοιπὰ, ἀποδέχεται οὗτος, σχεδόν, ἀνεπιφυλάκτως τὴν φιλοσοφίαν τῶν Νεοπλατωνικῶν, θεωρῶν, ὅτι οὗτοι, «μετὰ τὴν ἀλλαγὴν ὠρισμένων λέξεων καὶ ἀπόψεων, θὰ ἠδύναντο νὰ γίνουν Χριστιανοὶ» (*De vera religione* IV. 7, 23). Ἰδίως εἰς τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν ἀνευρίσκει ὁ Αὐγουστίνος συγγενεῖς διδασκαλίας τῶν Πλατωνικῶν, οἵτινες «συμφωνοῦν πρὸς ἡμᾶς εἰς τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ἐνὸς Θεοῦ, τοῦ ποιητοῦ τοῦ σύμπαντος, ὅστις οὐ μόνον ὑπέρεκειται τῶν σωμάτων, ἀσώματος ὢν, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν, ὧν αἰδῖος, ἡ ἀρχή, τὸ φῶς καὶ τὸ ἀγαθὸν ἡμῶν» (*De civitate dei* VIII. 10). Ἰδιαίτερος σήμερον ἀναγνωρίζεται, ὅτι, εἰδικώτερον, εἰς τὸν περὶ Θεοῦ λόγον του, ἔχει ὑποστῇ ὁ Αὐγουστίνος βαθείας ἐπιδράσεις ἐκ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, αἵτινες ἐπηρέασαν σύνολον τὴν Δυτικὴν θεολογίαν. Ὁ γνωστός συντηρητικὸς, Καθολικὸς, δογματικὸς M. Schmaus ἀναφέρει, χαρακτηριστικῶς, ὅτι αἱ ἔρευναι τοῦ Th. de Régnon ἐπὶ τῆς περὶ τοῦ ἐν τριάδι Θεοῦ θεολογίας εἶναι «μεγάλως σημασίας», ἀποδεικνύουσαι, ὅτι «ἡ Ἑλληνικὴ θεολογία τρέφεται ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν «Λατινικὴν» καὶ τὴν «Δυτικὴν», ἥτις «προσδιορίζεται ἐκ τῆς φιλοσοφίας... κυρίως τοῦ Πλατωνισμοῦ – Νεοπλατωνισμοῦ», μέσῳ τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου, διὰ νὰ προσθέσῃ: «Φαίνεται, ὅτι ἡ αὐγουστίνειος θεώρησις ἦτο πλέον ἀντίστοιχος πρὸς τὸν τρόπον σκέπτεσθαι τῆς Δύσεως» (*Katholische Dogmatik* I (1960⁶), 425-426).

78. Τὰς περὶ σχέσεως λογικῆς καὶ αἰσθήσεως ἀπόψεις του ἀναπτύσσει ὁ Αὐγουστίνος, κυρίως, εἰς τὸ ἔργον του: *De vera religione*, ἀναφέρων σχετικῶς, ὅτι, «παρὰ τὸ

Ἀπὸ τοῦδε καὶ ἐξῆς ἐπιδίδεται, πλέον, ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος εἰς ἐν γιγαντιαῖον θεολογικὸν ἔργον *ἐξαυλώσεως* τῆς θείας Ἀποκαλύψεως καὶ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, καὶ ἀναζητήσεως, μέσῳ τοῦ «γράμματος»: τοῦ ὑλικοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ, τὸ *πνευματικὸν* περιεχόμενον αὐτῆς. Εἰς τοῦτο συνέβαλε, τὰ μέγιστα, ἡ ἀνακάλυψις καὶ υἰοθέτησις τῆς Ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας, τὴν ὁποῖαν ἐδίδαξεν εἰς αὐτὸν ὁ Ἀμβρόσιος, ἐπίσκοπος Μεδιολάνων (339-397). Δι' αὐτῆς ἐπανευρίσκει τὴν παιδικὴν οἰκειότητα καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην του εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν, τῆς ὁποίας τὸ «πνεῦμα» εἶναι βαθύτατον, καὶ οὐχὶ τόσον ἀφελές, ὅπως ἐδίδασκον οἱ Μανιχαῖοι, δι' ἐκείνους, οἵτινες γνωρίζουν νὰ διεισδύουν διὰ τοῦ «γράμματος», ἥτοι τῶν αἰσθητῶν στοιχείων, εἰς τὰ ἀπόκρυφα καὶ θεῖα αὐτῆς νοήματα. Ἡ νέα ἄποψις του, λοιπόν, εἶναι: «Ὅ,τι φαίνεται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ Βιβλία ὡς παράλογον, δὲν εἶναι, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ κατανοεῖται εἰς τὸ ὀρθὸν νόημά του»⁷⁹. Οὕτως ἐπέτυχεν ὁ Αὐγουστίνος νὰ παρακάμψει τὰ χωρία ἐκεῖνα τῆς Ἀγίας Γραφῆς, τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν πρόσκομμα δι' αὐτόν, ὅπως π.χ. τό: «ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο», διὰ πνευματικοποίησεως τούτων. Πνεῦμα καὶ γράμμα εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν ἀντίκεινται, ὅπως τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ὕλη. «Τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ Πνεῦμα ζωοποιεῖ» (Β' Κορ. 3,6). Νεοπλατωνικὸς εἶναι καὶ ὁ τρόπος προσεγγίσεως καὶ γνώσεως τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου. Ἀφορμώμενος ἐκ τῆς ἀρχῆς: τὸ ὅμοιον γνωρίζεται διὰ τοῦ ὁμοίου, ἀπαιτεῖ ἀπόρριψιν τοῦ ἔξω, τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, καὶ ἐπιστροφὴν εἰς τὸ ἔσω, εἰς τὴν πνευματικὴν ἡμῶν φύσιν, ἵνα δυνηθῶμεν, δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου, νὰ ἀνέλθομεν εἰς τὸν Θεόν. «Μὴ πηγαίνεις πρὸς τὰ ἐκτός, ἀλλὰ στρέψον ἑαυτὸν πρὸς ἑαυτόν. Ἐν τῷ ἔσω τοῦ ἀνθρώπου κατοικεῖ ἡ ἀλήθεια»⁸⁰.

Παρὰ τὰς ἀποστάσεις, τὰς ὁποίας τηρεῖ ἡ θεολογία τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου ἐκ τοῦ Πλατωνισμοῦ-Νεοπλατωνισμοῦ, ὅπως π.χ. εἰς τὴν

γεγονός, ὅτι, ἀναμφιβόλως, καὶ τὰ ἄλογα ὄντα ζοῦν καὶ αἰσθάνονται, ὅμως τὸ ἴδιον εἰς τὸν ἔμφυχον ἀνθρώπον εἶναι οὐχὶ ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποίου αἰσθάνεται, ἀλλ' ἐκεῖνο, διὰ τοῦ ὁποίου κρίνει,... οὐχὶ δὲ μόνον τὸ αἰσθητόν, ἀλλὰ καὶ τὰς ἰδίας τὰς αἰσθήσεις» (XXIX). «Συνεπῶς δὲν δύναται νὰ γνωσθεῖ καὶ νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἀληθὴς ὁμοίότης καὶ ἡ ἀληθὴς καὶ ἀρχικὴ ἐνότης μὲ τοὺς σωματικούς ὀφθαλμούς ἢ μὲ οἰανδήποτε ἄλλην αἰσθησιν, ἀλλὰ μόνον διὰ τοῦ νοοῦντος πνεύματος» (XXX).

79. *Confessiones* VI. 11, 18.

80. *De vera religione* 39. 72. Ὅπως ὁ Νεοπλατωνισμός, οὔτω καὶ ὁ Αὐγουστίνος ἐπιζητεῖ τὴν ἄνοδον πρὸς τὸν Θεὸν πνευματικῶ τῷ τρόπῳ, καὶ δὴ οὐχὶ διὰ τοῦ σωματικοῦ καὶ τοῦ κόσμου, ὅπως πρεσβεύει ὁ Χριστιανισμός, ἀλλὰ διὰ *μόνης* τῆς ψυχῆς καὶ *ἄνευ* τοῦ κόσμου. «Θεὸν καὶ ψυχὴν ἐφίεμαι νὰ γνωρίσω. Οὐδὲν ἕτερον; Ὁχι, οὐδὲν ἕτερον» (*Soliloquia* I. 2, 7)!

διδασκαλίαν περὶ τῆς «σαρκώσεως» τοῦ θείου Λόγου, οὐδέποτε ἡδυνήθη νὰ ἀποδесμευθεῖ αὕτη ἐκ τῶν ἐπιδράσεων αὐτοῦ, αἵτινες, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ θέμα μας, θὰ ἡδύναντο νὰ συνοψισθοῦν εἰς τὰ ἀκόλουθα: Τὸν Θεὸν ἐκλαμβάνει οὗτος, πρωτίστως, ὡς Ἐν καὶ Μονάδα, ὅπως καὶ ὁ Νεοπλατωνισμός, ἐνῶ ἡ *τριαδικότης* αὐτοῦ, ἦτοι ὁ τρόπος ὑπάρξεως καὶ ζωῆς τῆς Θεότητος ὡς Πατρός, Υἱοῦ καὶ Πνεύματος, περιέρεχεται εἰς δευτέραν μοῖραν, δηλ. ἀντιστοίχως, περίπου, πρὸς τὴν νεοπλατωνικὴν «τριάδα». Ἡ *μονοθειστική* αὕτη ἀφετηρία καὶ βάσις τῆς θεολογίας τοῦ Αὐγουστίνου προσδιώρισε ἀποφασιστικῶς καὶ μέχρι σήμερον *σύνολον* τὴν Δυτικὴν ὄχι μόνον θεολογίαν, ἀλλὰ καὶ φιλοσοφίαν, ἣτις ἐθεώρησεν ὡς τὴν «οὐσίαν» τοῦ πραγματικοῦ τὴν Μονάδα, ἦτοι τὸν Ἐγω-κεντρισμόν, εἰς δὲ τὴν «τριάδα», δηλ. τὸ κοινωνικόν, ἀπέδωκε *δευτερεύουσαν* σημασίαν. Μόλις ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἦλθεν ἡ Δυτικὴ θεολογία, μὲ τὴν βοήθειαν καὶ τῆς Ἀνατολικῆς-Ὁρθοδόξου, εἰς αὐτεπίγνωσιν, καὶ ἀντελήφθη, ὅτι ἡ θεολογία τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου ἔχει τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὴν βάσιν τῆς *πρωτίστως* εἰς τὸν Νεοπλατωνισμόν, καὶ ὅλως δευτερευόντως εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν. Σημειωτέον ὅτι, διὰ τὴν εὐρείαν διάδοσιν καὶ ἐπίδρασιν τῆς θεο-λογίας τοῦ Αὐγουστίνου, τὸ βάρος καὶ τὴν εὐθύνην φέρει, κυρίως, ἡ ἐκκλησία τῆς Ρώμης, ἡ ὁποία υἱοθέτησεν, ἀνεπιφυλάκτως, ταύτην, διότι ἐθεώρησεν εἰς τὸν αὐγουστίνειον τοῦτον Μονισμόν τὴν δικαίωσιν τῶν περὶ πρωτείου καὶ «οὐσίας» τῆς Ἐκκλησίας Παπικῶν ἀξιώσεων, καθ' ἃς ἐκ τῆς «μιάς» Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας λαμβάνουν ὅλαι αἱ λοιπαὶ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι τὸν προσδιορισμόν των ὡς «ἐκκλησίαι», κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν σχέσιν «οὐσίας» καὶ «συμβεβηκότων»⁸¹.

81. Ὅλως ἐκφραστικὸν τῆς Παπικῆς ταύτης ἰδεολογίας εἶναι τὸ τελευταῖον «Γράμμα πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας» τοῦ Βατικανοῦ, τῆς 28.5.92, καθ' ὃ «τὸ ἀξίωμα τοῦ Πρωτείου κατέχει, ἐκ τῆς οὐσίας του, τὴν ἀληθινὴν ἐπισκοπικὴν ἐξουσίαν — ὄχι μόνον τὴν ὑψίστην, πλήρη καὶ καθολικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἁμεσον ἐξουσίαν — ἐπὶ πάντων, τόσον τῶν Ποιμένων, ὅσον καὶ τῶν λοιπῶν πιστῶν» καὶ «ὅτι τὸ ἀξίωμα τοῦ διαδόχου τοῦ Πέτρου, ἀνήκει ἔσωθεν, εἰς τὸ ἴδιον τοῦ νὰ εἶναι ἐκκλησία, ἐκάστης ἐπὶ μέρους ἐκκλησίας», καί, ἀκόμη, ὅτι τοῦτο «εἶναι παρὸν ἔσωθεν εἰς ὅλας τὰς ἐκκλησίας» κ.λπ. Αἱ «τοπικαὶ ἐκκλησίαι», διότι προέκυψαν ἐκ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ρώμης, ἔχουν, λοιπόν, «τὴν ἐκκλησιαστικότητά των μόνον ἐν αὐτῇ καὶ ἐξ αὐτῆς». Τοῦτο ἰσχύει, προνομικῶς, προκειμένου περὶ τῶν τοπικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Παπικῆς ἐκκλησίας. Διὰ δὲ «τὰς Ὁρθοδόξους Ἀνατολικὰς Ἐκκλησίας», «αἱ ὁποῖαι ἀπεσχίσθησαν ἐκ τῆς καθέδρας τοῦ Πέτρου καὶ ἐκ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας», ἀναφέρεται τὸ *ἐκκλητικόν*, ὅτι αὗται δὲν εἶναι ἐκκλησίαι, ἀλλὰ «ἀξίζει νὰ φέρουν τὸν τίτλον 'μερικαὶ ἐκκλησίαι'»(!), (*den Titel 'Teilkirchen' verdienen*), καὶ τοῦτο, διότι, ὡς ἐλέχθη, τὸ ἀξίωμα τοῦ Πάπα «συνιστᾷ ἐν ἐκ τῶν οὐσιωδῶν στοιχείων πάσης ἐπὶ μέρους ἐκκλησίας», ὅπερ αἱ

Τὴν περὶ Ἀγίας Τριάδος διδασκαλίαν του παραλαμβάνει μὲν ὁ Αὐγουστίνος ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, κατανοεῖ, ὅμως, ταύτην, ἐν πολλοῖς, «ἐκ τῶν κάτω» καὶ διὰ τῆς πλατωνικῆς μεθόδου τῆς Ἀναλογίας. Ἀφετηρίαν τῶν συλλογισμῶν του ἀποτελεῖ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, κυρίως, ἣτις καὶ μόνη ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐποιήθη «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ, τοῦ σώματος ἀποκλεισθέντος, ἀφοῦ ὁ Θεὸς προσεγγίζεται καὶ γινώσκεται μόνον διὰ τοῦ πνεύματος ἢ τοῦ λογικοῦ. Ὡς παραδείγματα ἐξεικονισμού τῆς τριαδικῆς Θεότητος ἀναφέρει οὗτος, μεταξὺ ἄλλων, τὰ ἀκόλουθα: Εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπαντῶνται τὰ τρία ταῦτα: Ἀνάμνησις - Λογικὸν - Θέλησις (*memoria - intelligentia - voluntas*), τὰ ὅποια, ὅμως, περιχωροῦν καὶ ἐνυπάρχουν ὡς ἓν: «μία ζωὴ, ἐν πνεῦμα, μία οὐσία». Ἡ ἄλλως πως: «Ὅταν ἀγαπῶ κάτι, ἐμπεριέχονται τρία: τὸ Ἐγὼ μου, τὸ ἀγαπώμενον καὶ ἡ ἰδία ἡ ἀγάπη. Ὅταν, ὅμως, ὑπάρχει αὐτο-ἀγάπη τοῦ πνεύματος», τότε ἔχομεν τρία: Τὸ Πνεῦμα ὡς ὑπάρχειν, γινώσκειν καὶ θέλειν (*mens - notitia - amor*). Καὶ ἐδῶ ἔχομεν τρία, διακρινόμενα μὲν, καὶ συγχρόνως ἐνούμενα εἰς ἓν. Ἡ ἀνωτέρω εἰκὼν τοῦ Αὐγουστίνου περὶ Ἀγαπῶντος - Ἀγαπωμένου - Ἀγάπης ἀπετέλεσεν ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα τοῦ Παπισμοῦ πρὸς ὑποστήριξιν τῆς περὶ Filioque δοξασίας του, ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι ὁ Ἀγαπῶν, ὁ Υἱὸς ὁ Ἀγαπώμενος καὶ τὸ Πνεῦμα, ὡς ἡ Ἀγάπη, τὸ συνδέον ἀμφοτέρω, — μία μοιραία θεολογικὴ σύγχυσις μεταξὺ ὑποστατικῶν ιδιωμάτων (Πατὴρ, Υἱὸς, Πνεῦμα) καὶ ἐνεργειῶν (Ἀγάπη) ἐν τῇ Θεότητι. Ὅπως ἤδη ἐλέχθη, ἡ θεολογία αὕτη τοῦ Αὐγουστίνου ἔχει ἔξωθεν τὴν ἀφετηρίαν της, ἐρειδομένη ἐπὶ τῆς πλατωνικῆς μεθόδου τῆς Ἀναλογίας, καθ' ἣν, ἀφορμώμενοι ἐκ τῶν κάτω, ἦτοι ἐκ τῶν παραδειγμάτων καὶ εἰκόνων, δυνάμεθα, ἔστω καὶ ἀμυδρῶς, νὰ ἀναχθῶμεν ἐπὶ τὰ ἀρχέτυπα, ἦτοι ἐπὶ τὰς ιδέας ἢ τὰ εἶδη τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Ἡ ἀρχὴ τῆς Ἀναλογίας εἶναι λογικὴ, τουτέστι φιλοσοφικὴ, μέθοδος, οὐδεμίαν, σχεδόν, σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, ἐχρησιμοποιήθη δὲ αὕτη εὐρέως εἰς τὴν Δυτικὴν θεολογίαν, μὲ ἐπιδράσεις καὶ ἐπὶ Ὁρθοδόξων θεολόγων. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Νεοπλατωνικὴν προελεύσεως μονιστικὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν τοῦ Αὐγουστίνου, ἐπεκράτησεν εἰς τὴν ἀντίστοιχον

ὑπὸ τῶν Πέτρου, Παύλου καὶ τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων ἰδρυθεῖσαι Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς δὲν ἔχουν, διότι δὲν ἀναγνωρίζουν τὸν Πάπαν, ὡς τοιοῦτον! Ὑπὸ τὰς *δογματικὰς* ταύτας προϋποθέσεις ἐπιδιώκει εἰσέτι, λοιπόν, τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον τὸν μετὰ τοῦ Πάπα «διάλογον», ἵνα, διὰ τῆς προσαρτήσεως τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ Πάπα, ἀποκτήσουν Αὗται *ἐκκλησιαστικὸν* χαράκτῆρα καὶ καταστοῦν, ἐπὶ τέλους(!), ἐκκλησίαι;

θεολογίαν τῆς Ἀνατολικῆς-Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τὸ πνεῦμα τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, ὅπως κατεγράφη τοῦτο εἰς τὰς πηγὰς αὐτῆς καὶ ἰδίως εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, ἔνθα ὁ Θεὸς φανεροῦται ὡς τριάς ὑποστάσεων, ἥτοι ὡς Πατὴρ, Υἱὸς καὶ Πνεῦμα, ἢ μὲ ἄλλα λόγια: ἡ «δομὴ» τῆς Ὁρθοδόξου Θεο-λογίας φέρει τριαδο-λογικὸν χαρακτῆρα.

Ὁ Αὐγουστῖνος διαχωρίζει, νεο-πλατωνικῶ τῷ τρόπῳ, ψυχὴν καὶ σῶμα, δεχόμενος, ὡς τὸν καθ' αὐτὸν ἄνθρωπον, *μόνον τὴν ψυχὴν*, τὸ δὲ σῶμα, ἀπλῶς, ὡς «ὄργανον» αὐτῆς (πρβλ. *De quantitate animae* XIII.22 κ.ά.), γενόμενος οὕτω προδρομος τῆς φιλοσοφίας τοῦ R. Descartes καὶ ἄλλων φιλοσόφων τῶν Νεωτέρων χρόνων. Ὁ Αὐγουστῖνος ἀνευρίσκει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι «τριάς ἐν Μονάδι καὶ μονὰς ἐν Τριάδι» (*Confessiones* XIII.22,32) καὶ εἰς εἰκόνας ἐν τῇ *κοσμικῇ* πραγματικότητι, καὶ ἐπιχειρεῖ, *ἀναλογικῶς*, ἐκ τούτων νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὴν τριαδικὴν Θεότητα. Ἰδίως δὲ ἀνευρίσκει ἀντιστοιχίας πρὸς τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἥτοι τὴν ψυχὴν, ἣτις ἐποιήθη κατ' εἰκόνα Θεοῦ (*De civitate Dei* XI.2), χρησιμοποιῶν τὰ ἀκόλουθα, κυρίως, παραδείγματα: τὴν πνευματικὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων συνιστοῦν τὰ τρία ταῦτα, ἥτοι μνήμη, νόσις καὶ θέλησις. «Τὰ τρία ταῦτα, λοιπὸν, μνήμη, νόσις καὶ θέλησις, εἶναι, διότι εἶναι ταῦτα οὐχὶ τρεῖς ζῶαι, ἀλλὰ μία ζῶη, καὶ οὐχὶ τρία πνεύματα, ἀλλ' ἐν πνεύμα, συνεπῶς καὶ οὐχὶ τρεῖς οὐσίαι, ἀλλὰ μία οὐσία... Τὰ τρία ταῦτα εἶναι, λοιπὸν, διὰ τοῦτο ἓν, διότι εἶναι μία ζῶη, ἐν πνεύμα, μία οὐσία» (*De Trinitate* X.11). Μίαν ἀκόμη, ἰδιαίτερας σπουδαιότητος, ἀναλογικὴν εἰκόνα τῆς τριαδικῆς Θεότητος παρουσιάζει ὁ Αὐγουστῖνος, ἀναφέρον, ὅτι «εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀπαντῶμεν μίαν τριάδα, εἶναι δὲ αὕτη τὸ πνεῦμα, ἡ γνῶσις, διὰ τῆς ὁποίας αὐτο-γινώσκεται, καὶ ἡ ἀγάπη, διὰ τῆς ὁποίας αὐτο-αγαπᾶται». Καὶ τὰ τρία ταῦτα εἶναι, συγχρόνως, ἓν, ἔνεκα τοῦ ἀπολύτως ἐνιαίου τῆς πνευματικῆς φύσεως (ἐνθ. ἀνθ. XV.6). «Οὕτως εἶναι πᾶς ἄνθρωπος..., ἐν σχέσει μόνον πρὸς τὸ πνεῦμα, εἰκὼν τοῦ Θεοῦ» καί, ὡς ἐκ τούτου, «εἰκὼν τῆς τριαδικῆς Μονάδος» (XV.7).

Μοιραία ὑπῆρξε διὰ τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν ἡ ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου σύγχυσις ὑποστατικῶν καὶ οὐσιωδῶν ιδιωμάτων ἐν τῇ Θεότητι, διὰ τῆς ὁποίας ἐξέλαβεν οὗτος τὸ *Πνεῦμα* ὡς τὴν *ἀγάπην* Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὴν Δύσιν τὴν αἵρεσιν τοῦ *Filioque*. Οὗτος, ἀφορηθεὶς οὐχὶ ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἀλλ' ἐκ μιᾶς κοινῆς, φυσικῆς, εἰκόνας, καθ' ἣν, «ὅταν ἀγαπῶ κάτι, εἶναι ταῦτα τρία: ἐγώ, ὅτι ἀγαπῶ, καὶ ἡ ἰδίᾳ ἡ ἀγάπη», καθώρισεν ἀντιστοιχῶς καὶ τὰς ἐνδοτριαδικὰς σχέσεις τῶν θεῶν ὑποστάσεων, λέγων, ὅτι «καὶ εἰς τὴν τριαδικὴν Θεότητα θεωροῦμεν, διὰ τῆς νοήσεώς μας, ἓνα Ὁμιλοῦντα καὶ τὸν Λόγον του, ἥτοι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, καὶ τὴν ἐκ τούτων ἐκπορευομένην, κοινὴν ἀμφοτέρων, Ἀγάπην, ἥτοι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα» (*De Trinitate* IX.2· XV.6). Ἐκτὸς τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ θεο-λογεῖν, ἥτοι τῆς ἀναγωγῆς εἰς τὴν περὶ Θεοῦ ἐννοίαν, ἀναλογικῶς καὶ ἐκ τῶν κάτω, διὰ *φυσικῶν* εἰκόνων, δὲν ἀνήκει εἰς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν, ἀλλ' ἀποτελεῖ τρόπον στοχασμοῦ τῆς φυσικῆς καὶ φιλοσοφικῆς θεολογίας, ὁ Αὐγουστῖνος, μὴ ἐξωκειωμένος μὲ τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ ὁρολογίαν, συγχέει καὶ ταυτίζει, ἐνταῦθα, τὰ *κοινὰ καὶ οὐσιώδη* ιδιώματα τῆς Θεότητος, ἥτοι τὴν ἀγάπην, πρὸς τὰ *ἰδία* τῶν ὑποστάσεων, ἥτοι τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Παρομοίως δὲ οὐδεὶς Ἑλλήν θεολόγος ἐθεολόγησεν! Ἐξ ἐπόψεως τῶν πολλῶν ἐτεροδιδασκαλιῶν του ὁ Αὐγουστῖνος θὰ ἀνῆκεν ἐκεῖ, ἔνθα ἀνῆκει σήμερον καὶ ὁ Ὁριγένης, ἥτοι εἰς τοὺς αἵρετικούς, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἡ Ρωμαϊκὴ ἐκκλησία, ἥτις ἐκάλυπεν αὐτὸν διὰ τοῦ κύρους τῆς, διὰ τὰς πολυτίμους θεολογικὰς ὑπηρεσίας του πρὸς αὐτήν.

Εἰς τὰς ἐκ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ἐπιδράσεις, ὅμως, τῆς θεολογίας

τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιμείνομεν εἰσέτι, δι' ὁλίγων, ἀφοῦ τυγχάνει φανερόν, ὅτι προσδιώρισεν αὕτη, ἀποφασιστικῶς, τὴν δυτικὴν θεολογίαν τῆς Λογικο-κρατίας. Ὅπως ὁ Νεοπλατωνισμός, οὕτω καὶ ὁ Αὐγουστίνος ἐξαίρει ὑπὲρ τὸ δέον τὸ *ὑπερβατικόν* τοῦ Θεοῦ, μέχρι τοιοῦτου δὲ βαθμοῦ, ὥστε εἰσάγει ὡς ὁδὸν θεογνωσίας τὴν λεγομένην *ἀποφατικὴν* ἢ *ἀρνητικὴν* θεολογίαν, ὅπως ἔπραξεν ἀργότερον εἰς τὴν Ἀνατολὴν ὁ Νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος, φερόμενος ὡς *Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης*, ἥτις ἐκφράζει, ἀκριβῶς, τὸ Νεοπλατωνικὸν ἰδεῶδες, ἥτοι τὴν, δι' *ἀπορρίψεως* παντὸς ὕλικου καὶ αἰσθητοῦ καὶ δι' *ἐσωστρεφείας* καὶ αὐτο-βυθίσεως εἰς τὸ ἴδιον πνεῦμα, ἐπιστροφὴν καὶ ἄνοδον εἰς τὸ Ἐν καὶ τὸ Θεῖον.

Τέλος διὰ τῶν Νεοπλατωνικῶν ιδιωμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπέδωκεν, ὡς κύρια, εἰς τὸν Θεὸν ὁ Αὐγουστίνος, πρὸς διάσωσιν τοῦ μονιστικοῦ τοῦ θεο-ειδώλου, —καὶ εἶναι ταῦτα τὸ τῆς *«ἀπλότητος»* καὶ τοῦ *«ἀναλλοιώτου»*—, συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Δυτικῆς θεολογίας ἀπόρριψιν τῶν *θεῶν ἐνεργειῶν* καί, ἐν γένει, τοῦ πλούτου τῶν ἐν τῇ Θεότητι *ὑποστατικῶν* ιδιωμάτων καὶ *φυσικῶν* ιδιοτήτων, με ἀποτελέσμα νὰ προσδιορισθῇ Αὕτη, ἀποκλειστικῶς, ὡς «οὐσία» ἢ «φύσις», με ἀσυλλήπτου ἐκτάσεως *ἀρνητικᾶς* ἐπιπτώσεις διὰ τὴν Δυτικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν καθόλου Χριστιανικὴν θεολογίαν, ἀφοῦ, διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, ἀπωθήθη, ὑπὸ τῆς ἰδίας τῆς Θεολογίας, ὁ Θεὸς εἰς τὸ «ἐπέκεινα» καὶ μακρὰν τοῦ κόσμου, ὡς ἀνενέργητος καὶ ὡς «ἀλειτούργητος» καὶ «ἀπῶν» ἐκ τοῦ κόσμου του⁸². Ἡ ἐπελθοῦσα, κατὰ τοὺς Νεωτέρους χρόνους, *ἀθεΐα*, καί, κατὰ τὰς προσφάτους δεκαετίαις, Θεολογία-τοῦ-θανάτου-τοῦ-Θεοῦ, ἔχει εἰς τὴν θεολογίαν ταύτην

82. Ὁ Αὐγουστίνος, ἐπόμενος τῇ φιλοσοφίᾳ τῶν Νεοπλατωνικῶν καί, κυρίως, τοῦ Πλωτίνου, ὁρίζει τὸ Θεῖον, κατ' ἐξοχὴν, δι' *ἀρνητικῶν* καὶ *ἀποφατικῶν* προσδιορισμῶν, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς μίαν θεολογίαν τῆς ἀγνωσίας: τὴν *docta ignorantia*, ἥτοι εἰς τὴν ἀποφατικὴν θεολογίαν, εἰς ἣν προσήκει σιωπὴ μᾶλλον ἢ λόγος περὶ Θεοῦ, ἀφοῦ, ἐν τελικῇ ἀναλύσει, μετατίθεται ὁ Θεὸς εἰς τὸ «ἐπέκεινα», ὡς ἀπολύτως ἀπλὴ καὶ ἀναλλοίωτος Ὀνότης (πρβλ. σχετικῶς: *De Trinitate* I. 1' V. 1'2' VII. 4'5' *De doctrina christiana* I. 6' 7' VI. 6' *De Ordine* II. 16' 18' κ.ά.). Τὴν θεολογίαν ταύτην ἐκφράζει πιστῶς καὶ ὁ *Ψευδο-Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης*, ὅπως διαπιστώνω εἰς μίαν πρόσφατον, σχετικὴν, μελέτην μου, ὑπὸ τὸν τίτλον: *Τὸ φιλοσοφικὸν ὑπόβαθρον τῆς θεολογίας τοῦ Ψευδο-Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου*, ἐν: Θεολογία, τεύχ. 3 (1993), χρησιμοποιοῦν, ἀπλῶς, καὶ τὴν χριστιανικὴν ὁρολογία ἐν τισιν. Ἡ κάλυψις τῶν δύο τούτων στοχαστῶν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν, κυρίως δὲ Καθολικῶν, θεολόγων, ὅτι ἐκφράζουν γνησίαν χριστιανικὴν θεολογίαν, ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν δικαίωσιν τοῦ Αὐγουστίνου, ἔνεκα τῶν ἰσχυρῶν ἐπιδράσεων τῆς θεολογίας του ἐπὶ τῆς Λατινικῆς καί, ἐν γένει, τῆς Δυτικῆς θεολογίας⁸³ πρβλ. B. Altaner, *Patrologie* 1963⁶, 400: Ὁ Αὐγουστίνος «ἐξεχριστιάνισε τὸν Νεοπλατωνισμόν, ὅπως, ἀργότερον, καὶ ὁ Θωμᾶς Ἀκινάτης τὸν Ἀριστοτελισμόν»!

τῆς Οὐσίας, ἥτοι εἰς τὴν Οὐσιοκρατίαν, τὰς ρίζας καὶ τὴν ἀφετηρίαν τῆς. Τὴν δυτικὴν ταύτην θεολογίαν, ἥτις ἐπεχείρησε διείσδυσιν καὶ εἰς τὸν ὥρον τῆς Ὁρθοδόξου θεολογίας διὰ τοῦ Λατίνου μοναχοῦ Βαυλαάμ, κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, καθὼς καὶ τοὺς κινδύνους αὐτῆς, διέγνωσε μὲ ἀσφαλτον κριτήριον ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς καὶ κατεπολέμησε μὲ συντριπτικὰ θεολογικὰ ἐπιχειρήματα ἀνυποχωρήτως, μέχρις ὅτου κατεδικάσθη *ἐπισήμως* αὕτη ὑπὸ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καί, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐξηφανίσθη⁸³. Ἐδῶ δὲ θεμελιούται καὶ ἡ βασικὴ διαφορὰ μεταξὺ Δυτικῆς, εἰδικώτερον δὲ Ρωμαιο-καθολικῆς, θεολογίας καὶ τῆς Ὁρθοδόξου εἰς τὸν περὶ Θεοῦ λόγον, εἰς τὸ γεγονὸς δηλ. ὅτι ἐκείνη παραμένει πιστὴ εἰς τὴν Νεοπλατωνικὴν περὶ Θεοῦ ἀρχήν, ἐξαιρουσα, *μονομερῶς*, τὸ *ὑπερβατικόν* καὶ τὸ μυστήριον, τὸ ἐπέκεινα καὶ τὸ «σκοτεινόν» αὐτοῦ πρόσωπον, μὲ τὸ νὰ ἐκλαμβάνει αὐτό, ἀποκλειστικῶς, ὡς «οὐσίαν». Ἡ «οὐσία» εἶναι «τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον», τὸ οὐδέποτε φανερούμενον, οὐδὲ δυνάμενον νὰ φανερωθεῖ. Τὸ Θεῖον παρίσταται, ἐδῶ, ὡς σκοτεινόν, ἀπειλητικόν, ὡς *Deus absconditus*, ὅπως τὸ πρόσωπον τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος, καὶ μέχρι πρό τιнос καὶ τοῦ Πάπα, τὸ ὁποῖον σπανίως ἔρχεται εἰς τὸ φῶς. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πατρότητα καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ἥτις προβάλλεται εἰς τὴν Ἀνατολικὴν θεολογίαν, θὰ κυριαρχήσῃ, ἐδῶ, μία ἄλλη θεία ιδιότης: ἡ δικαιοσύνη, — ἡ κυριαρχικὴ ἀρχὴ τῆς Ρωμαϊκῆς κοινωνίας. Τὸ αἶσθημα τοῦ Δυτικοῦ πιστοῦ ὀρίζεται, ἐνταῦθα, ὡς φόβος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἔρχεται ὡς δικαστῆς καὶ τιμωρός. Πρὸς τὴν τελείως ἀντίθετον κατεύθυνσιν ἐστράφη ἡ θεολογία τοῦ *Προτεσταντισμοῦ*, ὅρισάσα τὸν Θεὸν ὡς «ἐνέργειαν», ὡς *Deus revelatus*, μὲ κίνδυνον, ἐν τῇ ὑπὲρ ἅγαν ἐξάρσει τῆς «κοσμικότητος», τουτέστιν τῆς ἀποκαλύψεως, τῆς παρουσίας κ.λπ. τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον, νὰ παραθεωρηθεῖ ἡ ὑπερβατικότης Αὐτοῦ. Ἐνῶ δηλ. ἡ θέσις τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ ὁδηγεῖ εἰς τὸν Θεϊσμόν, καταλήγει ἡ θέσις τοῦ Προτεσταντισμοῦ εἰς τὸν Πανθεϊσμόν καὶ τὴν ἐκκοσμίκευσιν.

Ἡ Ἁγία Γραφὴ ἐξαίρει, ὅμως, *παραλλήλως ἀμφοτέρα*, ἥτοι τόσο τὸ ὑπερβατικόν, τὸ ἀπρόσιτον, τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, ὅσον καὶ τὴν ἀποκάλυψιν, τὴν φανέρωσιν τοῦ Μυστηρίου τούτου. Οὕτω γίνεται λόγος εἰς συμπεπικνωμένας φράσεις τῆς περὶ «ἀποκαλύψεως μυστηρίου» χρόνις αἰωνίοις *σεσηγμένον*, *φανερωθέντος δὲ νῦν*, «οἰκονομίας», ἥτοι φανερώσεως, «τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου» κ.λπ. (Ρωμ.

83. Πρβλ. κείμενα τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ἐν: Ἰω. Καρμίρη, *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας* I (1960²), 348 ἐξ.

14, 24-25· Ἐφεσ. 3,9· πρβλ. καί: Β' Κορ. 2,7· 4,1· Ἐφεσ. 1,9· 3,3· Κολ. 1,26 κ.ά.). Ἡ θεολογία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἀποδίδει τὸ «παράδοξον» τοῦτο τῆς θείας πραγματικότητος, ἥτις παρίσταται, ὡς, ἐν ταύτῃ, ὑπερβατικότης-ἐνδοκοσμικότης, μυστήριον-ἀποκάλυψις, ἀπουσία-παρουσία, ἀπρόσιτον-προσιτὸν κ.λπ., εὐστόχως καὶ ὀρθῶς, διὰ τῶν φιλοσοφικῶν ὄρων: θεία οὐσία - θεία ἐνέργεια ἢ ἐνέργειαι, ὅπως ἀπέδωκαν, παλαιότερον, αἱ Οἰκουμενικαὶ σύνοδοι τὴν ἐν ταύτῃ μονάδα καὶ τριάδα ἐν τῇ Θεότητι διὰ τῶν ὄρων: οὐσία ἢ φύσις καὶ ὑπόστασις ἢ πρόσωπον, ἢ τὸ ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ Θεῖον καὶ ἀνθρώπινον, διὰ τῶν ὄρων: μία ὑπόστασις - δύο φύσεις⁸⁴.

Οὐχὶ μόνον εἰς τὸν περὶ Θεοῦ λόγον του, ἀλλὰ καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα θεολογικὰ θέματα ἔχει ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος ὑποστεῖ βαθείας ἐπιδράσεις ἐκ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ἐκ τούτων δὲ σημειοῦμεν, ἐπιγραμματικῶς, τὰς ἀκολουθοῦσας: Ὁ Αὐγουστίνος, προσκεκολλημένος εἰς τὸν Νεοπλατωνισμόν, *διχοτομεῖ* τὴν κοσμικὴν πραγματικότητα εἰς ὕλην καὶ πνεῦμα, ἀπολυτοποιῶν τὸ πνεῦμα καὶ ἀποδίδων *σκιώδη* ὄντοτητα εἰς τὸν γήινον, τὸν αἰσθητόν, κόσμον, —μία μοιραία ἐξέλιξις, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησε σύνολος ἡ Δυτικὴ θεολογο-φιλοσοφία, ὅπως καθίσταται αὕτη πλέον ἐμφανὴς ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ R. Descartes καὶ ἐφεξῆς, μὲ ὀδυνηρὰς τὰς συνεπειὰς *καταστροφῆς* τῆς φύσεως καὶ τῶν ὄντων τῆς: τοῦ κόσμου τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων, τὰ ὁποῖα ὑπεβίβασθησαν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς μηχανῆς καὶ τοῦ αὐτομάτου.

Συγχρόνως δέ, ἱκανοποιῶν τὰ ἀγωνιώδη ἐρωτήματά του, εὐρίσκει τὴν ἀπάντησιν εἰς τὰς περὶ κακοῦ νεοπλατωνικὰς θεωρίας, θεωρῶν τὸ κακὸν ὡς μόνον «*στέρησιν* τοῦ ἀγαθοῦ». Ὡς ἐκ τούτου δέ, δὲν ἔχει τοῦτο «οὐσίαν» καὶ ὑπαρξιν καί, ἄρα, οὔτε καὶ δημιουργόν. Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ποιητὴς τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα, ἐκ τοῦ λόγου τούτου, εἶναι *πάντα ἀγαθὰ*. Τὸ κακὸν καὶ ἡ ἁμαρτία δὲν ἔχουν ὑπόστασιν, ἀλλὰ συνιστοῦν τὴν στέρησιν, τὴν ἔλλειψιν τοῦ ἀγαθοῦ⁸⁵. Μερικοὶ Ὁρθόδοξοι θεολόγοι, παρασυρόμενοι ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι καὶ ὑπὸ Ἀνατολικῶν θεολόγων ὀρίζεται τὸ κακὸν ὡς στέρησις, προσπαθοῦν νὰ δικαιώσουν τὸν ὀρισμὸν τοῦτον ὡς χριστιανικόν. Ἡ πραγματικότης, ὅμως, εἶναι, ὅτι οἱ Ἕλληνες πατέρες δὲν ὀρίζουν *ἀποκλειστικῶς* τὸ κακόν, ὡς στέρησιν, ἀλλὰ παραλαμβάνουν ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου

84. Πρβλ. σχετικῶς σύντομον ἀναφοράν: Μ. Λ. Φαράντου, *Ἡ περὶ δικαιώσεως διδασκαλία τοῦ Λουθήρου καὶ τὸ περὶ Ἐκκλησίας ἐρώτημα*, ἐν: Θεολογία, 1983, 504 ἐξ.

85. Ἐπανελημμένως ἀναφέρεται εἰς τὸ θέμα τοῦτο ὁ Αὐγουστίνος εἰς τὰ ἔργα του, ὅπως π.χ. *De libero arbitrio De ordine Confessiones* VII. 10-12 κ.ά.

μίαν καὶ μόνην ὄψιν, ὅτι δηλ. τὸ κακόν, ὡς μὴ-ὄν, δὲν ἔχει τὸν Θεὸν ὡς δημιουργόν. Παραλλήλως, ὅμως, πρὸς τὸν ὀρισμὸν τοῦτον, ἀπαντάται εἰς τοὺς Ἀνατολικοὺς θεολόγους *πλήθος* ἄλλων ἀναφορῶν εἰς τὸ κακόν, τὰς ὁποίας ἀρύνονται οὗτοι ἐκ τῶν περὶ ἁμαρτίας μαρτυριῶν τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ὅπως εἶναι π.χ. τὰ λεγόμενα ψυχικὰ καὶ σωματικὰ πάθη, ἡ διαστροφή τῆς βουλήσεως καὶ ἡ ἀνυπακοὴ εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἡ ἀπιστία, ἀσπλαγχνία κ.λπ. Ἡ ἁμαρτία δηλ., ἐν προκειμένῳ, ὀρίζεται *περιγραφικῶς*, θεωρουμένη ὑπὸ τὰς *ποικίλας* ὀψεις τῆς, καὶ οὐχὶ *ἀποκλειστικῶς* ὡς «στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ», ἥτοι ὑπὸ ἓνα καὶ μόνον, τὸν Νεοπλατωνικόν, ὀρισμόν, ὅπως πρᾶττει π.χ. ὁ Ψευδο-Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης εἰς τὰς Νεοπλατωνικὰς συγγραφάς του.

Ἀνεξαρτήτως, ὅμως, τῶν ἐπιδράσεων, τὰς ὁποίας ὑπέστη ἡ θεολογία τοῦ Αὐγουστίνου ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς, εἰδικώτερον δὲ τῆς Νεοπλατωνικῆς, φιλοσοφίας, αἱ περὶ *Φιλοσοφίας* καὶ τῆς ἄλλης *κοσμικῆς σοφίας* ἀπόψεις του ἔχουν ὡς ἀφετηρίαν καὶ κριτήριον τὴν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ θεῖαν Ἀποκάλυψιν. «Τὴν ὀρθότητα τοῦ δρόμου πρὸς θεὸν τοῦ Θεοῦ» ἐγγυᾶται ἡ ἐν τῇ *Ἀγίᾳ Γραφῇ* ἀποτεθησαυρισμένη *ἀλήθεια*, τὴν ὁποίαν, ὅμως, προσοικειούμεθα οὐχὶ διὰ τῆς λογικῆς, ἀλλὰ διὰ τῆς *πίστεως*, δωρουμένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς Χάριτος Αὐτοῦ. Ἡ *λογικὴ* ἀφ' ἐαυτῆς δὲν ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἔνεκα τῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς διαστροφῆς τῆς ἐκ τῆς προπατορικῆς ἁμαρτίας, δι' ἧς ρέπει μᾶλλον πρὸς τὸ κακόν καὶ τὴν πλάνην ἢ πρὸς τὸ ἀγαθόν καὶ τὴν ἀλήθειαν (*concupiscentia*). Πᾶν τὸ καλὸν πηγάζει ἐκ τοῦ Θεοῦ, τῆς πηγῆς τοῦ εἶναι καὶ παντὸς ἀγαθοῦ. Αὕτη, λοιπόν, ἔχει τὴν ἀνάγκην χειραγωγήσεώς της διὰ τῆς πίστεως, ἣτις ἐκδηλοῦται ὡς ἀπόλυτος ἐμπιστοσύνη εἰς τὴν ἐν τῇ *Ἀγίᾳ Γραφῇ* ἐμπεριεχομένην θεῖαν ἀλήθειαν, τὴν ὁποίαν ἐγγυᾶται ἡ αὐθεντία τῆς *Ἐκκλησίας*. Μόνον ἐν τῇ *Ἐκκλησίᾳ*, διὰ τῶν ἱερῶν Μυστηρίων, προσοικειούμεθα τὴν εἰς Θεὸν πίστιν καὶ ἔχομεν βεβαίαν τὴν πεποιθήσιν περὶ τοῦ θεοπνεύστου χαρακτήρος τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

Τὴν ἀποστολὴν δὲ καὶ τὴν συμβολὴν τῆς *λογικῆς* πρὸς ἀναζήτησιν καὶ ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας θεωρεῖ ὁ Αὐγουστίνος ἐντὸς τῶν πλαισίων τῶν θεολογικῶν του τούτων συλλογισμῶν. Ἡ λογικὴ, ὡς ὄργανον κατανοήσεως τῆς ἀληθείας, δὲν ἀχρηστεύεται διὰ τῆς πίστεως, ἀλλὰ τότε τὸ πρῶτον *καθαίρεται* ὑπ' αὐτῆς πρὸς «ἐπίγνωσιν Θεοῦ. Ὅτι Κύριος δίδωσιν σοφίαν, καὶ ἀπὸ προσώπου Αὐτοῦ γνῶσις καὶ σύνεσις» (Παροιμ. 2, 1-7). Οὕτω χωρεῖ ἡ πίστις διὰ τῆς λογικῆς εἰς *ἐπίγνωσιν* καὶ *γνῶσιν* τῶν θεῶν ἀληθειῶν, καθισταμένη *ἐνσυνείδητος* καὶ οὐχὶ τυφλὴ ἀποδοχὴ αὐτῶν, κατὰ τό: «Ἐρχεσθε καὶ ἴδετε» (Ἰω.

1,40)⁸⁶. «Τὸ τοῦ Ἀνσέλμου “credo ut intelligam” ἀπαντᾶται ἤδη παρὰ τῷ Αὐγουστίνῳ: “Ἐὰν δὲν δύνασαι νὰ γνωρίσεις, τότε πίστευε, διὰ νὰ γνωρίσεις” (crede ut intelligas)... Καὶ βεβαίως ἐπιτρέπεται οὐχὶ μία Φιλοσοφία τοῦ κόσμου τούτου, ἀλλὰ μόνον μία τοιαύτη, ἥτις βασιζέται ἐπὶ τῆς πίστεως... Χριστιανικὴ Φιλοσοφία, ὅπως κατανοεῖ ταύτην ὁ Αὐγουστίνος, εἶναι οὐχὶ εἰς τὸ νοεῖν καθ’ αὐτὸ θεμελιούμενον φιλοσοφεῖν, ἀλλὰ σκεπτομένη αὐτο-ερμηνεία τῆς πίστεως... Φιλοσοφία, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Αὐγουστίνου, εἶναι, καθ’ ὁλοκληρίαν, φιλοσοφικὴ Θεολογία»⁸⁷.

(Συνεχίζεται)

86. Κατὰ Αὐγουστίνον, «δύο τρόποι ἄγουν εἰς γνῶσιν: ὁ διὰ τῆς αὐθεντίας καὶ ὁ διὰ τῆς λογικῆς» (ratio). «Ὑπάρχει μία θεία καὶ μία ἀνθρωπίνη αὐθεντία· ὅμως ἡ ἀληθής, μόνη ἀσφαλὴς καὶ ἡ ὑψίστη, εἶναι ἡ νοουμένη ὡς ‘θεία’» (*De ordine* II. 9, 26’ 27). Τὴν ἐγγύτησιν ἀληθοῦς θεογνωσίας παρέχει εἰς ἡμᾶς «ἡ Ἁγία Γραφή, τῆς ὁποίας ἡ αὐθεντία εἶναι ἀναγκαία, ἀφοῦ ἀδυνατοῦμεν διὰ τῆς καθαρᾶς λογικῆς νὰ ἀνεύρομεν τὴν ἀλήθειαν» (*Confessiones* VI. 5, 8). Τὴν αὐθεντίαν καὶ τὸ θεόπνευστον τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐγγυᾶται «ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία», διὰ τῆς ὁποίας ἔχομεν οὐ μόνον τὴν προσ-αγωγὴν ἐν τῇ πίστει, ἀλλὰ καὶ τὴν σωτηρίαν, διὰ τῶν ἱερῶν Μυστηρίων: «Salus extra ecclesiam non est» (*Bapt.* IV. 17, 24’ *Contra Epist. Manichaeum* V. 6). Ἡ πίστις ἀποτελεῖ τὸ κατάλληλον «ὄργανον» πρὸς γνῶσιν καὶ πρὸς «θέαν» τοῦ Θεοῦ: Crede, ut Intel ligas (*Sermo* 43. 4’ *De Trinitate* VIII. 4, 6’ *De vera religione* 24. 45), εἶναι δὲ αὕτη οὐχὶ ἴδιον προσὸν, ἀλλὰ δῶρον τῆς θείας Χάριτος (*De diversis quaestionibus...* I. 2, 10).

87. W. Weischedel, *Der Gott der Philosophen* I, 105.